

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Tcheugurian, Dikran (1884-1915). :. 190..

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici](#) pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

278

Ա. Գր. Գր.

Մշակ

Տ Ի Գ Ր Ա Ն Զ Է Օ Կ Ի Ի Ր Ե Ա Ն

271

Վ Ա Ն Ի Ը

(Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Ի Մ Ը Օ Ր Ա Գ Ի Ի Ը)

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

ՏԻԳՐԱՆ ՉԻՕԿԻՒՐԵԱՆ

ՎԱՆ ՔԸ

(ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐԸ)

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ
№ 206

Մ Ո Ւ Տ Ք

Ազգային Հիւանդանոցի բժիշկ մտերիմ մը՝ յանձնեց ինձ թուղթերու այն ծրարը, որ 99ի շխուր օրերուն՝ Ազգին Տան մեջ մեռնող երիտասարդ Վարդապետի մը կսակած միակ հարսուրթիւնն էր եղած:

Դասաւորելով այդ էջերը, զանոնք հրատարակութեան կուտամ՝ «Վանք» (Վարդապետի մը Օրագիրը) անունին տակ:

Տ. ԶԷՅԻՆԻՐԵԱՆ

Վ Ա Ն Ք Ը

(Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Ի Մ Ը Օ Ր Ա Գ Ի Ի Ը)

Ա.

Նոյեմբեր . . .

Երկու շաբաթ է որ հոս եմ: Առաջին օրերու ծանր տպաւորութիւններս մեղմիլ սկսան ու վարդապետի, գրեթէ շա՛տ միօրինակ, մենաւոր կեանքս՝ գտաւ իր սովորական ընթացքը:

Բայց ինչո՞ւ տեղափոխութիւն մը ասանկ յուզէր զիս. չեմ կրնար ծածկել օրագրի մը մտերիմ թուղթերէն, առաջին օրերու ճանճրոյթովն ու անատուգութեամբ բաւական տառապեցայ:

Ապրած էի մենարանի կեանքը իբրև Արմաշի աշակերտ. յետոյ զայն լիութեամբ ճաշակած՝ սարկաւազութեանս փորձի օրերուն, ճանչնալով կամաւոր զրկման ազնիւ այլ տրտում զգայութիւնը, ամայի խուցերու մերկութեան մէջ՝ ստուերիս հետ մտերմացած այն ատեն՝ երբ ապաշխարանքի պասուքը իմ սիրտս կը լեցընէր յաղթութեան երազներով, որովհետև կը կարծէի թէ նուիրապետական բարձրացումը ինձի պիտի հետևէր,

տիրացնելով զիս ծաղկեալ, ոսկեհուռ, հանդերձանքի, մատանիներու և լանջախաչի մը՝ որոնցմով մեր տգէտ ու զառամ եպիսկոպոսները կը ծանրաբեռնուին: Ինչո՞ւ հիմա ալ չի յուսամ՝ քանի որ քսանըվեց տարեկան եմ, գեռ երիտասարդ:

Երբ Պոլիս ինկայ, կարծեցի թէ վանականի օրերուս հրաժեշտն էր ալ. կը սկսէր քաղաքին ժխորալի, հեւ ի հեւ կեանքը՝ զոր երազած էի երկար տարիներ և ուրկէ հիմայ հաճելի յիշատակներ ունիմ. շատ երիտասարդ, գրեթէ երկշոտ պատանի, երկրորդական թաղի մը քարոզիչ կ'ըլլայի: Հազիւ ցանցառ յարաբերութիւններ հաստատած, ընտանեկան ջերմին միջնուրտը վայելած, ահա կը նետուիմ գաւառի մը անկիւն՝ այս վանքը, քաղաքէն հեռու, մենաւոր բնութեան մը գրկին մէջ:

Առաջին օրերը, մանաւանդ գիշերներս լի եղան մթազին տպաւորութեամբ, ինձ այնպէս կը թուէր թէ չպիտի կրնայի հանդուրժել վանական նոր միջնուրտին: Պոլիսը, շքեղ տեսարանը, իր փողոցներն՝ ուր կը պլտարացընէի իմ սեւ ստուերս անայլայլ երեւոյթով, սակայն աչխարհիկ տենչանքներուն յոյզովը լի, խուցս, բարեկամներս կը կանչէին զիս: Զո՞ւր կոչում ըրի պարտականութեանս զգացման, որովհետեւ նուիրական գործ մը կը ծանրանայ վրաս. հոս դրկուած եմ այս նորաբաց Որբանոցին տեսուչ, իբր հայր բիւրաւոր որբերէն մէկ երկու տասնեակին՝ որոնք անագորոյն ջարդերու զոհ, պիտի գան այս հովանաւոր յարկին տակ պատսպարուիլ:

Գոնէ այդ մտածումը զիս հանդարտեցնելու հանգամանքն ունէր, բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ անզգայ կը մնայի. կարծեմ քանի մը գիշեր ալ լացի: Արդէն տեղէ տեղ փոփոխութիւնը միշտ ճնշած է վրաս, տղայութեանս օրերն ալ ունէի այս դիւրազգածութիւնը:

Բայց՝ առաջին շարաթէն յետոյ, յամբարար գտայ պաղարիւնս և հիմա համողուած եմ վանքին վարժուելու գաղափարին, ու թերեւս օր մը սիրեմ զինք. կարծածիս նման ամայի չէ, օրէ օր նոր դէմքերու կը հանդիպիմ:

Վանահօր հետ արդէն բարեկամացանք: Մարդ մը որ վաթսուներ մագլցած ըլլալու է, եթէ ցատկած չէ. խաչի սփռոցի մը նման կարմիր դէմքին վրայ, մեղրագոյն և իւղոտ աչքերը հազիւ կը փայլին, սեւ մօրուքը ալեւորիլ սկսած է. գոմէշի անայլայլ կերպարանք մը՝ մէկ խօսքով: Անդամները, իրանը, գիրուկ են. ե՞ս ալ արդեօք օր մը իրեն նման պիտի ըլլամ, պարարտ անասուն մը և կեանքս անփառունակ այս վախճա՞նը պիտի գտնէ վանքի մը լերկ որմերուն ետին: Բնա՛ւ, ծայրագունութիւնը՝ որով կը պարծենայ այս մարդը, չի գոհացներ զիս:

Թերեւս շատ փառասէր եմ, բայց իմ երախտաւոր և բանիմաց ուսուցիչներէս Օրումեանը կը կրկնէր միշտ՝ «փառասիրութիւնը մեղքերուն էն ներելին է:»

Սակայն ատելի մարդ մը չերեւիր վանահայրը. իր ընդունելութենէն գոհ եմ. զուարճախօս է: Զարմանալի է որ ազգային Աղէտէն չէ ազդուած ու յոյս չունի որբանոցին յաջողութեան. տեսակ մը չկամութիւն ալ կը ցուցնէ: Հոգ չէ՛, իրմէ աւելին ուզել անյարմար է, կեանքի մէջ դաստիարակուած կ'երեւայ, քան դպրոցին, և առաջին պարագան անանկ փայլուն վկայական մը չէ: Շատ ալ տգէտ է, չունի հայերէնագիտութեան մասին մեր նոր լոյսերը, պատմաքննական մէկ երկու կողմնակի հարցերուս՝ Խորենացին իր մեծագոյն աղբիւրը եղաւ. ծիծաղելի՛ գլուխ սա Խորենացին. կարծեմ «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ կարդացի քննա-

դատական յօդուած մը իր մասին, սա վերնագրով
«Պատմութիւն Ստոյն Մովսէսի Խորենացւոյ» • այդ մար-
դը աւելի վէպ մըն է գրած՝ քան պատմութեան գիրք :

Ինչ որ է, կը յուսամ թէ պիտի կրնամ վարուիլ
վանահայր Վարդանին հետ : Անունն ալ իրեն պէս կար-
ճուկ :

Բ.

Նոյեմբեր . . .

Երկու օր առաջ՝ աւելի յաջող գիւտ մը ըրի . արքանի հասակով տարէց անձի մը հանդիպեցայ վանական բակին մէջ . հազիւ խնդուքս կրցայ զսպել . ալեկոծութեան բռնուած նաւու մը կայմին պէս երերալով՝ գաւազանի մը օգնութեամբ կ'երթար . հովիւ չէր կրնար ըլլալ , քանի որ հնամաշ արեւմտեան տարազ մը կը կրէր . թերեւս վերակացու մը մտածեցի , սակայն դատան դէմք չունէր : Զիս երկրայանքի մէջ ձգեց , տատամսելով մօտեցայ իրեն :

— Բարեւ եղբայր . . .

— Բարեւ հայր սուրբ :

Այսքանը բաւեց : Նստելով բակին մէջ կանգնող զանգակատան աստիճաններէն միուն վրայ , ծանօթացնող քանի մը հարցումներէ վերջ , մեր խօսակցութիւնը սկսաւ յածիլ զանազան խնդիրներու շուրջ :

Նախ վանքին վրայ անդրադարձանք՝ ու մինչ ընկերակիցս զիս տեղեկութիւններով կը հարստացնէր , ես կը դիտէի իր դէմքը : Անիկա պատկառելի էր առանց

այն խատութեան, զոր տարիքը, տառապանքն ու ծերութեան յոռետեսութիւնը կրնան դնել դէմքի մը վրայ: Երկար մազերուն եւ բոցաձեւ մօրուսին դեղնոտած սպիտակութեան մէջտեղ, իր ցայտուն գիծերով դէմքը տկարօրէն խորշոմած էր եւ թուխ. արծուային քիթ մը զգալիօրէն կորանալով կը հակէր դէպի բերնին սեւ գիծը: Այդ կորովի դէմքը տարօրէն կը մեղմանար աչքերովը, որոնց կապոյտ քաղցրութիւնը տակաւին մարած չէր կայծը, որ ինչպէս հասկցայ յետոյ, կը հոսի անոնց մէջ խելանի եւ հետաքնին բանականութենէ մը:

Աչնանային, որովհետեւ այդ եղանակին մէջ ենք, գաղջ արեւ մը մեզ կ'ողողէր, խտղտացնելով մեր կողերը գոհունակ սարսուռով եւ հոսելով մեր ծոծրակներէն վար: Մենէ քանի մը քայլ անդին, տատրակներու խումբեր զուարթօրէն գետինը կը կտցահատէին, երբեմն հանելով մրմունջ մը՝ որ Եկեղեցւոյն սիւնակապ եւ կամարաւոր դրան՝ ու բակը չրջանակող շինութիւններու քուանկիւններէն կը ստանար իր պատասխանը:

Գիւտեր կ'ընէի այդ մարդուն մէջ. ունկնդրելու հաճոյքը քիչ անգամ ինձ համար այսքան ըղձալի եղած էր, իմ դառնութեանս վերջին հետքերը կը մեկնէին, իր իմաստուն եւ հայրական խօսքերով: Ուրեմն կը գտնէի ընկեր մը, որ շատ կարդացած էր, կեանքը տեսած, անոր համին տեղեակ. իր հանդարտ, կշռուած մարդու դատողութիւնները ինէ ներս կ'անցնէին, ինչպէս միջօրէի անուշ արեւին ճաճանջները:

Մեր խօսակցութիւնը ընդգրկեց նաև աղգային Աղէտը, որուն անսահման տրտմութեամբ մասնակից կ'երեւար, քանի որ աչքերը մէկէ աւելի անգամ լեցուեցան. բայց, վստահ էր մեր ապագային վրայ: Չի բացատրեց թէ այդ լաւատեսութիւնը ուրկէ՞ կուգար.

ապահովուած կը խօսէր. թերեւս մարգարէական յայտնատեսութեամբ :

Չէ՛, ես թէեւ նուազ փորձ, անյոյս եմ հայուն ապագային մասին. մեր աշխատանքը զուր է, քանի որ մեծ շահերու մէջ յաժող պզտիկ շահ մըն ենք. ասով միասին չի պիտի ջլատուիմ, ատիկա յատուկ է ծեր և հարուստ վարդապետին, եպիսկոպոսներու, որոնք ազգէն վշտացած և անկէ քէն ըրած ըլլալու երեւոյթը կառնեն՝ զայն կեղեքելէ վերջ : Նրիտասարդ եմ, ապագայ ունիմ, գոնէ անանկ խորհած եմ յաճախ, ու մանաւանդ մասնակցելով ազգիս տառապանքին՝ անոր ծառայած ըլլալու գոհունակութիւնը կուեննամ :

Անդրադարձայ նոր հաստատուելիք որբանոցին վրայ. պարզեցի իրեն ծրագիրներս. շինել վարժարան մը թեմական դրամահաւաքութեամբ, որ կատարուած է կիսովին, ուսուցիչներ գործի հրաւիրել՝ ու շրջանին համար սերունդ մը ստեղծել՝ որ լուսամիտ և չարքաշ ըլլայ. քահանայներ կամ կուսակրօններ պատրաստելու միտք չունիմ, որովհետեւ շատ են :

— Յետոյ՝ մեր շահերը... կը վտանգուին ըսի. ժպտեցաւ :

Իբր այս ամէնուն երաշխիք՝ կարելի էր վանքին ընդարձակ հողերը մշակել տալ, բազմացնել դուարը, մեղուարուծութիւնը զարգացնել ու նաև արտասահմանէն բարերարներ ճարել :

— Իժուար է հոս որբանոց մը պահել, վրայ բերաւ խօսակիցս, բայց ժամանակ մը կրնան պատսպարուիլ այդ խեղճերը. վանահայրը ծոյլ է և թշնամի ատանկ ձեռնարկներու. միայն թէ՛ յուսահատելու չէ՛, զաւակս...

Զաւակս բառը՝ իմ վեղարաւորի արժանապատուու-

Թիւնս կրնար վիրաւորել, բայց այս մարդուն կողմէ ըստւած՝ զիս որդիական սիրով կը լեցնէ. իրա՛ւ մանկան մը սիրտը կը կրեմ, երկչոտ, զգայուն՝ այլ փառասէր տղու մը: Պատիւներ չեն ասոնք ինծի համար, հարկաւ օր մը պիտի փոխուիմ բոլորովին:

Սօսակցութեան թելը խզեցի, հեռացնելու համար ծերունիին տրտմալիր յարաբերութիւնը՝ անցեալ մէկ երկու տարիներու արիւնոտ օրերէն. յանկարծ հարցուցի՝

— Վանքին մէջ շատ ձեռագիրներ կան:

Սօսքս հազիւ կրցայ վերջացնել. տեսայ որ այս հակած ծերունին՝ շտկեց իրանը, ժպտեցաւ, ու շփոթութիւնս տեսնելով, վստահացուց զիս զուարթօրէն:

— Ձեռագիրները ընկերներս են, ընտանիքս ու զաւակներս: Ընտանիք մը՝ որ մէկ քանի հարիւր անդամներ ունի...

Տասնըվեց տարի առաջ կորսնցուցի կինս ու զաւակներս. յետոյ արկածի մը հետեւանքով ոտքս կաղացաւ. այս տեղն ինկայ իրր անկար վարժապետ մը՝ օգնելու համար Վանահօր: Ամիսներով սանջուկացայ մենութեան ու կարօտի արյունքներով. վանքը ժխորի վարժ ուսուցչի մը տեղը չէ վարդապետ:

Օր մը, ատիկա իմ կորած սրտիս յարութեան օրը պիտի ըլլար, ժամուն պահարաններէն մէկուն մէջ քանի մը սնտուկ գտայ: Բացի. խառն ի խուռն, փոշոտ ու քայքայուած գիրքեր էին. հետաքրքրուելով մաքրեցի զանոնք, անոնց պարունակութիւնն ալ փորձեց զիս, համակրանքը չուշացաւ և ի վերջոյ անոնց խորին սիրովը լեցուեցայ:

Գեղազարդուած ձեռագիրներ էին, մագաղաթեայ, սաղմոսարաններ, աղուէսագրքեր, բժշկարաններ, ա-

չուղական սիրոյ տաղարաններ : Պրպտոււմներս առաջ տանելով գտայ նաև նկարներ , հազուագիւտ գեղեցկութեամբ , ու մինչև հիմա ալ վանքը խուզարկութիւններուս ապերախտ չէ գտնուած : Ասոնց հանդէպ իմ բուռն զգացումս չեմ կրնար բացատրել . թուղթի մագաղաթի այդ կտորներուն համար ունեցածս ճշմարիտ սիրահարութիւն մըն է . . .

Բայց զուր չէ ատչկա . կը յիշեմ՝ որ մանկութեանս խորին հիացմամբ և ակնածանքով կը նայէի մեր Անդրէաս պատուելիի գծած ծաղկեայ գիրերուն . ժամերով կը յառէի անոնց , փորձելով ընդօրինակել . անյաջողութիւնս բարկութեան և ամօթի լացով հազիւ կը գոհանար :

Վանական այս խեղճ կեանքին մէջ , այդ գանձերուն հաւատարիմ պահապանի ունայն դերը պիտի կատարեմ մինչև մահս՝ գոհունակ սրտով , միշտ կարդալով հիներուն իմաստութիւնն ու սիրոյ գոհարները և աչքերս անյադօրէն յառելով ձեռագրերու նկարազարդ էջին ու նկարի մը պարզ՝ այլ զգայուն երանգներուն : Չեմ յուսար որ՝ յազենամ օր մը :

Տատրակներու թռչչին ծափը՝ կասեցուց իր խանդավառութիւնը , ելաւ գետեզրը երթալու :

— Տակաւին շատ անգամ պիտի տեսնուինք ըսաւ , լա՛ւ բարեկամներ կրնանք ըլլալ : Ես ալ ազնիւ հոգիի մը կարօտը ունէի :

Մխիթարուած՝ ձգեցի զինքը . օրագրի այս էջերը անկեղծութեանս արձագանգն ըլլալու են . կը խորհիմ որ այս անձը թանկագին է ինձ համար . ընկեր մը , նոյնիսկ հայր մըն է , ես ալ սիրած եմ արուեստը թէև շատ բան մը չեմ հասկնար անկէ :

— Ա՛հ . . . անո՞ւնը . . . այո՛ . Եղիազար էր , մինչդեռ իմինս Արտակ է ըսի իրեն :

Նոյններ . . .

Մէկ քանի օրէն որբերը պիտի հասնին, հետեւաբար զբաղիլ պէտք էր: Իրա՛ւ ալ մաքրել տուի ամբողջ թաղ մը. անհրաժեշտ եղածը տեղաւորեցին, նորէն ամէն վայրկեան լրացնելու պակաս մը կայ: Աղքատ մնացած վանք մը և ժողովուրդը կրնա՞ն աւելի տալ: Քաղաքէն եւ շրջակայ թեմերէն օգնութիւն կը հասցնեն յուզիչ անձնութեամբ. երիտասարդներ կ'երթեւեկեն քաղաքէն Վանք, բերելով՝ ինչ որ տնանկ ժողովուրդի մը ազնիւ սիրտը կ'ընծայէ իբրեւ նուէր, վերմակներ, անկողին, սրբիչ, գուլպայներ, հին զգեստ, երբեմն նպարեղէն և ափ մը պտուղ, ո՞վ գիտէ որ զառամ այրիէն տրուած՝ անդարձ յիշատակի մը իբր յարգանք:

Պ. Եղիազար, բաւական խորհեցայ պատուանուն մը գտնել բարեկամիս, պարոնը յարմարագոյնն է, հետաէ միշտ: Աշխատութիւնս իր ներկայութեամբ կը թեթեւնայ. երկու տնտեսուհիներն ալ՝ հրահանգներս կը կատարեն և կ'աշխատին յուզիչ հլութեամբ մը. մին

տժգոյն, հիւանդկախ ու կքած պառաւ մըն է, որ մեղմ ձայնով մը կը խօսի ու բարի ժպիտ մը կայ դէմքին վրայ, միւսը նուազ տարէց, համարձակ ու աշխոյժ գաւառի մէջ ապրած կին մը չերեւիր:

Ես ալ ամէն կրօնաւորի նման, քիչ մը հնազանդութիւնը կը սիրեմ: Իրենց հաճոյակատարութիւնը անձս իմ աչքերուս վեր կը բռնէ: «Մայրիկ» կ'ըսեմ մէկուն, միւսին՝ «քոյր»: ատով իրենց գոհունակութիւնն ալ կը զգամ:

Առջի օր չարածճի աղջկան մը ամօթխած և թաքուն ժպիտը նշմարեցի «քոյր» բառին վրայ. ո՞վ էր այդ Օրիորդը: Նոր կը տեսնէի զինք. հետաքրքրութիւնս գոհացաւ վերջապէս:

— Տեսեսուհիներէն՝ Անուշին միակ զաւակն է որ հոս վանքին մէջ կը մնայ, ըսաւ Պ. Եղիազարը:

Այս կարճ բացատրութիւնը զուարթ տրամադրութիւն մը արթնցուց մէջս:

Շուշան, ի՞նչ աղուոր անունն աղջկան մը համար, վանքը կը մնայ միշտ. ինծի ի՞նչ. չեմ գիտեր, բայց չեմ ալ կրնար արգիլել որ ատով չի զուարթանամ: Հոս տեսակ մը ընտանիք կազմելու է՝ ուր որբերուն հետ ես ալ գտնէի խանդաղատանքի բաժինս:

Ալ միշտ կը հանդիպիմ Շուշանին, բակը, վանքին մեծ դրան սուջե տարածուող գերեզմանատան շիրիմներէն միուն վրայ նստած, կամ ժամուն դրան ստուերին մէջ: Ժպտուն աղջիկ մը կ'երեւի, թէև զինք տրտում ալ կը տեսնեմ երբեմն. ի՞նչ բանի վրայ կը մտածէ, սիրո՞յ մը, որո՞ւ վրայ կրնայ խորհիլ... Բայց իրաւ որ գեղեցիկ է այդ խարտիշաներ աղջիկը, առոյգ, ներդաշնակ մարմինով, սպիտակ ձուածեւ դէմքի մը վրան խաժ աչքերով, երազի հակամէտ, որոնց ուղղակի չեմ

կրնար նայիլ . ինչպէս որ անոնք իմ վրաս ալ ինկած չեն տակաւին , սակայն անոնց անմեղ անուշութիւնը կը տեսնեմ երբ մօրը նայի : Տասնեւութը տարեկան մը պէտք է ըլլայ . արբունքի տարիք , թէև այդ բառին ճշգրիտ իմաստը չեմ գիտեր . ինչ կը զգան աղջիկները այդ տարիներուն մէջ . տարտամ՝ այլ բաղձալի է այդ բառին իմաստը ինձ համար :

Իրա՛ւ գեղանի է Շուշանը . ես դիւրահաւան մը չեմ , գեղեցկութեան մասին իմ վերապահումներս ունիմ ու թէև վարդապետ՝ սակայն Պոլիս քարոզչութեանս միջոցին երբէք անտարբեր եղած չեմ կիներու աղուորութեան :

Կան վարդապետներ որոնք յարաբերութիւն կը մշակեն կիներու հետ . աղտո՛տ և ցանկալի բան : Բայց իրա՛ւ կը պատահին ատանկ բաներ , քանի որ անոնց արձագանգը մեր ուսանողութեան շրջանին իսկ Արմաշի Վանքէն ներս սպրդած էր :

Երկչոտ և ամօթխած՝ ես գոհացած եմ աչքերու յառումով , ու այն սարսուռով՝ զոր իգական մօտաւորութիւնը շատ անգամ տուած է ինձի :

.

Այսպէս՝ երբ կը լրացնեմ կազմակերպելու աշխատանքս , հետաքրքրութիւնը կը մղէ զիս դէպի դուրս : Վաղը զբաղած պիտի ըլլամ , հետեւաբար կ'օգտուիմ աշնանային օդերու աղուորութենէն : Պոլսոյ մէջ՝ աշնան , մայիսի գորովագին մթնոլորտը վայելած եմ յաճախ , հոն զարմանալի չէ , բայց Վանահօր ըսածին պէս , իմ բաղդէս է որ հոս տակաւին ձիւնի օրերը սկսած չեն :

Կէս օրերէն վերջ՝ երբեմն կ'իջնեմ գետեզր : Իրական գետ մը չէ . ջուրի ստուար սահանք մը՝ որ դաշտերուն մէջ կ'ոլորուի ու կ'անհետի հորիզոնին վրայ : Զուրը եզերող ուռիները արդէն տերեւաթափ են , հը-

մայքէ զուրկ, ու հիմա խարազանի մը լարերուն նման հակող ճիւղերնին կ'օրօրուի մանր հովերէն իսկ. ցաւազին է իրենց տեսքը:

Չեմ գիտեր ինչո՞ւ երկարօրէն կը դեգերիմ այս գետակին ափունքը՝ դիտելով հոսանուտին խաղերը, գալարումներն, փրփուրներու անօրինակ եռումն ու մարիլը:

Շարժելու, վազելու, երթալու այս անիմաստ յաւէրժութիւնը հոգիս իրեն կը կապէ. թերեւս լա՛ւ է ջուրերու նման ազատ ըլլալ, արկածիլ հեռաւոր ափերու վրան, կամ անհետիլ կապտաղեղ ծովերուն գիրկը:

Ինչո՞ւ վարդապետի մը կեանքը կայուն է, լճացած: Յաճախ կարելիութեան մը վրայ խորհած եմ ու մեզի սահմանուած անձուկ կեանքին ի տես տխրած:

Ի՞նչ է այս սեւ պերճանքին բռնութիւնը բնութեան անեղր ազատութեան դէմ: Կը սխալիմ, կամ զո՛ւր է մտածելը: Վարդապետներս աւելի ապահովուած ենք աշխարհին դէմ. մեր կեանքը չի նմանիր դասատուի մը զրկուած գոյութեան: Եղեղեցին մեր հովանին է, և եթէ անկարելիութիւններ կան, մոռնալու չէ որ առաւելութիւններ են ատոնք:

Ըստ բաղդի՝ գետնէն առնուած գաւազանով մը գետափի շարժուն ջուրերը ծեծելով կը հետեւիմ անոնց ընթացքին:

Հոսող ջուրը՝ արեւին ճերմակ ցոլքերը կ'անդրադարձնէ աչքերուս՝ մինչեւ որ մերկ ծառաստաններէն հասնիմ ամայի ու լերկ դաշտերն՝ ուր տեղ տեղ կալի դեղնութիւններ կան, և յարդերը՝ ոսկեգոյն, դեղնորակ՝ նախ կէտի մը, ապա լայն շրջանակի վրան մանրիկ, դիւրասահ, ժպտուն պար մը կը դառնան:

Տարածութիւններ՝ որոնց վրայ ծառերու այրած տերեւներ անօգուտ կը դեգերին հովերու քմայքին

անձնատուր, մինչ յեռամնաց սաղարթներ ճիւղերուն վրայ կոծելով, թափառելով օդին մէջ՝ կ'իյնան վար ու հրելով զիրար կը հաւաքուին անկիւններ հոս հոն :

Աշունն է աս՝ որ ձմրան թախիծը կը հագնի ու արդէն ուրուային, վերասլաց բարտիներու կատարին վրայ կուլայ իր հրաժեշտի երգը :

Դաշտօրէն ընդարձակ է. ակնարկդ հազիւ կրնայ հորիզօնը չափել, ժամերով կրնայիր պտտիլ, առանց այս հոգերու սահմաններն ընդգրկելու :

Լքուած են, կամ անանկ կ'երեւին այս ամէնը, պէտք է շահագործել հողերը եւրոպական միջոցներով : Հիմա մասամբ կը հաւատամ յախուռն երիտասարդներուն որոնք կը դատապարտեն մեզ իբր վանքերու հաւն ու հաւկիթը ուտող, ինքզինք պարարտացնելէ զատ բանի չի խորհող : Կ'ատեմ կղերականութիւնը անպէտ համարողներն, այդ տիպարները արհամարհանքի արժանի են, բայց իմ երիտասարդ, լուսաւորեալ Արմաշականի միտքս չի մերժեր քննադատութիւնը, աններողութիւնը կաթոլիկ կամ Հայ դառամ վարդապետներուն յատուկ է :

Պատգնելով քայլերս անդերու կորդ ու խոպան հողերուն վրայ, կարծես կը լսեմ դեանին տրտունջը. հողը ինձ կը խօսի բարիքներու մասին՝ զորս իր արդաւանդ ծոցը կը պահէ : Թօղ շնորհիւս վանքը ծաղկեալ օրեր տեսնէ, որովհետեւ ափ մը հող անմշակ պիտի չի մնայ Արտակի տեսչութեան օրով :

Քորհելով այսպէս՝ գաւազանովս կը խցեմ յաւա-կան խոշոր սեւ ծակեր, որոնք դեանին մակերեսը, մաղուած հողերու փոքր կոյտի մը քով՝ սեւ աչքերու կը նմանին : Արուրդները բացած ըլլալու են, իրենց մա-սին խօսուած է մեզի մեր դպրոցականի օրերուն. սա-

քորինակ կենդանիներ են, ինքնաախոյ ու կարճատես . մեր մանկութեան ընկերներէն մէկուեւ պատուանուէն էր խլուրդը : Հողին տակ անհամար փապուղիներ կը բանան ու ի վերջոյ մշակութեանց արմատները կը փնայնեն . քիչ մը մեզի կը նմանին իրենց գոյնովն ու գործունէութեամբ, մենք ալ անոնց պէս՝ ընկերութեան առաջ բերած արդիւնքով կ'ապրինք ու կը սիրենք գաղտագողի գործել :

Երբեմն ասանկ յիմար բաներ ըսելու սովոր եմ, ի վերջոյ մերժելու այդ տարօրինակ յղացումները :

Հոգ չէ՛, երբ մինակ եմ, կրնամ ասանկ անյարմար ճշմարտութիւններ որոճալ, բայց երբ շրջանակը պաշտօնական դառնայ խնդիրը կը տարբերի և դո՛ւն, Արտակ, բնաւ յիմար պիտի չըլլաս աշխարհականներու մէջ, նոյնիսկ կատակի համար, ըսելու անպատուող բան մը դասակարգիդ համար :

Մինչ գաւազանա կը գործէ գետնի այդ բացուած քաներուն մօտ, խիղճս ալ վրդովիլ կը սկսի . թերեւս կենդանիները կը մեռնին հողին տակ : Գաւազանիս հետ վեր կ'առնեմ գլուխս ալ : Տեսարանները նոր են ինձ համար, այս դաշտավայրը յենած է յամրօրէն կորնթարթող քրակներու . անոնցմէ միտն քղանցքին վրայ կ'երեւի վանքին մեծամարմին մութ զանգուածը՝ որուն շրջապատ պարիսպին մէջէն կը կանգնի ժամուն զմբէթը, կանուչ մամուռի բիծերով՝ հնամենի, կարմիր որմնորու վրայ՝ որոնց մէջ նեղ պատուհաններ ազեղնաձեւ յօնքերու տակ կ'ապաստանին, ու մանաւանդ գեղեցիկ է զանգակատունը իր ցած և նուրբ տիւներու կամարներուն վրայ յենած :

Ի՞նչ ոճ է այս . փակեղի նմանող այդ զմբէթները որո՞ւ ձեռքով շինուած են :

Լա՛ւ հիմնուած է այս վանքը . նոյնիսկ գեղեցիկ է պիտի ըսեմ : Կ'ըսեն թէ Հայաստանի միւս վանքերը յաճախ միօրինակ տեսք մ'ունին , իրենց գորշ զանգուածը , անփառունակ երեւոյթ մը կուտայ անոնց :

Վանքին , իր առաջ փռուող տերեւաթափ պարտէզներուն ու շիրմաստանին ետեւ բլուրները լերկ են հիմա . վիպագիր մը զանոնք կրնայ նմանցնել սապատաւոր ու ծունր դրած ուղտերու : Կը նայիմ այդ դեղնամոյն , սեւորակ բարձրութեանց . հիւժեալ կանաչի մը քիծերը կը կրեն ուռուցիկ ուսերնուն վրայ , խրամատուող բացուած քներ կ'երեւին մարդոց և կենդանիներու ոտքին ստեղծած արահետներուն կից , որոնք խարդախ դարձուած քներով անհետելէ վերջ փոսերու գիրկը , նորէն գլուխ կուտան , կը դառնան ու կը մարին զառիվերի մը մէկ անկիւնը :

Անհրապոյր , լերկ բլուրներ՝ որոնց վրայ ուրուրի մը ստուերը կը պտուտքի երբեմն , կաս—կապոյտ երկինքին տակ :

Վանքը հաճոյութեան տեղ մը չէ . այսքանէն արդո՞հ եմ , ինչպէս ըսի գեղեցկութիւն իսկ կը տեսնեմ այս բոլորին վրայ : Գեղեցկութիւնը վարդապետի մը հոգւոյն մէջ պէտք է ապրի , ինչպէս սուրբ Նախահայրերու սիրտը անով սնաւ : Հոգեւորականը յետին թըշուառութեան մէջն իսկ մխիթարութիւն պէտք է որոնէ և մխիթարութիւնը գեղեցիկ գործի մը գոհունակութենէն կը ծագի :

Երբ մեծ արահետը կ'իյնամ , ցամքած առուի մը կաւոտ , կծկուած անկողնէն անցնելով , կը հանդիպիմ եզներէ և գոմէշներէ լծուած խոշոր սայլերու՝ որոնք խար կը կրեն . չոր խոտի բրգացած կոյտեր անոնցմէ դուրս կը յորդին և անօսը թէյի բոյրը կը յագեցնէ :

իրիկնամուտի մթնոլորտը . կը շնչեմ ու նիհար կուրծքս
կը բարձրանայ հաճոյքով : Ասիկա գեղջկական բան մըն
է , որ մանկութիւնս կը յիշեցնէ ինծի :

Սայլերը յամբօրէն կը թաւալին խորտ ու բորտ
արահետներէն , մինչ անիւներուն երկարօրէն միօրինակ
ձայնը՝ երաժշտութեան մը պէս կը լեցնէ հոգիս . բու-
րում և երաժշտութիւն ներդաշնակութիւն մը կը կազ-
մեն ու այս ներդաշնակութիւնը համաձայն է աստուա-
ծային կամաց՝ որովհետեւ մաքուր է իր տարրերուն
մէջ :

Ընկերանալով հեզ ու տրտմական անասուններուն ,
մինչ անոնք կը կենան գոմերուն մօտ , ես կը բարձ-
րանամ Վանքին մեծ դրան առաջ փռուող գերեզմա-
նատունը :

Գետակի կամրջակէն անդին , մեծ ուղիին վրայ
ոսկեզօծ փոշիներու մէջ թաւալող հեծեալներ , հետիներ ,
սայլեր կը նշմարեմ , չեմ գիտեր ո՞ւր կ'երթան . սա-
կայն երանի՛ իրենց . . .

Իրիկունը եկած կ'ըլլայ արդէն . հեռո՛ւն մանիշակի
խիտ երանգի մը վրան հորիզոնը կարմիր է միշտ , կաթ-
կըթող արիւնի կարմրութեամբ , անկէ վեր ոսկեգոյնն
ու ծիրանին կը թռուրուան , մինչ զենիթին վրայ լուրթ
կապոյտը տժգունած է . . .

Լերանց ու ծովերու վրայ պերճ վերջալոյսեր տե-
սեր եմ , հիմա դաշտայինը կը վայելեմ . ինքնատիպ չէ ,
բայց շատ թարմութիւն կայ ասոր մէջ , զով երանգ-
ներ վառ գոյներու կը յաջորդեն և տափաստանները
մշուշին տակ յամբօրէն անորոշիլ կը սկսին :

Բարոյախօս , մեծահմուտ Տուրինեանը , տարակոյսը
մշուշին կը նմանցնէր , կ'ըմբռնեմ հիմա որ ուսուցիչս
լիօրէն իրաւունք ունի : Ամէն բան այս տարօրինակ

վարչամարկին ներքեւ իր էութենէն քան մը վրայ կու
տայ, տարակուսելի կը դառնայ: Էաւ չէ՞ աշխարհի
բաներուն վրայ նայիլ մշուշի մը ընդմէջէն, ու տարա-
կոյսի երկրացանքին մատնելով ամէն քան՝ ժպտիլ ամէն
խրերու խորին, անտարբեր այլ ազնիւ հեզմանքով .
այսպէս կ'ընէր երախտաւոր ուսուցիչս Տուրինեանը . . .

Կը սկսի միջնել . քանի մը աստղ մայրամուտի հո-
րիզոնին վերեւ աչուկ կ'ընեն: Պահապան շուներու
խուպոտ և ընդհատ հաչիւններէն կը սթափիմ, գոմի
բակին մէջ մակաղող անասուններու քանի մը զիլերը
գնա կը հնչեն:

Կը մտնեմ կամարակապ միջին դռնէն Վանք .
դէպի բակ տանող անցքէն ելած պահուս՝ նեղ
պատուհանէ կը նշմարեմ ժամուռ մէջ հսկող միակ
ճանթեղը՝ որ խաւարին մէջ աղօտ ճառագայթներու ոս-
տայն մը կը սարսուացնէ:

Գիշերը՝ կ'երթամ խուցիս մենութեանը ապաւինիլ,
նուիրուելու համար Նարեկի աստուածային էջերուն:

Որքերը եկան :

Ասիկա ուրախութիւն է ինձ համար՝ բայց նաեւ մտատանջութեան և տրտմութեան առիթ մը : Ինչո՞ւ այս կրկնակ զգացումները . կը սպասէի այդ անժառանգներուն , իրենցմով լեցուած տեսնելու համար վանքին ամայութիւնը , կը խորհէի թէ անոնց խօսքերն ու քրքիչը կրնային տաքցնել վանքին մթնոլորտը : Հաւանաբար այդպէս ալ պիտի ըլլայ :

Զգացումներուս երկրորդը աղէտին անողորմ չարութենէն կը ծնի , իրա՛ւ այդ ասի մը տղոց , տասն եւ հինգ որսերու մերկ կարաւանը՝ ազգային բոլոր թըշուառութեան ամփոփումն է :

Ամէն օր գրեթէ հետերնին եմ , իրենցմով կը զբաղիմ . բայց շուայլած գուրգուրանքներուս հետ տեսակ մը ցաւ եւ պժգանք ալ կը զգամ : Ա՛յս պիտի ըլլար խոստովանութիւնս . բայց անհնար է զօրաւոր զգացում մը պարտկել :

Ծնցոտիներով եկան , գլուխնին բաց , գրեթէ բո-

կոտն : Երկար, գծաւոր, աղտոտ էնթարիներ հազած էին, որոնց քղանցքները կարմիր գօտիով մը բռնուած էր մէջքերնուն վրայ, ուրկէ աղտոտ թաշկինակի մը ծայրը կը կախուէր վար : Հագուածքի այս այլանդակութիւնը կրնայ դարմանուիլ, սակայն ի՞նչպէս դարմանել վիրտած, քոսոտ այդ գլուխները :

Բացի սիրուն տղեկէ մը, ամէնն ալ բորտաներու կը նմանին, աղտէն կեղ կապած է մարմիննին : Ուրիշներ կան ցաւոտ աչքերով, թարախոտած կոպերով : Բայց գոնէ մարմիննին առոյգ է, զարմանալի է որ անբաւարար սնունդը այտերնին ներկած չէ տեղունութեամբ :

Աղջիկներու նման ամչկոտ են, օտարոտի և անվարժ շարժուածքնին սառցոյց կուտայ : Իրարու հետ կը խօսուըտին լեզուով մը որ կոկորդային ու քիչ մըն ալ երաժշտական է . Տէր Աստուած՝ Հայաստանի մէջ ո՞րչափ գաւառաբարբառ կայ :

Կղերականներու համար կ'ըսեն թէ քարսիրտ ենք, թերեւս ասիկա տէրտէրներուն և կարգ մը վարդապետներու համար ճիշտ ըլլայ, ինծի համար երբէ՛ք : Ես չեմ կրնար տոկալ այս բոլորին, խառնուածքս չի ներեր : Կը յիշեմ որ մանկութեանս՝ կարեկից գտնուած եմ ժամուն դրան մօտ կայնող խեղանդամներուն . յաճախ հեծկրլտալով լացած եմ Խաւարումի գիշերը գլուխս գրակալի շապիկին տակ ծածկած, երեւակայելով Բրիտանոսի շարձարանքները :

Բոլորն ալ սև պատմութիւններ ունին, զորս քաշելով իրենց գիւղերէն հետերնին բերած են : Հետաքրքրուելու է ամէնուն ալ կեանքով, որովհետև ներելի չէ մէկուն մտադիր ըլլալ ու միւսներուն մերժել պատմելու նոյն մխիթարութիւնը : Բարեբաղդաբար պարզօրէն կը պատմեն, առանց յուզումի, իբրեւ շատ բնա-

Կան եւ սովորական բան մը : Պատմութիւնները տարբերակիզը՝ նոյն վերջաւորութիւնը ունին, միշտ նոյն ոճրական վախճանը : Մէկուն հայրը փողոտած են, ուրիշներունը կացինով սպաննած կամ թոպամա՛ն ըրած :

Մանրամասնութիւններ կան՝ որոնց բանականութիւնը հազիւ կրնայ հանդուրժել, չի կրնար հանդուրժել եւ մեր Եկեղեցւոյն ինձ ներշնչած ներողամտութիւնն իսկ կ'ընդվզի :

Ինչո՞ւ կողոպտել, այրացաւեր դարձնել երկիր մը, տարբեր գործիով ու ձևերով բիւր վէրքեր ստեղծել մարդկային միսին վրայ, հողին նետել հարիւր հազարաւոր կտրիճ կեանքեր : Ինչո՞ւ չընել այս ամէնը պիտի ըսէր Այլազգը . . . Աստուածային կամքը այս ոճիրներուն ի՞նչպէս կը հանդուրժէ : Անհաւատները իրաւունք կը ստանան եւ թէ մեր ժողովուրդին մէջ օր օրի նուազող հաւատքը այդ վիճակէն կը ծնի :

Յանդուգն մտածումներ են ասոնք, յանդուգն՝ վարդապետի մը համար, որ կուրօրէն հաւտայու է շատ անգամ, որովհետեւ հաւատքը ուրիշ բան չէ այլ անբացատրելի բաներու հանդէպ տարերային պաշտամունք մը : Ի՞նչ ընեմ, շեմ ալ կրնար արգիլել այս մտածումները :

Երբեմն դիտմամբ սարէն ձորէն կը խօսիմ, զուարթ ակնարկութիւններ, սրախօսութիւններ կ'ընեմ, խօսակցութեան նիւթերը հեռացնելու համար սպանդի օրերէն : Անօգուտ կ'ըլլայ . մի՛շտ նոյն ցաւատանջ վերջաւորութիւնը, նոյն արիւնի նազարաթն է, աղէխարչ անցեալ օրերու արձագանգը :

Յետոյ աւելի յուզիչ բան մը կայ : Անցեալ տարուան նախճիրը՝ վերջակէտը դրած է իրենց մանկական շնորհալի ու թերեւս երջանիկ յիշատակներուն : Իէպքէն

աստի կը օկտի կեանքերնին . անցեալին կը նային իբրև
առասպելներու շփոթ աշխարհի մը , շատ անգամ չեն
յիշեր իսկ զայն՝ իբր թէ երէկ ծնած ըլլային :

Առաջին գիշերները խաղաղ անցան , քանի որ նըն-
ջարանները այցելելով կը լսէի իրենց խոր եւ հանգարտ
չնչառութիւնը , իսկ հիմա երբ իրենց գիշերային տրո-
տունջներն ու գաղտ հառաջները կը լսեմ , կ'ըմբռնեմ
թէ երկարատեւ ճամբորդութեան մը յոգնութեան ար-
դիւնքն էր նախկին մէկ երկու օրերու անդորրութիւնը :

Ամենէն փոքրը , Սաչերը , արթուն կը տեսնեմ
միշտ . ինչո՞ւ չի կրնար քնանալ այդ փոքրակազմ տղան .
միակն է որ լաւ հագուած ու հիւանդութենէ զուրկ էր :
Ան ի՞նչ սիրուն տեգոյն դէմք մը , գորշ — կանաչ մեծ
աչքերով , որ աղնուական ու մեղմ շարժումներուն հետ
յոգնած ու թազծալի արտայայտութիւն մը կուտայ
իրեն : Իմ փայփայանքներուս կը պատասխանէ լռին՝ այլ
արտասուալի ակնարկներովը , անգամ մը միայն պըն-
գումներուս տեղի տալով պտտասխանեց թէ մօրը վրայ
կը խորհի : Ընկերները ըսին թէ կ . . . քաղաքի մեծա-
գոյն հարուստն էր հայրը . տանը պարտէզին մէջ՝ իբր
թուրք ծառայները սպաննեցին , գլուխը հոր մը նետելով ,
իսկ մարմինը աւաղանին մէջ : Սաչեր ինքն ալ կը յիշէ
այս մանրամասնութիւնները :

.

Բարեբախտաբար որբերու հասնելէն քիչ վերջ՝
եկաւ մեր ուսուցիչը : Շարաթ իրիկուն Եկեղեցիէն վե-
րագալիս տեսայ զինք շփոթած , հարցական դէմքով
մը : Ներկայացուց իր յանձնարագրերը եւ ծանօթա-
ցանք իրարու :

Քառասունի մօտ անձ մը , միջակ հասակով , խիստ
գիմազներով . գէպի թարթիչներն հակող թուխ յօնքե-

բուն տակէն շեշտակի կը նապին իր սեւ ու այրած աչքերը : Խնճ ուսուցիչ, շատ տառապած կերեւ այ եւ ո՞վ չի տառապեցաւ այս երկրին մէջ : Հակառակ խիստ երեւոյթին՝ ձայնը մեղմ է, վեհերոտ ելեւէջով մը՝ որուն մէջէն թերեւս յանդուգն այլ ազնիւ հոգի մը կը խօսի :

Զարմանալի չէ՞, առուջին հանդիպած բոլոր անձերու մէջ՝ տեսնել կը կարծեմ ունեցած երազներուս իրականացումը ու գրեթէ միշտ ալ սխալած եմ : Գիւրախաբ սրտի մը յարածուփ կեանքն է իմինս . համակրանքն ու ատելութիւնը շուտով բոյն կը գնեն հոգւոյս մէջ, շուտ ալ կը մարին :

Կրնայ ըլլալ որ սխալիմ ուսուցչին մէջ տեսնելով ազնիւ բաներ . հոգ չէ, յաւ է խաբուիլ, ապրելու մեծագոյն անհրաժեշտութիւնն է ան թերեւս . . .

Երեկոյին իսկ Պ . Ալեքսանդրը վանահօր տարի . վեհարանէն մեր ներս մտած միջոցին, Հայր Վարդանը դրաղած էր զոյգ մը ծիրանեզոյն տատրակներուն կեքտալով : Զարմանալի ու զուարճալի է այս մարդը . կամ իր իսկ ձեռքով զտած օղին կը խմէ, կամ կը զրօսնու տատրակներովը :

Եկեղեցիով քիչ կը հետաքրքրուի, թէեւ աղօթելու կուգայ շարաթ երեկոյները : Զուարթ տրամաբանութեամբ ընդունեց մեզ : Երբ խօսքը ազգային հարցերուն շուրջ դառնալ կը սկսէր, կրկին իր տգիտութիւնը երեւան բերաւ : Այս մարդը ամէն բան կ'արհամարհէ, սկեպտիկ ծիծաղի մը հետ ուսերը ցնցելով : Խրիմեանին վրայ կը խնդայ :

— Ես անոր հետ տասը տարի ապրած եմ, ինչ ըլլալը գիտեմ . . . , յետոյ բոլոր յեղափոխականները յիմար ու ազգաւեր են, կը կրկնէր :

Գիշերը՝ երկարօրէն խօսեցայ Պ . Ալեքսանդրին հետ .

քնիկ Մշեցի է, ուսուցչական պաշտօնով շատ մը գաւառ-
ներ պտտած : Դէպքին կորսնցնելով ամէն բան, ծնողք,
եղբայրն ու քոյրերը, իբր ամուրի և մենաւոր աշ-
խարհի վրայ՝ լաւ սեպած է վանքին մէջ պաշտօն
առնել՝ նուիրուելու համար որբերուն : Կեանքը խոհեմ
դարձուցած է զինք, շատ չի խօսիր, յարգալիր է ինձ
հանդէպ, չունի Պոլսոյ շիք երիտասարդներուն անպատ-
կառութիւնը :

Գաւառի ուսուցչին տիպարն է իր հնօտի և կար-
ճըցած հագուստներով, աղտոտ շապիկի մը վրայ առ-
կախ, յաւէտ ծուռ, վեր ելած փողկապովը, սակայն
ինչ որ կ'ելլէ անոր ներքին էութենէն ջինջ կ'երեւի :
Հայերէնը շատ մաքուր է, գաղափարները հասուն են,
նոյն իսկ երբեմն յանդգնութեան կը հասնին քօղար-
կուած բառերուն ետեւէն :

Սօսեցանք նաև որբերուն մասին, ճշմարիտ կարեկ-
ցութիւն մը ցոյց կուտայ անոնց հանդէպ . ես թեթեւ-
ցած կը զգամ ինքզինքս, բաժնուած տեսնելով հոգա-
ծութեան բևուր :

Ե.

Դեկտեմբեր . . .

Եղիազարին ալ տարի Պ. Ալեքսանդրը : Քարէ սանդուխներէ վեր բարձրանալով, անցանք աղիւսով սալարկուած ու դէպի բակը նայող կամարաւոր նրբանցքէն, որ իր խցիկին կը յանգէր :

Երբ ներս մտանք, կաշեկազմ ձեռագիրներու դէզի մը մէջտեղ նստած, հին աւետարան մը կը թղթատէր :

Սենեակը շատ փոքր է, վանքին հնօրեայ կամարակապ խուցերէն մէկը, թանձր որմի մը մէջէն բացուած լուսամուտ մը հազիւ կը փարատէ տիրող ըստուերը. պատառ մը կապոյտ կ'երեւայ չոր բլուրներու վրայէն ու քանի մը գերեզմանաքարեր կը նշմարուին :

Անկիւն մը՝ գետնէն քիչ մը բարձր է անկողինը՝ որուն դէմ օձախին խուռչը կը բացուի սեւ երախով. անոր քովն է սեղանը ձեռագրով, կաշեկազմ գրքերով, բոլորուած մագաղաթներով ու քանի մը փոքր նկարներով ծանրաբեռն. անոնց առջեւ երկու ողորահիւսցածուկ աթոռներ :

Որմերուն վրայ կիսալոյսին մէջ հազիւ կը զգացուէին վիշապաքաղ Ս. Գէորգ մը, Աստուածամայր

մը նուրբ և յառած ակնարկով, անոր դէմ մռայլ խաչելութիւն մը:

Ճշմարիտ մենակեացի մը խցիկը, կիսալոյս, պարզ, անկարգ, հնաւուրց իրերու չոր բայց յոգնած բոյրովը լեցուն:

Մեզ տեսնելով ցատկեց. ուսուցիչը ներկայացուցի, վարանումի ակնարկներէ վերջ վաղեմի ծանօթներ ելան:

— Չէ՞ որ միասին պաշտօնավարեցինք Մ.ի դըպրոցին մէջ երկու տարի:

— Ա՛ն այո, այո՛ Պ. Ալեքսանդր կը յիշեմ, այն ատեն շատ երիտասարդ էիր...

— Ձեզի ալ շատ ծերացած կը գտնեմ հիմա Պ. Եղիազար...

— Է՛, կեանքը կը ծերացնէ մարդս...

Եղիազարը կազդուրուեցաւ կարծես, երիտասարդ օրերու յատուկ խանդով մը սկսաւ խօսիլ. ինն յիշատակներ քրքրուեցան՝ անէկտօթներով համեմուած, որոնք այնքան զուարթ ալ չէին:

Քիչ վերջ՝ երբ խօսակցութեան թերը ընդհատեցաւ, ձեռագրերու մանրանկարներն ու երփնագրերը ցուցնել սկսաւ մեզի:

Ես նկարչութենէ, գծագրի արուեստէն մեծ բաներ չեմ հասկնար: Արմաշի մէջ գանուող նմանօրինակ ձեռագիրներն և նկարները մեր ծիծաղին կամ հեզնանքին կ'արժանանային՝ որովհետեւ մեր անցեալը հետաքրքրութեան արժանի շատ քիչ բան տուած է, ամէն բան նորէն շինել պէտք է:

Հակառակ Պ. Եղիազարի հաւաստումներուն ու աքանջացման, մեր հին արուեստի մասին հիմա ալ կարծիքս նոյնն է: Պ. Ալեքսանդր աւելի երջանիկ երեւո-

նայու դէմք չունէր: Բայց լաւ էր ուշով հետեւիլ Եղիա-
զարի ցուցումներուն, շահեկան բաներ ալ կը պատմէր
ու կ'երեւայ թէ՛ կը հասկնայ հնութիւններն ու անոնց ար-
ուեստը: Ան կը շոյէր բոլոր արտակարգ, միամիտ կամ
չարածնի դէմքով Յիսուաներու, Ս. Կոյսերու, սրբոց
պատկերները, կը համբուրէր երկիւղած ուրախութեամբ
անոնցմէ մէկ քանին. յետոյ կուտար անուններ՝ որոնք
հեղինակներունը պիտի ըլլային անշուշտ, արուեստին
դատումը կ'ընէր գնահատելով գոյներուն փայլը, տո-
կունութիւնն ու բազադրութիւնը:

Յոյց տուաւ շատ փոքր, կրծուած, քայքայուած
ձեռագիր մը՝ որուն վերջին էջին վրայ գոյներու բազա-
դրութեանն ու խառնուրդին մասին ծանօթութիւններ
կային, ու մենք ապշահար սա անծանօթ նորանչիւն
անունները կը լսէինք, զառիկ, դեղնախուռնի, կռեզ, զափ-
քան, որդան . . .

— Մեր նախնիք տասներորդ դարէն առաջ սովո-
թութիւն չունէին ոսկեջուր գործածելու, Բիւզանդիոնէն
առնուած է անոր գործածութիւնը, Կիլիկեան շրջանին.
Ես ունիմ հազուագիւտ զարդագիր մը՝ որուն մէջ Յի-
սուսի լուսեղէն պսակը բնական դեղինով մը յօրինուած
է, բայց անանկ դեղինով մը որ ոսկեփոշիի պատրանքը
կուտայ, հոտ էր մեր նախնեաց ճարտարութիւնը, գոյ-
ներով մետաղին փայլը կեղծել:

Պահ մը լռելէ և մեզ դիտելէ յետոյ աւելցուց՝

— Ես ալ առաջին օրերուն բան մը չէի հասկնար
ասոնցմէ՝ որովհետեւ տգէտ էի, ագէտ մը որ խորունկ
սէր ունեցած է գծուած ամէն բանի ու ներկի ճարտա-
րութեան: Հետզհետէ մտերմանալով անոնց, սկսայ համբ
լեզուի մը հմտանալ, որովհետեւ սիրելու համար հաս-
կնալ, բացատրել պէտք է, անանկ չէ՞ վարդապետ

Տեսէք սա կարմիրն ու կանաչը . ինչպէս դաշնաւորեր է զանոնք Պիծակէ ձեռքը . հապա սա արագի՞լը որ կը կտցահարէ գալարուած օձ մը , աւելի բնական կրնա՞յ գծուիլ օձին շարժումն ու յուզումը :

Մեր նախնիք գիտուններ , հանճարեղ արուեստագէտներ , սուրբեր էին :

Իրենց գործերը յաճախ այնքան իրական ու կենդանի են որ ուրախութենէս կը սկսիմ պարել : Մերունի յիմարի մը քմահաճոյքը համարէք թերեւս գովեստներա ու գնահատումս . այդպէս չէ , մենք փառաւոր անցեալ մը ունեցած ենք , վկայ մեր Տաճարներն ու անոնց մէջ նիրհող արուեստը :

Մենք չենք ճանչնար պիտանին , կենսականը , մեծը՝ Հայ Արուեստը , և դայն խաւարին մէջ թաղած ենք , բորբոսող մութին մէջ լոյսի գանձեր ունինք . ո՞վ պիտի հանէր զանոնք մէջտեղ , կղերականութի՞ւնը որ պաշտօնի , հացի , դիրքի , ամբարոյութեան անելին մէջ զիրար կը բզկտէ ու կը մատնէ . մտաւորականութի՞ւնը որ բռնութեան տակ կը հիւժի ու վատասերիլ կը սկսի :

Գիտեմ ի՞նչ ոճիրներ կը գործուին վանքերուն մէջ ամէն օր , ինչ գլուխ-գործոցներ կը փճանան : Բայց ալ բաւ է , կարծեմ շատ առաջ գացի . . .

Նշանակելի լռութիւն մը պահեցի , կարծես զգացնելու համար Եղիազարին թէ իր ակնարկութիւններէն առնուած էի . բայց այդպէս չէ , կը սիրեմ անկեղծութեան չափազանցութիւններն իսկ ու ո՞վ գիտէ թէ իրաւացի չեն այս Մերուկին ըսածները . . .

Եղիազարը կրկին ձեռք առած էր Սաղմոսարան մը՝ որուն մեղմօրէն ծխոտած , առոյգ և ողորկ թերթերուն կարմիր գլխատառերով տողերէն , սև երկաթագրերու պարզ , անկեղծ խստութիւնը կը ցայտէր :

Բայց իրօք՝ յիմար մը չէ՞ այս մարդը, խորհեցայ :

Կը չափազանցեմ նորէն : Ամէն մարդ կիրք մը ունի .
Եղիազարինը մագաղաթի սէրն է, Երիտասարդինը աղջը-
կան մը . միշտ այս սէր բառը յառաջ մը կարթնցնէ
կուրծքիս տակ : Սէրը լայն առում ունի : Իր բիւ-
րաւոր ձեւերէն միտն կարելիութիւնը եթէ կը պակսի
ինէ, միւսները հոս են, կապուած այս սեւ վերարկուին
եւ նուիրական պաշտօնիս :

— Այո՛, այո կրկնեցի մտովի, Եղիազարը ազնիւ
մարդ է, իր կիրքը անմեղ, արդար կիրք մը, կիր-
քերուն էն գեղեցիկը թերեւս, արուեստի սէրը . . .

.

Վերադարձին՝ երբ բակէն կանցնէինք տեսայ Շու-
շանը, իր ժպիտը անմեղ ու տրտում երեւցաւ ինձ, մէկ
երկու հարցումներ ըրի իրեն, երբ հեռացայ քովէն,
տեսայ որ դէպի խոհանոց կը վազէր՝ խուճապ ձգելով
տատրակներուն մէջ . ասիկա սովորական պատկեր մը
միտքս բերաւ ու կրկնեցի՝

— Ահա՛ տատրակ մը որ խուճապի կը մատնէ
տատրակները :

Գոհացայ գիւտովս, որովհետեւ գրականութիւնը
կը սիրեմ . շատ անգամ օրաթերթերու մէջ հաճոյքով
կարդացուած են կեղծանունով գրած նկարագրական-
ներս ու Հայ Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մասին քննա-
կան յօդուածներս :

2.

Դեկտեմբեր . . .

Շարաթէ մը ի վեր կը ձիւնէ :

Յուրա հովերու կամքին անձնատուր սահմանաւոր գորշ միջոցին վրայ, ճերմակ մասնիկներ յիմարներու պարը կը դառնան :

Երկար կը մնամ պատուհանին առաջ, դիտելու համար մթնոլորտը լեցնող այս եռուզեռը : Թերեւս գէշ է ասանկ հաճոյանալ, զուարթութիւն գտնել բանի մը մէջ՝ որ ուրիշներուն թշուառութիւնն է . ի՞նչ կ'ընեն հիմա բիւրաւոր անտուն եւ մերկ Հայերը : Այս մտածումը լուրջ բան մըն է՝ բայց եւ անգիտակից հրճուանքով մը, կրկին անձնատուր կ'ըլլամ ձիւնամրրիկներու վայելքին :

Ձիւնը՝ պահ մը խոշոր հատերով, տատամսումով, խաղաղօրէն կը թափի, բայց ահա մեծ խուճապ մը կը լեցուի մթնոլորտին մէջ, հովը ապակիներուն կը զարնէ ապտակ մը իր սպիտակ ափերով . տեսութիւնս ան ատեն կը կասի, կը մարին տեսարանները, մինչև որ ձիւները հալին ու արցունքներու պէս վար սահին,

այն ատեն նորէն ծայր կուտան մասնիկներու անակընկալ, չարածնի թափառումները, վաղքն ու գահավիժումը :

Իրա՛ւ որ շարժումը գերազանց բան մըն է, թէեւ Նախասոկրատեան իմաստուններէն ոմանք կուրահային զայն :

Այդ յարաշարժ սպիտակ քողին մէջէն Մայր-Բնութիւնը կ'երեւի անյոյզ, ստոյիկի մը պէս կրելով մոռացումի և մահուան պատանքը : Վանքին պարտէզը, գետեղրի ուռիները, առուակներու վերեւ ցցուող ուրուամարմին բարտիները, քանի մը որմերու սեւ կողեր չեն կրնար դաշտօրէին մերկութիւնը մեղմել :

Մե՛րկ, մե՛րկ կուսակրօնի մը սրտին պէս, իմ սրբտիս պէս . . . փոյթ չէ, այս տեսարանը լաւ տրամադրութեամբ կը լեցնէ զիս և երգելու պէտքը կը զգամ :

Հիմա՞ օրուան գործերս և երկու ամսուան վարժութիւնը Վանքը հաճելի ըրած են ինձի : Որբերուն վիճակը բարեկաւուած է՝ առաջին օրերու ցնցոտիներուն տեղ քիչ թէ շատ կանոնաւոր հագուստ շինուած . մակարոյծներու, աղտին ու վէրքերու տակ բորբոսող իրենց մարմինները՝ շնորհիւ կանոնաւոր խնամքներու մաքրուած են :

Այս բոլորը իրագործուեցան իմ և պաշտօնեաներուս անձնուէր ջանքովը :

Պ . Ալեքսանդրը տղոց հետ է միշտ : Դասի ժամերէս դուրս օրը քանի մը անգամ ես ալ կ'այցելեմ որբերուն յարկաբաժինը : Այն սենեակը՝ ուր իբր դասարան կը նստին փոքր է, վառարանին ու տղոց արտաշնչութիւնը գէշ կերպով կ'ապականէ օդը, անանկ որ ներս մտնելուդ աչքերդ կը մթազնին : Ասիկա առողջապահիկ չէ անշուշտ, բայց ի՞նչ ընել՝ ուրիշ յարմարագոյն պատասպարան մը չիկայ . յետոյ գրասեղան ալ չու-

նին, կը նստին բազմոցներու վրայ՝ որոնք փոշիի կայաններ են: Վանահայրը կը մերժէ գրասեղաններ շինել տալ: Ա՛խ պարարտ խող, որ նոյն իսկ ծայրագունութեան աստիճան ալ ունի, մինչ ես տակաւին պարզ վարդապետ մըն եմ:

Հակառակ այս բոլորին, Վանքը որբերուն ապահոված է վիճակ մը որ չի կրնար համեմատուիլ իրենց հին կեանքին հետ. միայն չեմ հասկնար թէ ինչո՞ւ այստղաք զուարթ չեն ընդհանրապէս, կասկածանքով կը նային մեզի, ասիկա Պ. Ալեքսանդրն ալ կը հաստատէ. բացսիրտ չեն, զգացման զեղումի մը ականատես չեղանք տակաւին: Կարօն ու Մանասէն ուրախ տղաք են, սակայն այս անմիտներուն խօսքը չըլլար:

Այս առտու Ալեքսանդրը ինձ կ'ըսէր:

— Հայր Սուրբ, զարմանալի են այս տղաքը, օրերով տխուր, լուռ ու մունջ կը նստին, ասիկա իմ յուսահատութիւնս է, իրենց վիճակակից կ'ընեն զիս ալ: Չեմ ըսեր թէ ծոյլ են, ընդհանրապէս գոհ եմ իրենց դասերէն, բայց կայ բան մը որ կը նեղէ զիրենք: Յետոյ կռուարար են, երբեմն հազիւ թէ իրենց սենեակէն կը հեռանամ՝ ահա նախ խնդալու նոպայէ մը կը բռնուին, յետոյ ձեռք կ'առնեն իրենց բազմոցները, կը սկսի կըզուրտուքը. աղմուկէն ներս կը վազեմ, փոքրիկ դասարանը փոշիներու մշուշի մէջ կը կորսուի, մինչ մեծ ու փոքր գիրկնդխառն գետնին վրայ կը քաշկռտուին, ու մանք արտասուակից ճիչերով, ուրիշներ քրքջալիր և շնչասպառ:

Միայն Սաչերն է որ այդ ամէնուն անմասն կը մնայ, լուռ կերպով այդ փոքրը կը հիւծի, եկած օրերս զինք աւելի գէր գտած էի, հիմա գունատեր է ու նիհարցած ալ է. ափ մը մարմին. բայց սիրուն տղայ չէ՞

Հայր Սուրբ, պիտի ուզէի ատանկ մանչ մը ունենալ :
Դաս չի պատրաստեր, խաղալու հետամուտ չէ, քիչ կը
խօսի ու խիստ նայուածքէ՝ մը աչքերը կը լեցուին :
Գիշերները շատ անգամ գլուխը վերմակին տակ քաշած
կը հեծկլտայ, պատճառը կը հարցնեմ, չի խօսիր, կը
չոյեմ իր այրող գլուխը երկարօրէն, մինչև որ քնանայ .
անգամ մը միայն ըսաւ թէ «կը վախնամ» :

Վախը չէ՛ միայն, մտածելով սա եզրակացութեան
հասայ : Այս տղաք հայր, մայր ունէին, թերեւս ալ
բարեկեցիկ էին . երբ հայրերնին մեռաւ գոնէ մայր մը
կար որ իրենց կրնար ժպտիլ . հոս բոյնէ զրկուած թրուչ-
նիկներու կը նմանին, ընտանեզուրկ, աշխարհի կեան-
քէն խզուած, նետուած կէտի մը վրայ, ուր վանականն
ու մենակեացը անգամ տագնապի, ձանձրոյթի պահեր
կ'անցընեն :

Ես վանքի որբանոցներուն մասին լաւ կարծիք չեմ
ունեցած :

— Ինչո՞ւ Պ . Ալեքսանդր, հարցուցի հեզնութեամբ :

— Որովհետեւ վնասակար հաստատութիւններ են :
Ի՞նչ կ'ուզէ պատրաստել վանքի որբանոց մը, մարդիկ՝
աշխարհի համար, բայց տղաքը ո՞ւր պիտի ձանչնան
աշխարհը՝ որուն մէջ պիտի նետուին հաց ճարելու հա-
մար : Վանքը քիչ կամ շատ ուսում կուտայ տղուն,
անոր մէջէն խլելով ինչ որ պիտի տային տունը, փո-
ղոցը, շուկան, յարաբերական՝ կեանք ըսուածը վեր-
ջապէս : Վանքը, տղան հաղորդակցութենէ զրկելով կը
վայրենացնէ, կը խեղդէ բարի ժպտը՝ արթնցնելով
խոհանքի եւ տրամութեան ընդունակութիւնը, մինչ
եսը անհունօրէն կրնդլայնի անունդի նիւթ գտնելով
միայն ինքզինքը : Մեր բոլոր գուրգուրանքը, մայրական
կամ քրոջ մը ապտակին հաճոյքը չեն կրնար տալ :

— Պ. Ալեքսանդր, ըսի, թերեւս ճշմարիտ են ձեր գիտողութիւնները, բայց առանց այս վանքերուն ի՞նչ վիճակի մէջ պիտի իյնային բիւրաւոր որբերը, բոլոր Հայաստան դիակնարան մըն է, իսկ մեր երկրին ցուրտը գիտես, ի՞նչ պիտի ընէին այս մերկ սղաքը . . .

— Թերեւս աւելի աղէկ ըլլային . . . քանի մը տարիէն ամէն բան կանհետի . . . մեր ժողովուրդը չի մեռնիր վարդապետ . . . :

Առաջին անգամն է որ վարդապետ բառը կը գործածէր. դժգոհութիւն մը զգացի. վարժութեան հետեւանք է, մտերմացանք Ալեքսանդրին հետ, եւ մտերմութեան մէջ ներկայի են ասանկ ազատութիւններ, պայմանաւ որ հանրութեան մէջ երեսն չիղան :

Ալեքսանդր կ'ըսէ թէ որբերը զո՞ն պիտի ըլլան վանական ցամաք կեանքին, իրաւացի է. միթէ ես ալ անոր զոհը չե՞մ :

Կը յիշեմ շփոթութիւնս ու ձախաւերութիւնս երբ առաջին անգամ Պոլիս գացի. մինչեւ այսօր ալ նոյն անվարժութիւնը ունիմ, մարդոց ներկայութիւնը կամչցնէ զիս, եւ սուրճ աննկու գործը, հոգ մըն է ինձի համար :

Այսպէս խորհելով անցայ ձիւնածածկ բակէն՝ ուր տատրակներու հեւքը կը ափրէր միշտ եւ որ հեղօրէն ու մեծափաթիլ իյնող ձիւնէն կասած էր :

Գոմը իջայ. առաջին անգամն է որ կայցելէի վանքին անասուններուն և հանդիսաւոր բան մը եղաւ ատիկա ինձ համար, կարծես թանգարան կերթայի. առոյգ սակայն տգեղ հովիւ մը զիս ներս հրեց ցածուկ գոնէն, երեսս տաքութեամբ ծածկուեցաւ, այդ ջերմին մթնոլորտը զգալի, շօշափելի, իրական էր կարծես, զայն դիմակի մը նման կը կրէի դէմքիս վրայ : Կիսա-

խաւարին մէջ կենդանիները հազիւ նշմարեցի . տապա-
լած եւ հանդարտօրէն որոճացող քանի մը գոմէշ զուար-
թացուցին զիս, որովհետեւ յիշեցի վանահօր մասին
ըրած գիւտս . եզները կանգնած էին, իրենց լեզուն
մարագի ոսկեգոյն յարդին մէջ կը նետէին անընդհատ
ու լայն ռունգերնէն ելլող առատ շունչը խուճապի կը
մատնէր դարմանը . անոնց քով էին կաթնատու, նիհար
եւ սեւ կովերը որոնց տամուկ դունչը ձեռներս հոտոտե-
ցին : Ոչխարներու փարախը փայտորմով մը զատուած
է, հոն անցայ . ձեռքերս մխրճելով անոնց կակուղ բուր-
դին մէջ շոյեցի գլուխնին . ոչխարները մելամաղձոտ
երեւցած են ինծի, մտամոլոր իմաստուններու կը նմա-
նին ու անոնց նման ալ ծիծաղելի են : Ուզեցի այժ մըն
ալ չի զրկել շոյանքէս, սակայն յանկարծ ոստում մը
ըրաւ, ու ահա բոլոր փարախին մէջ խուճապը տարած-
ուեցաւ, միւս այծերն իրենց ընկերոջ հետուեցան ու
ոչխարներն ալ :

Շուարած էի, կիսախաւարին մէջ սեւ ու ճերմակ
յորձանք մը կը պտուտքէր, կենդանիները կը հարուա-
ծէին զիրար, կ'ընդօտնէին, կը ցատկէին յամառ լուռ-
թեամբ մը . զայրանա՞լ թէ ծիծաղիլ :

Հովիւը հազիւ հանդարտեցուց այս վրդովուած
անասուններուն խիղճը՝ գաւազանով զայն ի կարգ հրա-
ւիրելով . եթէ գիտնային որ իրենց քով եղողն ալ հովիւ
մըն էր որ իր կարգին ոչխարներ կը հովուէ . . . թերեւս
աւելի յարգալիր ըլլային :

Տարիներէ ի վեր զրկուած եմ այս գեղջական տապա-
ւորութենէն . օրս շատ լաւ աւարտեցի :

Կը սիրեմ խոտերուն, յարդին, կենդանական աղ-
բին համաձոյլ հոտը՝ որ գոմի մթնոլորտն է : Ատիկա իմ
գիւղիս, խեղճ ու լքուած Սպեր, սաքունները կը յի-

չեցնէ, ուր մեր մանկութեան ձմեռ գիշերներն, օճա-
խին ճարճատուն կրակին դէմ, մամիկներու առասպելին
սարսափովը կը լեցուէինք, կամ մխացող անօսը լոյսին
սահմանէն անդին Աշուղի մը վէպէն վառուած մեր երե-
ւակայութիւնը՝ կը տեսնէր ճերմակ, կարմիր, սեւ նժոյգ-
ներն իրենց ոսկեսար թամբերով, անոնց վրայ աշտանակող
չէկ, հրաշուի եւ կարմրազգեստ դիւցազուններուն հետ :
Վեհարան ելած միջոցիս Շուշանին հանդիպեցայ,
ժպտեցաւ ինձի . . . :

Աղուո՛ր աղջիկ, որքա՛ն պիտի ուզէի իրեն նման
կին մը ունենալ . . . եթէ աշխարհական ըլլայի :

Է.

Դեկտեմբեր . . .

Գիշերը խուցս քաշուելով, Նարեկէն հաստուածներ
կը կարդամ:

Այլուր՝ երբէք այսքան ըմբռնելի եւ վսեմ երեւ-
ցած չէր ինձի այդ աստուածային գործը: Հիմա կը հաս-
կնամ Նարեկի ճգնարանին արժէքը: Մարդկային ձեռ-
քերէ դիտմամբ դուրս նետուած մենաւոր եւ կորսուած
կէտի մը վրայ է որ հոգին կրնայ գտնել անաշխարհիկ
մտածումը ու երկնային ներշնչման անձնատուր կ'ըլլայ:

Կեանքի ձեւերէն զուրկ այս մենարանը՝ գիշերնե-
րու անսիտի խաւարին մէջ, ձիւնի գթութեանն ու
հողմերու պահպանութեանը յանձնուած, սրտիս մէջ
կ'արթնցնէ երկիւղածութեան կայծը, ու խռովելէ յետոյ
հոգիս՝ անոր վրայ սպեղանիներու նման կը ծաւալէ
խրերու իտէական եւ անշահախնդիր վայելումը:

Իրա՛ւ Նարեկէն առաջին անգամ ըլլալով գերբնա-
կանին ճաշակը կ'ընդունիմ, նման մեղապարտի մը, որ
ոսկեայ սկիհէն կը ստանայ, ծիրանի գինիով օծուն հա-
ղորդութեան մասնիկը:

Այս հոգեկան վայելումներս քիչ կը տեւեն, սակայն, կը պատահի որ գիրքը գոցելէս անմիջապէս վերջ՝ օրուան հոգերով բեռնաւորուիմ կամ թէ սիրոյ մը զօրաւոր հրապոյրն զգամ :

Ի՞նչպէս մեղմել կիրքը երիտասարդի մը, ըլլանց կղերական, կարմիր արիւնին մէջ, ի՞նչպէս սպանել մտածումը որ երակներուն ջերմին սարսուռէն կ'արթընայ եւ կ'զձայ բաներուն էն ամօթալին այլ անճշը, կինը :

Նարեկացին չի տառապեցա՞ւ արդեօք կուսական մարմինին կարօտով . Աղթամարի մէջ յայտնուող Աստուածամարը իր երազին կինը չէ՞ր արդեօք : Ապաշաւի այդ քան հզօր աղաղակներ հանելու համար, մեղքերունոյն քան ուժին խածատումը զգալու է մարդ :

Ամօթալի բաներ կ'ըսես Արտակ, ամօթալի . . .

Չեմ կրցած հաշտեցնել մատղաշ տարիքն ու պարտքը՝ զոր Եկեղեցին դրած է մեր վիզին անուրի մը նման : Իրա՛ւ Նարեկն ու դրաղումներս կը մտցնեն շատ անգամ կիրքը, բայց սպաննել չեն կրնար, անյուսալի բուպէի մը այնպէս կ'ելլէ նստելու մէջս՝ որ ես անոր ստացուածքը կ'ըլլամ : Պէտքը կը զգամ բաներու, զորոնք վայելած չեմ, բայց համով ըլլալու են . սիրուիլ, շոյանք ստանալ, էգ մարմինի մը հետ առընչակցիլ կուզեմ :

Ես ձախաւեր մը եղած եմ, միշտ ըսեր եմ ասիկա, ամչկոտ մէկը, չեմ կրցած ընել այն՝ որուն արդէն տէր են վարդապետներու մեծ մասը : Պոլսոյ վարդապետներէն շատեր սիրուհիներ կը պահեն, ու քանի մը եպիսկոպոսի զաւկըներուն վրայ կը խօսուէր :

Այս գիշեր նոյն չարչարանքը այցելեց ինձի, քունը չի մօտեցաւ աչքերուս : Կիսովին հագուած գացի որբե-

րու յարկաբաժինը : Բարձրանալով սանդուխներէն ու մոթ նրբանցքէն անցնելով՝ գտայ քիչ քիչ քան ննջասենեակներուն մօտ : Լուսթեան մէջ շնչառութիւններու ալեակը կը փոուէր մեղմին այլ յարատեւ կոծումով :

Գեանին վրայ ձգուած երկու շարք անկողիներու մէջ թեթեւ քայլերով պտտեցայ՝ քանի մը վերմակներ ուղղելով : Ոմանք իրարու հետ պառկեր էին, երկու վերմակ ունենալու համար : Լա՛ւ չէ այդ բանը, սակայն ցուրան այ անողոք է, այնքան անողոք որ քիւերէն սառի սլաքներ կառկախուին ու ա՛հն առտու քանի մը սափոր ճաթած կը գտնենք . . .

Իմ սարսուռս այ նուազ չէր . սպակիները սառեր էին՝ ծածկուած եղևամի հաստ խաւով մը . հովը կուգար անընդհատ քերուրտիյ անոնց վրայ, հեռաւոր աղաղակներու՝ իր ծեծուող կողերուն զայրութիւնը խառնելով :

Լուսթիւնը կը սիրեմ՝ սակայն եթէ շատ երկար տեւէ վախով կը լեցուիմ : Ան մէջս կարթնցնէ միսթիքական բան մը ու գութով կողողէ էութիւնս :

Բաւական պատելէ վերջ այդ վախը ղգացի . խորհեցայ լուսամուտերուն առջև, ձիւնակոյտերու տակ պառկած պաղ դամբաններուն ու անոնց մէջ քայքայուող մարմիններու վրայ : Մանկութեան օրերէս ի վեր հաւտացած եմ շար ոգիներու գոյութեան . դեռ տղայ ամէն գիշեր ուրուականներ կը տեսնէի, որոնք զիս կը գրկէին վեր բարձրացնելով ու կը ձգէին պարապին մէջ մեծ քրքիչներ արձակելով, ահաբեկ լաց մը կը ձգէի և ծնողքս հազիւ կրնային սփոփել զիս :

Երբեմնի այդ նախապաշարումներն իրենց հետքը ձգած են վրաս, հիմա այ թափուր վայրերու երկիւղով կը սնիմ . . .

Ու իրաւ ի՞նչ է վանք մը գիշեր ատեն, մանաւանդ

ասանկ ձմեռ գիշեր մը . դամբան ափ մը մարդոց : Տե-
սակ մը կղզի է ան զոր կարգելափակեն բնութեան
անողոք օրէնքներն , ձիւնն ու հովը :

Այցելող չի կայ , չի կայ ուխտաւոր , ուղեւոր մը
անգամ՝ օրուան լոյսով իր մօտէն չանցնիր :

Շաբաթներէ ի վեր ճերմակ մասնիկներ կ'արշաւեն
միահարթ տարածութեան մը վրան , մռայլ երկնքի մը
տակ , իբր թէ ալ արեւուն լոյսը յուսալ երազ մը ըլ-
լար , ու կեանքին դառնալ պատրանք . . . : Սակայն գիւ-
ղեր , քաղաքներ կան՝ ուր որչափ ալ դժբախտ ըլլան
մարդիկ , գիշերուան սա պահուն կրնան հանդիստ քնա-
նալ կամ նստիլ , կրնան խօսիլ բարեկամի մը , զաւակ-
ներու , հարսի մը հետ . և մանաւանդ այս պահուն է որ
կինը շրթները կը բանայ հեշտանքին , ինչպէս ծաղիկ
մը իր բաժակը արեւի շողին :

Պահ մը մէջս մարած վրդովիչ սիրոյ զգացումով՝
նորէն լեցուեցայ :

Պոլիս քարոզչութեանս միջոցին ալ կը տառապէի ,
բայց կ'երեւի գոհացում գտած էի , գոնէ աչքերս ու-
ձեռքերս զրկուած չէին . մին կը տեսնէր ու միւսը
կը զգար շրթներու տաքութիւնը :

Հոս զրկուած եմ բոլորովին : Կը մոռնամ , մէկը
կայ , շնորհալի աղջիկ մը , այլ որուն երեսը չեմ կրնար
համարձակօրէն նայիլ , հայրենի վանքի մը մթնոլորտը
այնքան աններող է :

Մտածումներու այս կարգին մէջ՝ երբ կը խորհէի
մեկնիլ , ետիս դարձայ վերմակի մը շարժիլը տեսնելով :

— Օ՛ . . . Սաչեր , չե՞ս քնանար , արթո՞ւն ես . . .
բա՞րձր կը խօսէի արդեօք տղաս . . . բան մը իմացա՞ր . . .
ըսէ . . .

— Ո՛չ . . . ի՞նչ բան . . .

Ապահովուած նստայ իր բարձին մօտ, հարցումներ ընելով :

— Չե՞ս քնանար... ինչո՞ւ եկած միջոցիս ձայն չի հանեցիր. կը մտի՞ս, ըսէ՛ տղսս, բանի մը կը խորհիս, ինչո՞ւ ասանկ նիհարցած կը տեսնամ քեզի...

Ու իրաւ գունատ լոյսի մը տակ՝ Խաչերի դէմքը տժգոյն ու հիւժած կ'երևար :

— Բան մը չունիմ Հայր Սուրբ...

Անկողնին մէջ պզտիկ տեղ մըն էր գրաւած Խաչերը, ասիկա ինձի կրկին խորհիլ տուաւ անոր աղազուն մարմնին վրայ, ու գթութեամբ լեցուեցայ :

Բոլոր հարցումներս, պնդումս, աղապատանքս անօգուտ անցան. ի վերջոյ սկսաւ արտասուել լիօրէն, ու ես բեկեալ կը դիտէի արտասուքներուն կոպերէն ծագիլը, տարածուիլը սառնենիին և բիբերուն վրայ, յետոյ այտերէն մեղմօրէն հոսելով բարձի ստուերին մէջ անհետիլը :

Չեմ գիտեր ո՞ր վէպին մէջ ասանկ հիւժող փոքրիկի մը նկարագրութիւնը կարդացած եմ... կարծեմ ի վերջոյ մեռած ալ է :

Մայրիկիդ վրա՞յ կը խորհիս Խաչեր... Չեր տունի՛ն վրայ...

Չի խօսեցաւ : Հակառակ անտանելի ցուրտին՝ երկարօրէն նստայ մանուկին քով, շոյելով անոր քրրանաթոր ճակատը, մինչեւ որ քնացաւ ու իր թրջուած դէմքը ստացաւ ժպտուն այլ պարտասած խաղաղութիւն մը :

Վեհարանի սանդուխին տակ, դիտելով տնտեսուհիներու սենեակը, ինձ թուեցաւ թէ՛ կը լսեմ Շուշանի հեզ ձայնը. կանգ առի՝ յետոյ իր լուսագիծ հասակը տեսայ դրան սեւութեան մէջ... երա՛զ...

Յանցաւորի սոսկումով վազեցի սենեակս...

Ը.

Յուզնվար . . .

Երբ լուսաւոր ու տաքուկ Վեհարանէն ներս մտան՝
մէկէն այլափոխուեցաւ իրենց սովորաբար ցուրտ դէմքը :

Տասնեւհինգն ալ ընդարձակ սենեակին լուսեան
մէջ աւելի արագ և ազմկալի կը շնչէին, անձկութեամբ
դիտելով բոլորչի սեղանին վրայ դիզուած գոյնզգոյն
ծրարները՝ որոնց երանգը ձեզուէն կախուող մեծ լամ-
բարին լոյսով կը սաստկանար :

Առաջին գոհունակ տպաւորութեան մեղմանալէ
վերջ, կը սկսէր զարմացման և հետաքրքրութեան շըր-
ջանը : Իրաւ որ շատ տարբերութիւն կայ որբերու յար-
կաբաժնին ու Վեհարանին միջեւ : Ծիծաղելի է սա Վե-
հարան պատուանունը, շեա դիտեր ո՞ր յիմարը դրեր է
իբր թէ կաթողիկոսի մը սրահը եղած ըլլար այս քա-
ռակուսի, մեծ սենեակը :

Տղաք կը դիտէին որմերուն վրայ գտնուող քանի
մը պատկերները, որոնց իւրաքանչիւրը հաւանութեան
և հիացման զուսպ ազաղակի մը տեղի կուտար :

Ամենէն առաջին ակնարկները Հայրիկին վրայ կ'իյ-

նէին, որ գլուխը բաց, լայնաճակատ, մօրուեղ, իր խոր աչքերով կը տիրէ սենեակին, յետոյ՝ Գէորգ Դ. կաթողիկոսին վրայ՝ լրջադէմ ու երկայնամօրուս՝ որուն գորշութիւնը կ'եղծեն երկու ճերմակ սահանքներ, ի վերջոյ սեւեռելով սեւ վեղարին տակէն ծաղկող գեղանի ու շէնշող դէմքի մը՝ Եսայի Պատրիարքին։ Երկարօրէն զննեցին Մայր Հայաստանին, առանց շրջանակի նկար մը, դրան հանդիպակաց պատին վրայ գամուած։ Վարսերը թափած, աւերակներու մէջտեղ նստած աղջիկ մըն էր ան, որ բան մը չէր արտայայտեր, բայց իր անունէն կարելի էր ամբողջ ողբերգութիւն մը հանել և զգալ։ Տղաք ալ այդպէս կ'ընէին երեւի. երկարօրէն վիճեցան ու բացատրութիւններ տուին, ի վերջոյ աչքերնին իջեցնելու համար կարմիր կերպասէ վարագոյրներուն ու թաւիչէ բազմոցներուն։

Այս ամէնը նոր էին իրենց համար. մանաւանդ յախճապակիէ ջերմոցը ուր դեղին բոցը կը ճարճատէր։

Հիմա տեղաւորուելի կը սկսէին. այդ պահուն իրենց անհանգստութիւնը ակներև էր, միջավայրին նորութենէն ազդուած՝ ինքզինքնին անոր օտար կը զգային, քանի որ կը ջանային ձեռքերովնին ծածկել իրենց զգեստներուն պատուածքները։

Այս առաջին անգամն էր որ մեր թաղին մէջ տղոց այցելութիւնը կ'ընդունէինք, և չեմ գիտեր ինչո՞ւ շատ յարգելի հիւրերու տպաւորութիւնը կ'ընէին վրաս։ Բայց ո՞վ պիտի խզէր տիրող այդ անախորժ լռութիւնը։

— Է՛ տղաք, բարի հրամեցիք, բարով, հազար բարով, դուք ալ այս կողմնը կուգայի՞ք...

Վանահօր կատակին վրայ ծիծաղն ընդհանուր եղաւ։

Տաքուկ էր սրահը՝ ու մանաւանդ Վարդան հայր

սուրբը տաքցուցած էր ստամոքսն ալ. ի՞նչ պահեմ մեղքս՝ երբեմն ես ալ մասնակից կ'ըլլամ իր գինարբուքին :

Սկսանք հարցումներու, ծիծաղելի խօսքերու, ու արդէն քիչ վերջ վեհարանին միջնուրտը հրճուալից աղմուկով լեցուած էր : Տղաք ընտանի և համարձակ դարձան, կ'երգէին հայրենական պարերգներ, որոնց չափով մէկ քանիները պարեցին, հաճոյքով կը հետեւէի իրենց ոտքի խոհեմ շարժումներուն, յետոյ անոնց երագութեանն ու խանդին :

Պարերէն վերջ՝ Հայաստանի, հերոսական երգերու շարքը սկսաւ տարտամ ու երկարաձիգ շեշտերով : Շատ լսած եմ այդ երգերը, բայց անոնք չեմ գիտեր ինչո՞ւ լեցուցին զիս խոր յուզումով, նոյն յուզումը կը զգայի ամէնուն քով ալ :

— Ամէն յոյս մարեցա՞ւ ուրեմն, կրկնեցի Եղիազարին դառնալով :

— Ո՛չ Հայր Սուրբ, օր մը մեր Յեղը հսկայի մը նման պիտի վերականգնի անիրաւ աշխարհին առաջ :

Երգերուն տպաւորութիւնը Պ. Ալեքսանդրի սարքած խաղերով անհետացաւ. այդ միջոցին վանահայրը վաղեմի ճարտարութիւններ կը կենդանացնէր անասունի ձայներ կեղծելով .

— Միա՛ւ, միա՛ւ . . . հա՛վ, հա՛վ . . . Ֆը՛ . . . Ֆը՛ . . .
ը՛ֆ . . .

Տղաք տեղերնուն կը ցատկէին, իրարու վրայ իյնալու աստիճան խնդալէն կը ջարդուէին, յոգնաբեկ մէջքերնին կը բռնէին, մինչ իրենց աչքերէն արցունք կը վազէր :

Ի վերջոյ վանահօր տաղանդը սովորական դարձաւ : Կարգը զուարճալի անէկտոթներունն էր : Բոլորն

ալ մէկ մէկ բան պատմեցին, բայց Եղիազարին մնաց յաղթանակը, իր պատմութեան ամէն մէկ բառը քրքիջ կը խլէր:

Վանքին բնակչու թիւնը հոն էր՝ Վեհարանին մէջ. իմ հաճոյքս կը կրկնապատկուէր տեսնելով Շուշանը Պաշերին քով նստած, այտերը վարդագոյն ու աչքերը կապոյտ կայծերով լեցուն: Քով քովի էին Շուշանին մայրն ու ծերուկ տնտեսուհին, որբերուն զուարթութեան իրենք ալ մասնակից, դրան առջեւ կայնած էին հօտաղներն ու ծառաներ: Տարին անգամ մը կ'արժէ ասանկ քրիստոնէական հաւասարութիւնը իրագործել զանազան դասակարգերուն մէջ, խորհեցայ:

Դուրսը ձիւնամրրիկ կար, անոր շունչը կուգար շոգեծածկ ապակիներուն չիմացուած եղանակներ ըսել. բաւական մը ունկնդրեցի ձմեռ գիշերներու վրդովուած սրտին շփոթ տրոփիւններուն. ինէ զատ մէկը ուշադիր չէր անոնց և չեմ գիտեր ինչո՞ւ հպարտութեամբ լեցուեցայ:

Դուրսի աղաղակները փոխեցին տրամադրութիւնս ու նոյն իսկ բաժնուած նուէրներուն բերած ծիծաղը չի կրցաւ հանել յուսահատութիւնը որ հոն էր՝ սրտիս մէջ: Ինչո՞ւ ասանկ շուտ կը փոխուին տրամադրութիւններս. կ'երեւի բանաստեղծ մը կապրի մէջս, զգայուն այլ յաւէտ անձանօթ ապրելու սահմանուած բանաստեղծ մը:

Քաղաքէն քանի մը երիտասարդներ կաղանդի առթիւ, գուրգուրանքի փափուկ զգացումով մը, հակառակ ձիւնին-բուքին՝ իբր համեստ նուէր՝ բերած էին գունաւոր թղթածրարներ, լի գոյնզգոյն շաքարով:

Ծրարները բացուելով անակնկալներ իրարու յաջորդեցին, մէկուն փոքր ջրանհրկի տուփ մը կ'ելլէր, սասափէ գրիչ մը ափին մէջ կը խաղցնէր ուրիշ մը, մէկ

քանի հոգի կը զմայլէին գրչատուփի մը կաղմածին վրայ, մինչ փոքրերը թմբկիկներ կը դափէին, կանաչ, կարմիր, լուրթ կապոյտ սրնգափողերու վրայ փշկով իւրայատուկ հրճուանքի մը թելադրած եղանակները: Վեհարանը անտանելի քրքիջներով, աղաղակով կը լեցուէր, մինչ կէս գիշեր էր արդէն:

Թերեւս որմերուն վրայ հանգչող այդ անտարբեր հայրապետները՝ երբէք ասանկ կռուղեռի մը ականատես եղած չէին. բայց ընդհանուր յոգնութիւն մը զգալի կը դառնար:

Վանահայրը կը սկսէր մրափել, Եղիազարը քիչ վերջ մեկնեցաւ. մնացինք ես և Պ. Ալեքսանդրը: Իւրաքանչիւրը՝ իր նուէրին վրայ հիանալէ յետոյ կուգար մեղի ցուցնել. կասկածոտները կը քաջալերէինք ու դժգոհները գոհացնել կուզէինք: Յետոյ ամէն մէկը խնդրական ժպիտով մը կը բերէր մեզի ընծայելու իր շաքարէն մաս մը. ատիկա փաղաքչիչ էր, մանաւանդ որ Շուշանն ալ ընծաներու տարափին ասակ կը ծածկէին, ու ես կը տեսնէի անոր երջանիկ ժպիտը գեղեցիկ դէմքին վրայ:

Հրապուրիչ եւ հրեշտակայի՛ն էակ, հիմա կը հասկնամ թէ ուրիշ կուգան իր շնորհներուն մէկ մասը. բաւական ատեն Պոլիս ապրած են. անցեալ օր մայրը պատմեց ինձ իրենց արկածալից ու աստանդական կեանքին դրուագները:

Խաչերը այլափոխուեր էր, սովորական տղան չէր, կը վազէր, կոստոստէր ու գիրկէ գիրկ կ'իջնար. այտերը կը վառէին ու բոլորս ալ՝ Շուշանէն սկսեալ, համբոյրներով կ'ողողէինք իր դէմքը. ուշադիր կ'ըլլայի Շուշանի շրթներուն, հոն ուր իր համբոյրները կը հըպէին՝ իմիններս ալ եզրայր կուտայի անոնց և կարծես

կը զգայի ջերմութիւնն ու բուրուժը կենսառոյգ աղջըկան : Կաղանդ գեշերով ասիկա պիղծ բան մըն էր . բայց հրայրքս չի կրցայ զսպել :

Փամը ութը կ'անցնէր , երբ մեկնեցան որբերն ու Շուշանը՝ իրեններուն հետ :

Ես երկար մնացի Վեհարանին մէջ . ընկղմած բաղմոցի մը անկիւնը՝ կը ծծէի սենևակին տաք այլ ապակահած միմնուորար : Որբերը տակաւին ատեն մը շարունակեցին աղմկել ու երգել իրենց ննջարաններուն մէջ , ու երբ լռութիւնը իջաւ Վանքին վրայ , այն ատեն դուրսի գիշերին արհաւիրքով լեցուեցաւ ամէն բան :

Ինչո՞ւ հանդիսութիւններէ վերջ կը տխրիմ , չեմ կրցած բացատրել , միայն թէ մենութիւնն ալ զիս կ'ընկճէ . փառքը , երջանկութիւնը , յոյսերը անարժէք են՝ երբ մարդ չի կրնար անոնց հաղորդակից ընել սիրելի մը . . . հապա ինչպէ՞ս կրել այս բոլոր բնուր վանականի իմ խեղճ ու նկուն մարմնովս :

Հովը աւելի ուժգնութեամբ կը զարնուէր ապակիներուն . կը ցնցէր պատերն ու Վանքին բոլոր անկիւններուն մէջ ապաստան փնտռելէ յուսահատ՝ դուրսի բակին մէջ կը պատւաքէր , սահանք կ'ըլլար ու ծովու մը կոհակներուն պէս կուգար որմերու վրան փռուիլ , կատաղի շառաչով : Երկար ունկն դրի այդ շառաչին , կարելի՞ է բացատրել տարրերուն խօսքը :

Լա՛ւ էր այդպէս , միշտ ուղած եմ Կաղանդը ձիւնամրրիկով տօնել : Ձիւնը իմ հայրենի հողիս մեծագոյն հարստութիւնն է :

Յիշելով , և ս՞ր մոռացկոտ , ապերախտ պանդուխտն իսկ չպիտի յիշէր այդ գիշեր , Սպերը՝ գացի հոն . ի՞նչ կ'ընէին գիւղացիք , աղգականներս . հայր , մայր չունիմ , որբ մնացած եմ կանուխէն : Հիմա կը հսկեն

մինչեւ հաւախօս՝ օճախին առաջ, արշալոյսին աղբիւր վազելով՝ ջուրերուն մէջ գարի թափելու համար:

Դարերէ ի վեր ո՞վ արդեօք ոսկեծոր աղբիւր մը գտաւ. թերեւս այդ ոսկին Հայ ժողովուրդին հաւատքն է ինքնարուխ ու տեւական:

Մնացի՞ն մեր օրերու նահապետական սովորութիւնները: Ջարդն ու աւերումը մեր վրայ ինկան ու ինձ չար բնազդում մք կ'ըսէ թէ՛ երբեմնի կենդանութիւնը շիրիմի վերածուած է ծածկուելով ձիւնին սառնութեամբ:

Տաքուկ անկիւն մը փռուած, յագեցած ստամոքսով՝ կ'եղբայրանայի կաղանդի բարիքին զո՞ւր սպասող հայրենի գիւղիս ու մեր արիւնոտ երկրին մերկութեանն ու ցաւերուն: Թող չըսեն թէ՛ վարդապետ մը վրան առնելով սեւ վերարկուն՝ կը մերկանայ մարդկային էն ազնիւ յոյզերը, անշուշտ սկեպտիկներ ալ կան, բայց ես ակնարկէ մը կ'առնուիմ, և այդ կաղանդի գիշերով վանքին շրջակայ ձիւնադաշտերուն մէջ, մի՞թիւն պարիսպներուն շուրջը՝ կը հաւաքէի իմ ժողովուրդիս լաւահառաջ մերկութիւնը:

Կը մերժեմ վարդապետի երկար խորհրդածութիւնները՝ զորս կը ծամծամէ մեր պաշտօնակիցներուն ուղեղը տարեմուտին՝ քարոզի մը նիւթ հայթայթելու համար. չի խորհեցայ ծնող ասորիին վրայ և ո՛չ ալ անցնողին՝ որ այնքան սեւ հոգիով կ'երթար...

Երկարօրէն մնացի ուրիշներու ցաւին մէջ և քանի մը անգամներ, գաղափարներու ի՞նչ շարայարութեամբ չեմ գիտեր, Շուշանին գեղանի հասակը եկաւ կանգնիլ աչքերուս դէմ, ստեղծագործ ժպիտով մը...

Թ .

Յունվար . . .

Անփառունակ Մնունդ մը :

Այսօր երբ եկեղեցիները լոյսով , խունկով կ'ողողուին ու կը լեցուն հաւատացեալներու հոծութեամբը , հոս թափուր է ամէն բան :

Ինծի համար սակայն խորհրդաւոր է այս առտուն , հարիւրաւոր տարիներ առաջ կատարուած մարդեղութեան դրուագները կարծես անգամ մըն ալ պիտի կըրկնուին , իրենց հնամենի իսկութեամբ . կը կարծեմ լսել քերորէներու թելին մեղմ թափահարումը , դաշն ալէլուներու հետ :

Մանկութեանս օրերէն ի վեր սպասած եմ ծիրանազգեստ ու թանկ քարերու տակ պսպղուն ալեւոր մոգերուն , բայց կա՞յ լուսաւոր մը՝ որ զիրենք հոս առաջնորդէ . մեր երկինքը մութ է միշտ . . .

Մնունդը կեանքի կայծ մը կը հրահրէ մէջս , և երբ ներս մտայ եկեղեցիէն՝ հակառակ ցրտասառոյց մթնոլորտին ու սմայութեան , հրապոյր մը , վերածնած բան մը գտայ հոն :

Սեղանի նկարը՝ որ Յիսուսի Մնունդը կը ներկայացնէ, խանդաղատանք առաւ ինձ. կարծեցի թէ իր խանձարու րքին մէջ Աստուածորդւոյն մերկ այլ զրգալի մարմինը ջերմութիւն կը շնչէր ու մայրը՝ մեղմորէն վայրահակ, նրբորէն կը ժպտէր իր կապոյտ սաւանին տակէն: Անոնց ետեւ էր Յովսէփը՝ ճաղատ, տառապագին ու խոր դիմագիծերով: Հոն գառնուկ մը դունչը կերկարէր մանկան ոտքերուն ու եզի մը լայն ունգերը խանձարու րը կը հոտոտէին: Հեռուն անհրապոյր արահետի մը մէջէն, լեղակագոյն երկնքի մը դեղնալոյս աստղը կառաջնորդէր մոգերը:

Երկարորէն դիտեցի անձանօթ վարպետին այդ նախնական գործը: Թերեւս յաջող նկար մը չէ, գոյնի նուազութիւն կայ կարծեմ, գծագրութիւնն ալ գէշ, բայց զգացումը կատարեալ է: Յետոյ արուեստագէտին գործը կ'ամբողջանար իմ իսկ զգացումներուս թելադրութեամբ, որովհետեւ օրուան ներշնչումները սաստիկ էին:

Բաւական առնն յառած մնացի: Մէկէն ծաւալող բոյրի մը ազդեցութեան տակ դարձայ դէպի ուրիշ նկարներու, ծխացող բուրվառ չիկար Տաճարին մէջ, զգայութեան պատրանք մըն էր ունեցածս: Նստայ՝ քիչ յետոյ լռութեան մէջ միտքս կարծուրծէր սա բառերը:

— Ծնա՛ւ նոր Արքայ . . .

Ու ես անկամ սուզուեցայ սա մտածման մէջ, ե՞րբ պիտի դայ Մնունդը մարդկային բարօրանքին ու մանաւանդ ո՞ւր էր մեր Մնունդը:

Դարեր առաջ՝ երկրի վրայ խաղաղութիւնը կ'իջնէր, մարդոց մէջ հաճութիւն. այլ չի դադրեցան պատերազմներուն աւերը, ոխութեանց անսանձ թափրերակներու մէջ արիւն չի մնար ու գերիվար ազգերուն ասջեւ կը ցցուի միշտ սուսերամերկ բռնութիւնը, վայ-

րագ հրոսակներու թուքը տակաւին կաղարտէ վաստակաւորին ճակատը ու ինչո՞ւ Հայուն տառապանքը ասանկ յաւէրժացաւ :

Ըմբոստ էին այս մտածումները դիտեմ ու անյարմար դիրքիս ինչպէս միջավայրին, բայց արդիւնք չի կրցայ :

Երբ համառօտ արարողութիւնը լրացուց եկեղեցին, Վանքին ցանցառ բնակչութիւնը մեկնեցաւ : Ամէնէն վերջ Շուշանն ու իր մայրը դուրս ելան. դիտեցի անոնց հեռանալը ու յօռետես խորհրդածութիւններուս մէջ՝ այդ աղջկան տեսիլը սիւտիեց զիս . . .

Եկեղեցւոյն դրան առջեւ կանգ առի դիտելու համար տատրակներուն կերակրուիլը, ծառայներէն մին փշրանք կը նետէր ձիւնին վրայ ու մինչ անասնիկներուն տոտիկը աստղածեւ ծաղիկներ կը յօրինէր սպիտակութեան մէջ, ես ձեռքիս գաւազանով՝ անզգալարար շարժեր եմ կակուղ ձիւնը :

Երբ անդրադարձայ շարժումիս՝ ապշահար տեսայ թէ Շուշան գրեթէ էի :

Անսպասելին էր ատիկա, խառնեցի ձիւնը, անարանքով սննեակ ելայ. տրամութիւնս սովորականէն ծանր թոււցաւ ինձ. վիճելու, կռուելու, ձեռքս անյաժները գետինն զարնելու անսովոր փափագի մը անձնատուր եղայ . . .

Քիչ յետոյ որբերը կ'երգէին,

Գարուն կուգայ, վարդեր բացուին

Իաչտերու մէջ՝ ի ծոց հովտին :

.

Այսօր Ծնունդ է :

Այս տողերը գրած պահուս նորէն որբերը կ'երգեն ,
կարծեմ միշտ նոյն երգն է . . .

Դուրսը մըրրիկ կայ . ամէն կողմ սառնամանիքը
կ'իշխէ , անշուշտ գարունը պիտի գայ . այլ ե՞րբ պիտի
գայ գարունը քեզի իր վարդերովն Արտակ . . .

Ժ.

Յուզնվար . . .

Երէկ իրիկուան դէմ Պ. Եղիազարին գացի :

Զուարթ ինչ զբաղում գտնել այս մենաստանին մէջ . ինչպէս վանել ձանձրոյթն ու տրտմութիւնը . մին առեւական կեանքն է վանքին , զայն չեն կրնար վանել զբաղումներն ու ընթերցումը , իսկ տրտմութիւնը խառնուածքիս յարակից՝ կը սաստկանայ ձանձրոյթին յաճախումով :

Ըսած եմ որ նկարչութենէն շատ բան չեմ հասկնար , ինչպէս ձեռագիրներու արուեստն ալ այնքան չի խանդավառեր զիս , սակայն հաճոյքով կ'երթամ Եղիազարին սենեակը :

Ամէն մասնագէտներու նման ձանձրալի է , բայց այնքան կռանդ , հիացում կայ իր մէջ՝ որ անըզգայաբար կը տարուիմ ես ալ : Յետոյ՝ որքան ալ հնօրեայ մագաղաթներու , նկարներու արուեստին անձնատուր եղած ըլլայ՝ Եղիազարը անգէտ չէ կեանքի մէջ յուզուող խնդիրներուն ու կը պատահի որ՝ մտերմական ջերմին խօսակցութեան մը անձնատուր կ'ըլլանք :

Երբ խուցը մտայ, օճախին ճարճատող բոցերուն զէմ ծալլապատիկ նստած՝ ձեռագիր մը կը զննէր. նարնջագոյնով ողողուած կիսադէմքը ստուերի մէջ կ'իյնէր յանկարծ՝ լուսաւոր խորքի մը վրայ ցայտեցնելով քիթին մեղմիկ կորնթարթը, այտերուն ողորկ ցըցուածքներն ու սպիտակ, սարսուռն մօրուքը:

Իր ետին՝ որմերէն առկախ քանի մը փոքր նկարները, լոյսի և ստուերի նոյն բացխփիկ վարանքին մատնուած էին:

Չեմ գիտեր ինչո՞ւ լաւ տպաւորուեցայ: Եղիազարը չի նշմարեց մուտքս. խորասուզուած էր սկզբնազարդի մը գիծերու անելին մէջ, ինքնագոհ ու բերկրալից: Սթափելով զարմանքի աղաղակ մը հանեց:

— Օ՛, Վարդապետ, հո՛ս ես, ե՞րբ մտար որ չի նշմարեցի:

— Հրճուանքդ կը վայելէի, անպատճառ նոր բան մը գտած ես:

Ձիս իր մօտ քաշեց՝ աթոռակ մը երկարելով:

— Իրաւ, ծիրանեգոյն մագաղաթ մը գտայ, անհրման սկզբնազարդով մը. քանի մը տեսակ են մագաղաթները բայց լաւագոյնը՝ ծիրանեգոյնն է, տե՛ս ողորկ է փղոսկրի մը նման:

Կ'ըսեն թէ մեր երանելի նախնիք իրենց երփնագրութիւնները երբեմն յղկուած, շատ նուրբ փղոսկրի էջերու վրան կը յօրինէին. Կ'երեւայ որ ես արժանի պիտի չըլլամ հատ մը ունենալու: Չեմ յիշեր ո՞ր պատմագրին մէջ կարդացած եմ որ Կիլիկիոյ մեծագործ Լեւոն Բ. ը չորս Աւետարանները նուէր ընդունած էր փղոսկրէ էջերու վրայ: Մէկը գտա՞ծ է այդ գանձը, թէ խուժերու ապերախտ ձեռքովը փճացած, ո՞վ գիտէ... Երկու նոր թռչնագիր գտայ, քիչ վարպետ ասանկ

յղացում մը կրցած է ունենալ: Տես ի՞նչպէս արագիւր-
շնորհալիօրէն վիզը կորացնելով դէպի իր ճանկերը,
կուզէ կտցահարել անոնց մէջ սեղմուած ցորենի շիւղ
մը: Ատիկա Չ գիրն է: Նուն աւելի ծիծաղելի է. զայն
կազմող թռչունը ծաղկի բաժակէ մը ելլելով գլուխը
յետ ձգած կը կտցահարէ իր նախորդ Ի գիրը որ գլխա-
հակ թռչուն մըն է ուրուրի մը մագիլներուն մէջ:

Օճախին մէջ քանի մը ճիւղեր նետելով շարունակեց:

— Մեր նախնիք ժիր և տաղանդաւոր մարդիկ էին,
դիտելով ձեռակերտերը, կը հիանամ իրենց հմտութեանն
ու ճաշակին վրայ: Ինու թենէն առած են ամէն մէկ
օրինակ, արդէն շնո՞ւ ըսած թէ բնութիւնը մայրն է
ամէն գեղեցկութեան:

Տեսած եմ քանի մը վարպետներ ուսուցչութեանս
միջոցին. հատ մը Ս. Կարապետի մէջ հանդիպած եմ,
հրաշագործի համբաւով նկարիչ մը, որ աղօթքով կը
պատրաստէր իր ներկերու խառնուրդն՝ որուն դաղտնիքին
ինք տեղեակ էր միայն: Այն ատեն իր աշխատութիւն-
ները ինծի գերիվեր բաներ մը կ'երեւային, բայց հաւա-
տա՛ որ ասոնց քով աղու գործ անգամ չեն, ոչնչու-
թիւննե՛ր, որովհետեւ հասկցայ որ դիտել չէր գիտեր,
չէր տեսներ իրերուն ու կենդանեաց շարժումն ու շարժ-
ման գեղեցկագոյն վայրկեանը՝ զոր անմահացուցած են
մեր վարպետներէն աննըման Պիժակը, Գրիգոր դպիրը,
Նաղաշ Մկրտիչն և ուրիշներ:

Հին վարպետները խոր կերպով սերտած են թռչուն-
ներու, ծաղկանց, ձուկերու և պտուղներու կազ-
մուածքը, անանկ որ կրնաս իրարմէ զանազանել անոնց
ազգերն ու տեսակները. հապա անոնց գոյներուն տո-
կունութիւնն ու իրականութիւնը: Այս բոլորին հետ
հոգի մըն ալ իրենցմէ դրած են, ստեղծելով առնչու-

Թիւններ իրար յաջորդող գրերուն մէջ, անանկ որ երբ կը կարդաս բառն ու նախադասութիւնը, զարմանքդ մեծ կ'ըլլայ նշմարելով գիրերու նկարչութենէն ելող ընդհանրապէս զուարճալի պատմուածքի մը, առակի մը, աւանդութեան մը մասին ակնարկութիւններ :

Կերեւայ որ Հայուն մէջ աշխարհիկ ոգին միշտ մեծ տեղ գրաւած է ու վանական խստամբեր կեանքն անգամ չէ բաւեր մեռցնելու անոր բնական զուարթախոհութիւնը : Իհտեմ Ս. գիր մը որ կազմուած է երկու ձեռք ձեռքի տուած և խնդալով գլուխնին իրարու զարնող հտպիտներէ . իսկ Ե մը ունիմ որ գինովէ մը ու ձեռքը թռնած սաղէն կազմուած է :

Մինչեւ հիմա Վարդապետս, հարիւր տեսակ զարդագրեր գտած եմ . թռչնագիր, պտղագիր, ձկնագիր, ծաղկագիր ամէնն ալ . հարկաւ ուրիշ վանքերու եւ եկեղեցիներու մէջ ալ հարիւրաւորներ կան, անծանօթ ձեռագրերու մէջ :

Արդեօք ի՞նչպէս նետուած են կողմ մը, անազնիւ սրբապղծութիւն . գիտեմ, անոնք կոտնահարուին կոպիտ լուսարարէ մը, կամ տմարդի ու տգէտ քահանայներու եւ վարդապետներու կողմէ անպատկառ թղթատումէ մը վերջ՝ կրակ կը նետուին :

Չառնուի՛ս, այս տեսակէտով դատապարտելի են մեր վարդապետները, որ չէ թէ միայն չեն գնահատեր ու խնամեր՝ այլ թանկարժէք կտորներ օտարներուն կը նուիրեն կամ կը ծախեն ջնջին գինով : Միայն երկու վանք կայ որ կը յարգեն այս գործերը ու զանոնք կը փնտռեն, Վենետիկցի ու Վիեննացի վարդապետները իրենց գործ ըրած են զանոնք հաւաքելը :

— Էջմիածնի մէջ ալ լաւ գրադարան մը ու գրք-

չագրեր կան կ'ըսէր Տուրինեան Սրբազանը, Արմաշի մէջ ալ անխնամ չեն, վրայ բերի :

— Կրնայ ըլլալ, ամէն պարագայի մէջ վենետիկի միաբաններէն հայր Կ. երբ չորս տարի առաջ ասկէ անցաւ, ինձ հաւաստեց թէ մեծ խնամք կը տանին հնութեան աւանդներուն. նոյն միաբանը՝ որ ամբողջ Հայաստանը պտտած էր, Եկեղեցիի հրաշայի աւերակներու վրայ կը խօսէր ու կ'ըսէր թէ օր մը գեղեցիկ արուեստի պատմութեան մէջ մեծ տեղ բռնելու սահմանուած է այդ ճարտարապետութիւնը որ՝ Հայուն յատուկ է :

Անիկա անհաւատալի բաներ ըսաւ ձեռագիրներու ու նկարի ճակատագրերուն մասին : Գիւղացի տղաք տեսեր է՝ որոնք մագաղաթեայ երփնագրուած աւետարանի մը էջերովն փողեր շինած ժամուն բակը իշխանագերի կը խաղային : Անգամ մըն ալ Քաղցրահայեաց վանքի մարապայներէն տասը թանկագին ձեռագիր ու երկու փոքր նկար գներ է տասը դրուշով, ասոնք գնուելի՞ք բաներ են, դրամը գին ունի՞ մագաղաթին քով . . .

Ըսածներուն ճշմարտութիւնը կասկածելի չէր, բայց մէկէն դառնութիւն մը արթնցաւ մէջս Մխիթարեան վարդապետին դէմ. խորհեցայ թէ կաթոլիկ վարդապետները անպատճառ բան մը կը գտնեն մեզ պախարակելու համար եւ թէ բնաւ առիթ չեն վրիպեցներ մեր տգիտութիւնը ձաղկելու :

— Պ. Եղիազար, ըսի, ատ վարդապետները միշտ սուտեր կը գլորեն, ատով մենէ տեսակ մը վրէժ լուծելու համար . . . յանուն հաւատքի :

— Այս խնդիրին մէջ գոնէ ատանկ բան չիկայ :

Ճիշտ կը խօսէր. իմ ընդդիմախօսութիւնս աւելի ներքին հակառակութենէ մը կը բղխէր որ իրեն հիմ

ունէր Կաթողիկ ու Լուսաւորչական եկեղեցիներու դա-
րաւոր ոսոխութիւնը :

Լա՛ւ է որ տասնկ լայնախոհ եմ, կրօնական անձ-
կամտութիւնը անտանկի է . անիկա երկար ատեն աղէտ
ու արիւն ցրուեց ըստ քրիստոնեայներուն վրայ :

Վերջացնելու համար ըսի .

— Չե՛ս կարծեր, Պ . Եղիազար, որ Մխիթարեան
վարդապետները քիչ մը կեղծաւոր են . . .

Կեանքիս մէջ քանի մը հատ տեսած եմ, բայց՝
տպաւորութիւնս ան եղած է որ գոնէ աղգասէր-կեղ-
ծաւորներ են, Կաթողիկ եկեղեցական դրութիւնը ատանկ
ըլլալու ստիպած է զիրենք . . .

Այսպէս խօսելով՝ հասանք Կաթողիկ միաբանու-
թիւններու կազմութեանն ու գործունէութեանը . իրեն
ըսի այն ամէնը՝ զորս Սրուճեան սրբազանի հմտայից
ակնարկներէն ուսած էի . հպատակող, անձնուրաց եւ
հուժկու կազմակերպութիւններ են, գլխաւորաբար ճիզ-
ութիւններու ճիգովն էր որ Լուտերի եւ ընկերներուն Վե-
րանորոգութեան գործը, ամբողջ Եւրոպայի վրայ չի
տարածուեցաւ ու այդ միաբանութեանց Ափրիկէի,
Ասիոյ մէջ ներկայութիւնը ճշմարիտ բարիք մըն էր
տեղացիներուն համար՝ որոնց հաւասարի հետ ուսում,
դարման ու երբեմն սնունդ կ'ուտան :

Պ . Եղիազարն ալ թրափիսաներու լուրտն կարգին
վրայ հետաքրքրական բաներ պատմեց : Երուսաղէմի
ճամբուն վրայ այցելեր է անոնց վանքերէն մին :

Մտիքը իջեր էր . ստուար որմին մէջ փորուած լու-
սամուար գրեթէ կը կուրանար . լուեցինք ու մինչ Եղիա-
զարը նորէն կը զննէր մանրանկար մը, ակնոցը քթին
զետեղած, ես շատ կը զուարճանայի օճախին մէջ կեանք
առնող լոցներուն հազար խաղերով . անոնք սեւ քարերը

կը լիզէին՝ առաձգօրէն նրերալով, կ'ոլորուէին ու մէկէն դուրս կը խիզախէին, կարծես սննեակին մէջ պտոյտ ընելու դիտումով. երբեմն հրաշէկ կոճղ մը փլչելով, իր կրակները կը տարածէր, կռուփով կոտորուած նուան մը հատիկներուն նման: Օճախին շառագոյն լոյսն ալ յարատեւ բռնուուք մը կը խաղար սննեակի ստուերին հետ, որմերուն վրայ. դիտելով լոյսի այս քմահաճ պարերը կը յիշէի մանկական խաղերս:

Դեռ փոքր՝ հալածելու կ'ելլէի փախաստական ստուերներն՝ ու մայրս ի'նչպէս կը ժպտէր հետեւելով քայլերուս. ա՛հ ազնուական ու տառապագին մա՛յր, կը յիշեմ գուրգուրալի դէմքդ՝ երբ կը յականէիր շարաճճութիւններս, քու երբեմնի պարմանուհիի երազուն օրերդ յիշելով:

Հայրս ամուսնացած էր՝ մօրս նման սիրուն աղջիկ մը ընտրելով, ինչո՞ւ զաւակը յանձն առաւ ամուրիութեան տաժանքը: Ծուշանը յիշեցի...

Եղիազարը դառնալով, յանկարծ ինձի ըսաւ՝

— Վարդապետ չն՞ս կարծեր որ կղերականութիւնը մնասակար բան է. հաւատքը միջնորդի չի կարօտիր. գալով կուսակրօնութեան, անիրաւութիւն մըն է ան. ինչո՞ւ փճացնել, կամ անբարոյութեան զաղտ ոճիրներուն մատնել առոյգ, կենսալից նրիտասարդներ...

Հաճելի յայտնութիւն մըն էր ասիկա. կեղծ լըրջութեամբ ըսի՝

— Կուսակրօնութիւն ընտրողները ազատ կամքով ըրած են այդ բանը. իսկ զարմանալի է որ եկեղեցականութիւնը մնասակար կը համարիք...

— Զգենք հիմա այս խնդիրները, վրայ բերաւ. ուրիշ օր մը կը տեսնուինք:

Երբ դուրս ելայ, խաւարը վանքին վրայ նստած

էր ու իր շունչը մահուան քամիէն սաստիկ թուեցաւ ինծի. Եկեղեցւոյն ճակատը անորոշ խոհանքի մը տակ կը մռայլէր, մինչ անոր առջեւ տարածուող բակը ձիւներու ցոլացումէն կը հագուէր աղօտ կիսալոյս մը:

Կը ձիւնէր անընդհատ. հովը երբեմն կը ծեծէր զանգակատան կողերն ու ծածկոյթի թիթեղները, մէկ երկու աղաւնիներ յագեցած մնջիւն մը կ'արձակէին այս ցրտին ու հողմակոծ միջոցին մէջ:

Սրտովին գոհ էի. հիմա ալ անտարբեր չեմ Եղիազարի գովարանած արուեստին, իր տեսութիւնները յարգելի ու ճիշտ կ'երեւին ինծի:

Այսպէս՝ անպատճառ մէկը պիտի բանայ մեր աչքերը ուրացուած գեղեցկութիւններու վրայ, որպէս զի հաճինք հետաքրքրուիլ՝ ու գնահատել զանոնք:

Յետոյ իր վերջին խօսքերն ալ իմաստալից էին, կուսակրօնութիւնը անիմաստ է թերեւս... բայց ինչօգուտ կրնայ բերել ինծի անոր անիմաստութեամբն ու մնասով զբաղիլս, ատանկ խորհրդածութիւններ կորստեան պիպի տանին զիս, նուիրական համարուած կոչումի մը անսաստելով:

Ես կուսակրօն եմ. կը նմանիմ մարդուն, տխուր հանգիտութիւն, որ տղմուտի մը մէջ խորասուզուած է, պէտք է հոն մնամ, սպասելով վախճանիս...:

Ժ Ա.

Յուսկար . . .

Օրերը դանդաղօրէն կ'անցնին . աշխատութիւնն է որ գոհունակութեան մը հետ՝ երբեմն անզգալի կը դարձնէ մենութեան յարուցած ճանձրոյթը :

Ժամերով կը զբաղիմ որբերուն հետ . Ազգային պատմութենէն դատ ստանձնած եմ բարոյախօսութեան և երաժշտութեան դասերը . անօգուտ չեն անցնիր ժամերս , յաճախ դասախօսութեան ատեն խանդավառութիւն մը կը գունաւորէ սովորաբար տմոյն և անկարեկիր դէմքս :

Իրաւ չի խարեմ ինքզինքս , առանց սեւ , թնճուկ մօրուքիս , դէմքս ալի մը անգամ չէ եւ մոխրականաչ մորթս զիս չի ճանչցողներուն վրայ լաւ տպաւորութիւն չընէր :

Կ'երեւի բացառութիւն մըն եմ վարդապետներուն մէջ՝ որոնք ընդհանրապէս գեղահասակ ու գեղադէմ են . փոյթս , հոգիս իր գեղեցկութիւններն ունի եւ միտքս շնորհները :

Սանդի վայրկեաններուս կը մոռնամ աշակերտներու

քով գտնուիլս ու երկարօրէն կը խօսիմ. իմ վտիտ կուրծքիս համար վատնում մըն է ըրածս, բայց երկար ատենէ ի վեր հոծ հաւատացեալներու ներկայութեան քարոզելու հաճոյքէն զրկուած եմ: Պոլիս ամէն քարոզիս՝ գովեստի տարափներով կը շրջապատուէի ու կիրակիներս կ'անցնէի այն տեսակ մը գինովութեան մէջ՝ որ աշխարհը կը գեղեցկացնէր աչքերուս, տենդալի սիրտս բարի կ'ընէր, լեցնելով զայն նոյն իսկ ջնջին բաներու սիրով:

Կը հասկնամ զիս հոս. կ'ըմբռնեն տեսութիւնները որոնցմով մեզ մարզեց Տուրինեան սրբազանը:

Ինչ որ ալ ըլլայ, եթէ բոլորովին ալ չի հասկնան զիս, իմ եռանդս իրենց կրնայ հաղորդել իմաստներուս մէկ մասը. կը տեսնեմ խելահասներուն համակրական և ուշիմ նայուածքը, յափշտակութիւնը փոքրերուն:

Այսպէս կ'իյնան մարդիկ. լաւագոյն միջավայրի մը մէջ իրենց կարողութեան մշակումն ու քննադատութիւնը զիրենք պիտի բարձրացնէր, մինչ գոհացող, մըտաւորապէս աղքատ շրջանակի մը հիացումը զանոնք կը կասեցնէ, ձգելով ինքնագոհ անփութութեան մէջ՝ որ անհատին մասն է:

Խնդճ Արտակ, թերեւս քեզի ալ վերապահուած է նմանօրինակ ապագայ մը. Վանքի մը անկիւն որբերու, գեղջուկներու և քաղքենի ուխտաւոր տափակութեանց մէջ պիտի քաւես մեղքը զոր զործեցիր ընդունելով այս ապերախտ պաշտօնը. ու որ մը երբ աղաչուն անդամներդ պարտրտանալէ վերջ կլթօտին, երբ ծերութիւնը ձիւնէ մազերուդ և մօրուսիդ ալ վրայ՝ այն ատեն պիտի խորհիս՝ թէ ընկերներէդ նուազ օժտուածներն իսկ քենէ ընտրեալ եղան, բարձրանալով զիրքի ու աստիճաններու:

Հեզնո՛ղ է բաղդը, կրնայ հասնիլ օրը երբ թափօրի մը մէջ դողահար հետեւիս անոնց փառաշուք հանդերձանքին ու քայլերուն, նուաստութեան և ամօթի խարանը ճակտիդ: Այն ատեն պիտի հասկնաս թէ ի՞նչ ըրաւ Վանքը քեզի. ահա հոս է վանահօր օրինակը:

Չափազանցութիւն այս բոլորը. հոս երկար չեմ կրնար մնալ, պիտի հետեւիմ ձգտումներուս, կարողութեանս թեկադրանքին, սրտիս՝ որ փառասէր է ու կ'ըսէ «Նուիրապետութեան աստիճանները կրնան բացուիլ առջեւդ»:

Արդեօք ի՞նչպէս պիտի տայի անդրանիկ քարոզ մը պատրիարքութեանս առաջին կիրակին: Սիրտս կը տրոփէ: Ծովածաւալ բաղձութիւն մը ժամուն մէջ՝ ուր ձայնս կամարներուն տակ թեւ առնէր և պայթէր այեծածան զանգուածներուն վրայ:

Կը սիրեմ Տուրինեանի խօսքին խորութիւնը, բայց կը նախընտրեմ Օրումեանի պարթեւ ձայնն ու հռետորի շարժուձեւերը: Չայնը, շարժումը ու մտածումի արգաւանդ հոսումը պէտք է զիրար լրացնեն:

Այս ո՛րքան ծիծաղելի եմ ես ինքս իր մէջ. թերեւս ամէն վարդապետ ալ այնպէս է, կամ նոյն իսկ ամէն մարդ:

Ափիոնամոլներու կը նմանիմ՝ որ ցնցոտիներու վրայ երկարած ծիրանի կը հագնին, ու սովահար ստամոքսով կը կարծեն բազմիլ համադամներու առջև:

Երաժշտութեան դասերս ալ նուազ սիրելի չեն ինձի համար. միջակ ձայն մը ունիմ, բայց ձայնագրութիւնը յըզկած է զայն: Կը սիրեմ երգել. անընդհատ շարականի մը, երգի մը նազարաթը կամ սկիզբը կը ծամեմ: Երգը ուրախութիւն չի տար ինձ, նոյն իսկ տխրութեան պատճառ մըն է, կամ թէ աւելի լաւ պիտի ըլլար ըսել՝

Թէ որքան ալ անիմաստ, յիմար ըլլայ անոր դարձուածքը, ինձ բնական եղող տխուր հոգիէ մը կ'արձագանգուի :

Իմ երգս կը նմանի քիչ մը փապարներէ ծորող ջուրին, որ թերեւս յստակ է՝ սակայն զինք շրջապապատող տարրերու թխութիւնը հագած :

Որբերը կը սիրեն երգերս լսել . անցեալ օր սանդուխին գլուխը կարծեմ տեսայ Շուշանը, իր մայրը Անուշն ու միւս տնտեսուհին, երեւի հաճոյք կը զգան :
Պ. Ալեքսանդրն ալ յայտնեց թէ լաւ կ'երգեմ :

Երգելը գոհացում է ինձ համար, տրամադրութեանս համեմատ կը փոխուին երգերս . կը սիրեմ մեղամաղձոտ եղանակները մանաւանդ՝ երբ սիրոյ կարօտը իր գիրգ ափերով կը խողտացնէ սիրտս :

Դասերն աւարտելէ վերջ՝ կ'երթամ Վանքին մէջ հոս հոն դեգերիլ . կը մտնեմ փռատուն՝ վայելելով ծխաշուէչ հոցերու թթուաչ այլ մեղրալի բուրումը . յետոյ խոհանոցը կանցնիմ, բաւական մը խօսակցելու համար Շուշանին, Անուշին ու հօտաղներու հետ . հողագործները մեկնած են իրենց գիւղերն՝ գարնան վերադառնալու համար, ազնիւ ու տխուր մարդիկ էին :

Արդեօք կը նշմարե՞ն թէ Շուշանի հոն չի գտնուած ժամանակ՝ աճապարանքով կը մեկնիմ : Ի վերջոյ, բաւէն անցնելով կերթամ Վանքին մեծ դրան առջև՝ ուրկէ ձիւնին անբծութիւնը կերկարի մինչև հեռաւոր գորշ ու ցածուկ հորիզոնը : Բիւերէն սայլասուր սառի նիզակներ գետնին կը սպառնան : Անանկ՝ ամէն շարժում, ձեւ, գոյն դադրած, կորած, մարած է որ՝ մարմինս պրօկող սարսուռներուն աղդեցութեան տակ վեր կանապարեմ, խորհելով թէ կեանքը ի կորուստ դիմած է անվերադարձ կերպով :

ԺԲ.

Յուզվար . . .

Կէս օրերէն յետոյ, որբերը տնական աշխատութիւններ կ'ընեն :

Կը դիտեմ որ այս զբաղուիները կը նախընտրեն իրաւունք ալ ունին, անտանելի է իրենց դասարանին ապականած ու փոշելից մթնոլորտը : Մենք կը սպաննենք զիրենք :

Տեսնելու բան է ի՞նչ ժրութեամբ կաւլին նրբանցքներուն հողէ զետինը, փոշիի ամպի մը ետեւ կը ծածկուին, ու կը խնդան փոխանակ տրտնջալու . ուրիշներ խոնաւ լաթերով սառած ապակիները կը մաքրեն, մինչ ննջարաններու սառ մթնոլորտին մէջ՝ սաւաններ կը թոթուեն, կը փոխեն բարձի երեսները, վերմակները կարգի բերելու կ'աշխատին : Տեսակ մը տաժանակիր աշխատանք է աքսորանքի այս բերդին մէջ՝ որբերուն կատարածը . ու իրաւ շահ տ կը նմանին ցմահ դատապարտուած աքսորականներուն իրենց կնտուած, լերկ գլուխներով, մաշած, գունատ զգեստներովը :

Միայն Սաչերը գործի չի մասնակցիր, մէկ երկու

աշխատանքէ փախ տուած ծոյլերու հետ : կը կենան պատուհանի մը առջեւ կծկտած , սարսուահար , կաս կապուտ դէմքով մը դիտելով միջոցը՝ ուրկէ կապոյտը վտարուած է ամիսներէ ի վեր : Թերեւս պարզ երկինքի մը վրայէն սահող ոսկեղեղմ ամպի մը երազին անձնատուր կ'ըլլան :

Ի՞նչ գիտնամ . հապա ինչո՞ւ դիտել այս միօրինակ , ձանձրալիօրէն սպիտակ ու սառ միջոցը . կարելի է նաև վանքէն մեկնող ու հեռաւոր տեղեր տանող աղատ ճամբայները որոնել ձիւնին տակ . . .

Կան որ կը նախանձին Սաչերին անգործութեանը . չեմ յուսար որ գործին ծանրութիւնն ըլլայ ասոր պատճառը : Մանասէն կը պուար այսօր :

— Դուն ինչո՞ւ չես աշխատիր . . .

— Բեզի ի՞նչ . . .

— Ի՞նչ ըսել է , վերի արտին ցորե՞նն ես . . . մեզի պէս մէկը . . .

Յակոր , այն որ շատակեր է արտակարգօրէն ու կը նիհարնայ , կաւելցնէր ,

— Հարուստի տղայ է . . . քիպիր . . .

— Հիմա ամեննիս ալ հաւասար եղանք . . . ան հարստութիւնը հորին մէջ ինկաւ . . . ա՛ռ սա աւելը , հա՛ սանկ . . . ասոր քիչ մը երես կուտան , վրայ կը բերէր փոշիներու ետեւէն հասնող ձայն մը :

Զիս տեսնելով լռեցին . այդ միջոցին Պ . Ալեքսանդրն ալ եկաւ :

— Պ . Ալեքսանդր կերելի որբանոցի կեանքը չար կը դարձնէ տղաքը :

— Եթէ կարենայի քակել կուտայի ասանկ հաստատութիւնները . լա՛ւ է բոպիկ , քաղցած իրենց ծնողքին քով մնային , քան վանքերուն , կամ որբանոցին մէջ քայքայուէին :

Յետոյ պատմեց այն ամէնը՝ որոնց ակնատես կ'ըլլար. աղաքը վատուժ էին, բարոյապէս անմխիթար. հայհոյանքը բերնի ծամոց ըրած, կոպտութեան հակած, վիճասիրութիւնն ու քինախնդրութիւնը օրէ օր աճելու վրայ:

Իրենց մէջ կը մեծնար այն որդը՝ որ մարդը ձեռքն ինկածը խածելու, ծռելու, քանդելու հաճոյքին կը մղէ: Տղոց մէջ կը տարածուէին նաև գաղտնի մոլութիւնները, զորս ճանճրոյթն ու միօրինակութիւնը կրնան ստեղծել:

— Աշխարհքէն վրէժ պիտի լուծեն այս որբերը օր մը անոր մէջ իյնալով:

Առաջինն վրայ ալ անդրադարձանք:

Առաջին օրերու հեղ տղան չէ ալ, ստել սկսած է. դասերը չի պատրաստեր, գիրքերը, քանի՞ հատ ունի որ, կորսնցուցած պատրուակելով: Շարաթ մը առաջ պատուած էր տետրակները ու գացեր էր Ալեքսանդրին բողոքելու. իսկ գիրքը տախտակամածին կոտրուածքէն ներս սահեցուցեր էր տակաւին երէկ:

— Մինչև վերջ պնդեց թէ Արամը, իր խաղընկերն էր նետած, աւելցուց ուսուցիչն:

— Ամէնէն սիրական զբաղումնին, յարեց Պ. Ալեքսանդրը, հայրենիքի վրայ խօսիլն է: Պարապուրդի ատեն, գիշերները քնանալէ առաջ անպատճառ հայրենի յիշատակ մը կը քրքրեն:

Այն ատեն է որ կը հանգչին, քաղցր ու մարդկային կ'ըլլան. գուրգուրալի բառերով կ'որակեն զիրար:

— Չէ՞ աղբարիկ. խաղողը հավանք եղած քուրսուին վրայ կը կախէին, բերնիս ջուրերը կը վազէր...

— Մեր պարտէ՞զը Երուանդս. թութի ծառերը հապա. վարէն գետին ձայնը կուգար...

— Մեր տան ճամբուն վրայի փշատները գարնան անուշ կը հոտէին . ճերմակ ու մը ունէինք կը յիշե՞ս . . . կ'աւելցնէ ուրիշը :

— Մնունդի գիշերուան պտոյտնի՞ս՝ թաղէ թաղ . . .

— Խենդ Ակո՞րը տղաք :

— Ի՞նչպէս ետեւնուս քար կը հասցընէր , խօսք չէ . . .

— Քիւրտերը լերան ճամբով եկան . . .

— Եկեղեցին այրեցին . . . հայրս սն ատնն ձեռքը ծունկերուն զարկաւ . . .

Բոլոր անշունչ իրերուն վրայ կը խօսին , բայց չեն խօսիր մօր , քրոջ , եղբայրներու վրայ՝ դանոնք երազելով կը գոհանան :

Վանքի մը առանձնութեան մէջ ամօթալի պիտի ըլլար անոնց անունը տալ :

Այսպէս ժամերով անկողինէ անկողին կը ձգուի յուշերու տրտում հիւսքը , մինչև որ յուզուին ու քնանան : Առտուն երազնին կը պատմեն , տան կապուած երազներ ընդհանրապէս :

Ասոնք աղէկ նշաններ չէին , մեկնեցայ յուսարեկ տրամադրութենէ մը տարուած . այս կեանքը յուետես ու վայրի կ'ընէ հոգին , ես ալ թերեւս քիչ ատենէն պիտի զգամ իր ծածուկ աւերները իմ վրաս . . .

Վեհարան տանող սանդուխին վրայ գտայ Վանահայրը , որ ծառային հետ կատակելով կը խնդար , երանելի ապուշ : Միասին սենեակ մտանք . գաղջ մթնոլորտը մեզմեց սարսուռս , տալով գոհունակութիւնը մարդու մը՝ որ ծանր տաղտուկներէ կազատի :

Վանահայրը գբաղելով զոյգ տատրակներուն հետ , զուարճալի խօսակցութեան մը ձեռնարկեց :

Խորունկ մը կը շնչէր , կը Փշար , կը հազար փոխն ի փոխ ու կը թքնէր մեծածաւալ կապոյտ թաշկինակին մէջ :

Մինչ ան կը խօսէր, նիւթն անգամ չեմ յիշեր
այնքան չէի զբաղէր իր խօսքերով, ես կը դիտէի հրա-
շալի անասնիկները. անոնց մութ կարմիր թաւշեայ
աղուափետուրէն յարատե ծփանք մը կանցնէր, և խոր
այլ կարծես հեռաւոր իրենց մնչիւնին կ'ընկերանար շնոր-
հալի գլուխներու ճօճումը, այդ շարժումով տատրակ-
ներուն ցայտուն կուրծքը կը հագնէր զմրիւթի, ամե-
թովսի երանգները:

Անոնց տեսքը ինծի յիշեցուց տաճիկ այն հոյակապ
հանրմները, որոնք Պոլսոյ կամուրջէն կը քայեն աստ-
ուածուհիի վայելչութեամբ:

Տէր Աստուած անտի խօսքերու ի՞նչ առատութիւն
այս մարդուն քով, ու միշտ նոյն լեցուած կուրծքի
խժուքը, նոյն սուլող հեւքը, նոյն շառաչուն հագն ու
թուքը բառերուն ընդմէջ:

Չեմ գիտէր ուրկէ ուր, մէկէն Խրիմեանի վրայ
խօսք բացաւ:

— Սա մարդը անիծեց ազգին խերը, ու հաստ ցու-
ցամասր երկարեց Հայրիկի պատկերին:

— Ինչո՞ւ, հարցուցի զարմացմամբ:

— Ան էր որ ներիսան երկաթէ շերեփով խառնել
սորվեցուց Հայ ազգին... հետեւանքը...

— Յեղափոխութեան կ'ակնարկէք Հայր վարդան:

— Հրամեր ևս...

— Յեղափոխութիւնը անհրաժեշտ էր եղաւ:

— Ատոնք նորահասներու բերնին ծամոց խօսքեր են:

— Հիներն ալ ինն միտքով կը դատեն:

— Մեր ազգը թուրքին հողին վրայ կապրի. անոր
հպատակ, ծառայ է: Առած մը կայ վարդապետ, հինե-
րը ըսած են «Այն ձեռքը որ կտրել չես կրնար, պա՛գ
ու ճակատիդ տար»:

— Ազգերն առանց յեղափոխութեան չեն կրնար ազատիլ . ազատութիւնը նուէր չի արուիր, կ'առնուի . ըմբոստութիւնը նուիրական բան է :

— Հայը անկարող ազգ է, ակար է, Քեռիին ազգական չէ, ուժ չունեցողը տեղը կը նստի . . .

— Ազգը ստիպուած էր ընելու ինչ որ ըրաւ . . .

— Հիմա ալ միջոց թող գտնէ որբերը պահելու, առնոց աէրտը մենք կը քաշենք : Ինչ որ է՝ թող ողորմիտան մեռելներուդ Վարդան . ես փրկեցի առ Վանքն ու Քաղաքը թալանէ : «Ձի կտրուելիք ձեռքը համբուրելու է» ես ատանկ կ'ընեմ, այսչափ . հերիսային շերեփով մեր գլուխը կտարեցին . . . Դուն ալ հիմա ձեռքդ գլխուդ կը դարնես Մկրտիչ, բայց անօգուտ . . .

Հասկցայ թէ ինչ կսական տեսակէտէ մը կը դատէր այս բոլորը : Քաշուեցայ խուցս :

Գիշերը մութին մէջ, մենութեան հետ դէմ առ դէմ, վերմակին տակ թաղուած, երկարօրէն անդրադարձայ վանահօր խօսքերուն վրայ :

Վանահայրը իրաւօ՞նք ունի արդեօք, յեղափոխութիւնը պէտք չէ՞ր փորձէր Հայերու հոգին : Բայց բռնութիւնը գիտակից մարդուն մէջ ըմբոստութիւն միայն կրնայ հանել : Յետոյ ակնարկութիւն ըրաւ Պ . Ալեքսանդրի մասին ալ, կ'երևայ անոր դասախօսութիւները կը լրտեսէ . զգացնեմ իրեն որ խո՛նեմ ըլլայ : Պոլիսէն լաւ լուրեր չեն գար . նամակէ մը կիմանամ թէ լրտեսութիւնը, հետապնդումները, կասպանքն ու գաղտնի մահացումները չափ չունին : Ա՛ն դժոխային երկիր, ուր սիրտը երբէք պիտի չտեսնէ արդար զգացումներու ծլիլն ու միտքը՝ ինք իր մէջ անգամ, աղնիւ ու ազատ բաներու հակելու երկիւղը պիտի ունենայ :

Ես կը սոսկամ Տաճիկէն ու մանաւանդ իր արդարութենէն . . .

Վանքի գիշերներու դագաղին մէջ՝ ուր մենու-
թիւնն ու լռութիւնը դիակի մը նման կիշխեն, ցուր-
տին հետ ես կը դողամ այս մտածումներով: Երբէք
քաջ չեմ եղած արդէն:

Լքելով այս վրդովիչ գաղափարները, գոցեցի լայն
բացած աչքերս և ընդհուպ կարմրագոյն տատրակները
տեսայ. յետոյ կամուրջէն թրքուհիներ կանցնէին. խոր-
հեցայ Շուշանին վրայ... Չերմու թիւն մը ազդրերուս
երկայքին իսաղաց ու հեշտութեան լուռն զգայութիւ-
նովը ցնցուեցայ:

Միշտ աւելի և՛ աւելի մինակ կը զգամ ինքզինքս...

Հազիւ չորս օրէ ի վեր ելած եմ անկողնէս, ուր կողատապր զգետնած էր դիս ամիսէ մը ի վեր: Բարեբաղդարար կարելի եղաւ բժիշկը կանչել քաղաքէն: Իր յայտարարութեանը համեմատ հիւանդութիւնս թեթեւ էր, բայց ճղճիմ կազմուածքս ուժգնօրէն ցնցուեցաւ անկէ: Հիմա պէտք է զգուշանամ ցուրտէն, խոնաւութենէ եւ յուզումներէ: Ի՞նչպէս պիտի կրնամ...

Հանգիստը անհրաժեշտ է ինձ՝ ապա թէ ոչ կրնան տակաւին անանկ հետեւութիւններ գալ՝ որոնց վրայ խորհելու իսկ կը վախնամ: Հիւանդի մը համար յուետեսութիւնը լաւ չէ. արդէն ստոյգ մահէ մը պրծիլս, համեմատական առողջութիւնս կերջանկացնեն զիս. յոգնած եմ, ճիգի ու մեծ շարժումներու անկարող, բայց երանական, աղնիւ անդորրութեան մը մէջ կապրիմ:

Հիւանդութեանս սկզբի օրերուն յուզումը, տենդն ու զառանցանքը իր սաստիկ շրջանին, դեղերու դառն համը, հոտը գարշելի, մօտս շարժող դէմքերն ու խուցիս անսովոր երեւոյթը յիշելէ աւելի կ'երեւակայեմ.

աննիւթ, աղօտ կ'երեւան իբր երկար երազի մը շփոթ հանգրուանները :

Քանէ մը չեմ խռովիր. զարմանալի՛ վիճակ. իմ դիւրայոյզ հոգիս անտարբեր հանդիսատեսը կը մնայ իրերուն, մարդոց ու անոնց խօսքերուն, իբր թէ երբէք լսած չըլլայի զիրենք, կամ անոնք ինծի խօսած չըլլային :

Կուգան բաներ կ'ըսեն, նոյն իսկ գուրգուրալից բառեր կը բերեն, ազնի՛ւ մարդիկ, յանձնարարութիւններ կ'ընեն աւուղջութեանս ի նպաստ, ես կը նայիմ իրենց, այսչափ. չեմ գիտեր հիւժած ակնարկս բան մը կը խօսի՞ անոնց : Յաճախ բառերը կանցնին ինէ ներս, բայց արձագանգ չեն գտներ. բան մը չ'արթննար մէջս, հետեւաբար ոչինչ կը մարի :

Իրերուն ու առարկայներուն կը նայիմ անոնց երբեմնի իմաստը առանց ըմբռնելու. թերեւս վիճակներու յետին կարելիութիւնն է աս. մարդուն երանութիւնը :

Այո՛ յառիլ, տեսնիլ, վայելել անշահախնդրօրէն, անասնօրէն, առանց իր անձէն բան մը հագցնելու աշխարհին : Զարմանալի է որ դատողութիւնս կը գործէ ու կը զգամ վիճակիս անսովորութիւնը . . . :

Երէկ առաջին արեւն էր որ տեսայ, գարնան նորընծայ ժպիտները զգացի :

Քանի մը անգամ գացի պատուհանիս մօտ նստիլ, ուսերուս ցփսի մը եւ ծունգերուս վրայ վերարկուս ձգած, վայելելու համար սարսափելի եւ երկարատեւ ձմրան մը ու հիւանդութեանս ոգեվարին հաճոյքը :

Բարեկենդանը անցեր է սրդէն. երէկ Ալեքսանդրը կ'ըսէր թէ անհաճոյ տօներ էին զայն, գրեթէ տխուր. պատճառը հիւանդութիւնս էր անշուշտ : Խեղճ մարդիկ ու մանաւանդ ապերախտ վայր՝ ուր մէկու մը տկա-

րութիւնը միւսները կը զրկէ օրինական ու անմեղ հաճոյքներէ :

Այս յարակից կամ անկապ մտածումներն ու պատկերները անանկ անճիկ ինքնակուլութեամբ մը կ'անցնին մտքէս, որ կարծես թէ այդ բոլորը մտածումէս ու իմ զգացումներէս օտար տեղէ մը գային, իբր հանգրրուան գտնելու ուղեղս՝ և նոյնհետայն իսկ շարունակէին իրենց ճամբան :

Արեւը բաւական է սակայն . արեւը : Ան ձիւնի լայնածիր տարածութեանց վրայ աղամանդի բիւրաւոր դիւրարժարժ ու յանկարծաշէջ կայծեր կը վառէ, մինչ երկինքը տակաւին կը պահէ վախի պէս մութ բան մը իր կապոյտին մէջ, մերժելով ճառագայթներուն ջերմութիւնը :

Հնաւուրց՝ այլ կորսուած սիրելի, արեւ, գթութեան պէս արդար ու մայրական, հիմա դիչերն ալ քեզ կ'երազեմ . . .

Երբ ձիւնի շողուն անբժութենէն պարտասին աչքերս, կը գոցեմ զանոնք ձեռներս ծունգերուս վրայ լքելով : Ան ատեն պզտիկ ու հեշտին սարսուռի մը հետ գաղջութիւն մը ճակատէս կը սահի այտերուս, յամբօրէն կաթելով մօրուքիս մէջ . յետոյ կը ծաւալի դէպ ի ուսերս ու իրանիս վրայ, մինչեւ ընդարմայած ծունգերս : Այդ անդորրի ըրպէններուն է որ Շուշանը կը տեսնեմ հրաշէկ կոպերուս առջեւ, հպարտ ու գեղեցկօրէն վայրի : Չեմ յուզուիր, ինչպէս երբեմն . գեղեցկութեան գերագոյն վայելումն է իմինս, գեղեցկութիւնը գեղեցկութեան համար . . . այսօր միայն, անգամ մը դողացի կարծեմ :

Հիւանդութեանս երբ մայրը բացակայ էր քովէս, զինք կը տեսնէի սնարիս մօտ, աչքերուս ջերմին մառախուղին ընդմէջէն : Քանի մը անգամ դեղերը կարծեմ

իր մատներով երկարեց բերնիս : Անխօս, հաճոյակատար
ու հրեշտակային սպասարկու մը եղաւ Շուշանը՝
հիւանդ Արտակին :

Այս բոլորը ի՞նչպէս կրնամ խորհիլ առանց բարա-
խումբին, որ սովորական ատեն մը սիրտս կրնար խոր-
տակել, երբ անոր փոքր մէկ հպումը՝ բոց մը կը բարձ-
րացնէր ձողւոյս մէջ : Ես կը նմանիմ գիտունին որ իր
անդամներէն մին փորձարկումի կ'ենթարկէ՝ սառն ու
անփոյթ . . .

Յիմար ես Արտակ, այս հիւանդութիւնը քու փր-
կութիւնդ եղաւ : Իրաւ՝ Շուշանին հանդէպ զդացածս
սովորական բան մը չէր, սիրոյ սկիզբ մը կը ստեղծուէր :
Իսկ հիմա՝ լաւ է եղածը . լաւագոյն է միշտ անտարբեր
մնալ . . . նոյն իսկ անկարեկիր :

Կազդոյրի շրջանին մէջ եմ :

Տակաւ ին անհետացած չեն թոքային վարակումի մը մասին ունեցած կասկածներս, մանաւանդ ձախ թոքս կը վախցընէ զիս . երբեմն սուր ցաւեր կը զգամ հոն : Բայց՝ վերահաս գարունը, մանաւանդ ամրան օրերը վատահուժիւն կուտան ինծի :

Առաջին օրերու յոգնաբեկ վիճակը չունիմ . զարմանալի և հեշտին վիճակ՝ որ մարելով Ֆիզիքական բուրոր ուժերու կենսունակութիւնը, կեանքէն կը զատէր զիս, միտքս անբացատրելիօրէն ջերմ մշուշի մը տակ ծածկելով, որուն մէջէն ինձ ամէն բան յամբօրէն կը ժպտէր կամ ես կը ժպտէի անոնց՝ ու իմ ժպիտս ոչինչ կրնար բացատրել :

Հիմա ուժերս կը վերանորոգուին . արդէն կրնամ քիչ մը պտտիլ հոս հոն, յամբօրէն ու գինովի մը տատանումով : Շարաթէ մը ի վեր բանտուած սենեակիս մէջ, լուսամուտէն կ'ընդունէի հետզհետէ ճշդուող և կենսալի զգացումները՝ որոնցմէ զրկուեր էի :

Հակառակ երբեմնի ձանձրոյթիս, հիմա հաճոյքով

կը դիտեմ վանքին բոլոր անխօս և տրտմալի խուցերը, եկեղեցւոյն զով ու խոնաւ գաւիթը: Խոհանոցն ու գոմերը, նոյնիսկ գերեզմանատուներ, որուն ձիւները գրեթէ հալեր են, դուարթութիւն կուտան ինծի: Երբեմնի այս մեռելութիւնը որուն վանք կ'ըսեն, հիմա կեանքի մասին կը խօսի հետս... Ամէն ճշմարտութիւն յարաբերական է կ'ըսէր Տուրինեանը...

Այս առտու առաջին անգամ ըլլալով գացի որբերուն. խանդաղատանքով ընդունեցին զիս. մանաւանդ Սաչերը երկար նայեցաւ դէմքիս իր գորշ և տրտում աչքերով: Այդ տղան ինծի թուեցաւ արժաթ կանդեղի մը ոսկի բոցը, որ կը հիւծի խորանին սեւ մէկ անկիւնը և որ ընդհուպ խաւարին մէջ պիտի լուծուի:

Չեմ գիտեր ի՞նքը կարեկցութեան արժանի է թէ ես. ես նուազ հիւժած չեմ: Թերեւս երկուքս ալ գութի արժանի ենք, բայց մարդ միշտ տրամադիր է իր անհատական թշուառութիւնը ուրիշներունէն թեթեւ տեսելու:

Միւսներն ալ նուազ սրտաչարժ չեն. երբեմն նուազ գունատ էին. իսկ ղզեստնին, ա՛ն մի հարցընէք, ալ կարկտան չի վերցնել, հագածնին ալ կօշիկ չէ: Ի՞նչպէս կը համակերպին այս բոլորին, չէ սակայն, շրթունքնին ծալք մը առած է, այդ ծալքը միայն խուլ դժգոհութիւնն ու ձանձրոյթը կրնան շինել:

Ղրկուած նուէրները սպառեցան, գաւառը օգնութեան չի կրնար հասնիլ, իր միջոցները հատան. պատրիարքարան գրուած թուղթերը ասպարդիւն կ'անցնին: Ո՞ր մէկուն հասնի խեղճ պատրիարքարանը: Միւս կողմէ կը լսեմ թէ պատրիարքը խնջոյքէ խնջոյք կը վազէ:

Ինչո՞ւ Պոլիս չըլլայի, գրչի երկու զօրեղ հարուածով քանդելու համար այդ ունայն փառասիրութիւնը:

Որքերուն քովէն վրդովուած սրտով վերադարձայ :
Գործը պիտի քայքայուի, երկար չի կրնար տոկալ : Եթէ
այդ քանով վերջանայ . . . Թէեւ ողբալի վախճան մըն է :

Մահուան մը նախազգացումն ալ կ'ունենամ յա-
ճախ : Միշտ ասանկ եղած եմ, շուտով յուսահատու-
թիւնը կը գտնէ զիս և առաջին օրերէն իսկ վարժուած
եմ սեւ կէտ մը տեսնելու :

Բայց պարտաւ բան մըն ալ չէ նախազգացումը,
ան ճակատադրին դրօշակիրն է, ազդարարը, ևս չեմ
հաւատար ճակատադրին, բայց . . . Պէտք չէ ասանկ յու-
ղումներու տամ ինքզինքս, արդիւնքը բարերար չըլ-
լար, մանաւանդ արդէն իսկ քանի մը օրէ ի վեր սրտ-
մութիւն ու ձանձրոյթ կը զգամ ու անոնց հետ՝ Շու-
շանը տեսնելու փափագ մը :

Այս առտու զարթօնքիս, աւելի բուռն կերպով
լեցուեցայ այդ զգացումներով :

Ժ Ե .

Մաս . . .

Ա՛ն միամիտ եմ , անմիտ մը որ կորուստի կ'երթայ . . .

Հիւանդութեանս հետեւող քանի մը օրերու անդգայութիւնը՝ ինծի կարծել տուաւ թէ ամէն բան վերջացած էր եւ թէ պիտի դադրէին առաջին իսկ օրերէն մէջս ծլող կասկածելի համակրութիւնները , որոնք սիրոյ կրնային յանգիլ : Սիրոյ մը նախադգացումն ունէի , բայց կը մերժէի ճշմարտութիւնը ըսել ինքզինքիս :

Հիմա Շուշանը կը սիրեմ ես . . .

Բայց ի՞րօք սիրոյ մը իրականութիւնը փլած է վրաս , թէ չքեղ՝ այլ վաղանցիկ ուրուանկարն է անոր :

Պոլիս՝ քանի մը աղջիկներու համակրած եմ , սակայն այդքան առաջ չեմ կրցած երթալ . սիրոյ պտուղը , որ շատ քաղցր ու դառն է կ'ըսեն բանաստեղծները , չեմ ճաշակած ես :

Բայց ահա կը զգաս անոր առաջին քայլերը սրտիդ տրոփիւնին մէջ Ա՛րտակ . . .

Շուշանը հիւանդութեանս ծառայեց ինծի , հրեշտակի դեր կատարեց . իրեն ի՞նչ կրնայ նուիրել Վարդապետ մը՝ երախտադիտութենէ զատ :

—Սիրտը . . . կ'ըսէ սիրտս :

Անիծուած է կուսակրօնին սիրտը . չոր պիտի մնայ ան կեանքի աւիշէն զրկուած ոստի մը պէս : Ոստը կրնա՞յ ծաղկիլ . պէտք չէ ծաղկի . . . Բայց՝ այրելու յարմար է :

Սրտիս մէջ կայծ մը ինկած է , ոստոստուն , մանրիկ , մրկող կայծ մը . բա՛ւ է . անիկա կրնայ հրահրիլ , մեծնալ , մոխիրի վերածելու համար զիս :

Պիտի գօտեպնդուիմ սակայն . կիրքը սկզբնական սաղմին մէջ խեղդել առաքինութիւն է , ու ես առաքինի ըլլալ պարտական եմ ամէն բանէ առաջ :

Լա՛ւ է Շուշանին երախտագէտ ըլլալ . գաղտօրէն կամ հաղիւ մատնող ժպիտներով հասցնել իրեն մաքուր սրտի մը մաքրագոյն շնորհապարտութիւնը , բայց՝ անյայտ ու ծածուկ ապրող զգացումը ցեխի չափ անարժէք է կ'ըսեն , ու մանաւանդ՝ տխուր չէ՞ երախտագէտ ըլլալ երբ սէրը կ'արհամարէ զինք , ու ոստիւնով մը կրնայ խեղդամահել , սրտին մէկ դժխեմ անկիւնը :

Հիմա սա վայրկեանին , նորէն յամբօրէն բան մը կը բարձրանայ մէջս . ան կը բարձրանայ ու ես կնկրղմիմ . իր դառնահամ ու յորդող կոհակէն կը վախնամ ես . իր ժպիտը սիրոյ ժպիտին կը նմանի , անոր նման անծանօթ է ինձ , ահարկու այլ մտերիմ . . .

Կը դառնամ ետիս , տեսնելու համար մէկը . ոչ ոք կայ թափուր ու լռին սենեակիս մէջ . սրտիս բարախումը եթէ զայն չի լեցներ , սակայն ուժգին կը թափահարէ ականջներուս առջեւ : Ու մինչ կը հարցնեմ՝

—Ո՞վ կը փնտռես մենաւոր ու տառապեալ հոգիս :
Կ'ըսէ էութիւնս ,

—Շուշան՛նը . . . Շուշան՛նը . . .

Այո՛ Շուշանը յիմար Վարդապետ . . .

Կողս մխրճուող ցաւի մը հետ, երկար ատենէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով արտասուելու պէտքը կը զգամ . . .

Զգե՛մ գրիչն ու իյնամ մահիճիս վրան . . .

Մարտ . . .

Անցեալ օրուան յուղուժս սուղի նստաւ ինձի . առողջութիւնս դէպի ետ շարժում մը ունեցաւ : Ձախ թոքս աւելցուց իր պարբերական ցաւերը . երբեմն գիշերները քրտինքի բարակ , գաղջ և մածուցիկ խաւ մը մարմինէս կ'առկախուի , մինչդեռ անողոք հազ մը կողերս կը ցնցէ :

Թոքախտի սկզբնաւորութիւն մըն է արդեօք : Միշտ այսպէս կը խորհիմ , ու ամէն անգամ ալ վրաս կը խընդամ . կասկածի բոյն մըն ես Արտակ :

Բայց ի՞նչ կրնան ըլլալ այս տանջող հազն ու քրտինքը , յաճախակի կողի ցաւերը : Բժշկարանի մը մէջ կարդացեր եմ որ ատոնք թոքախտի նշաններ են . բայց կան ջղային հազը , ջղային կողացաւերն ու քրտինքը :

Բան մը ճշդել չեմ կրնար . թող ժամանակը տայ իր որոշումը . . .

Օդերուն գեղեցկութիւնը կրնայ փութացնել կազդոյրս : Արդէն Մեծ Պահոց վերջին օրերը կը համրենք , գարունը սկսած է ժպտիլ թաց և երկնող հողին , երկնից կապոյտներուն ու արեւին :

Սալորենիի ու ծիրանին մորձերը կը պտկին :

Պ. Եղիազարը ըսաւ թէ կռուակները անցեր են, արագիլներն ալ քանի մը օրէն կը հասնին :

Այս ամէնը ես չեմ ընդունիր մահուան ճանկերէն ազատած հիւանդներու նման իբրեւ գերազանց պարգեւներ, որովհետեւ՝ տխուր եմ...

Կարծեցի թէ հիւանդութիւնս տարած էր Շուշանի հանդէպ իմ տածած զգացումներս, յետոյ կաղղոյրի օրերուս մոռնալ կարծեցի զանոնք : Սխալած եմ, չարաչար սխալած, որովհետեւ անցեալ օրուան արցունքներս ալ բարւոքում չի բերին ինծի :

Մէջս հիմա աւելի ամուր է այն բանը՝ ուրկէ կը վախնամ : Տէր Աստուած, Սո՛ւրբեր ես կը սիրեմ Շուշանը...

Երբ դառնօրէն սիրոյ կը նայիմ, կ'ուզեմ զինք վտարել, խեղդել արհամարհանքիս տակ, ան կը ժպտի Շուշանի բարկօրէն ծաւի աչքերով :

Սէ՛ր աղէտ մը կը թուիս ինծի. ես քեզ սահմանել չեմ կրնար, պիտի չի կրնայի նկարդ յօրինել այլ կը զգամ քեզ, կը հոտոտեմ ու սիրտս ուժգնօրէն կը տրոփէ որովհետեւ դժխեմ մատնութեան օր մը հոն մտար :

Ահա կը հեւամ ես. ի՞նչպէս մարել տենդը ազազուն էութեան մը ծոցը :

Կ'ուզեմ մոռնալ ամէն բան. փորձեր կ'ընեմ ուրանալու Վանքը, Շուշանը, իր սէրը :

Իրաւ կրքեմն սուզուելով մտածման մը մէջ, անդորրութեան կը յանձնեմ հոգիս, բայց խենթի պէս կ'ոստնում տեղէս յանկարծ : Բան մը կուգայ արթընցընել զիս. անիկա Շուշանի խռովիչ պատկերը չէ միշտ, հապա անբացատրելի էութիւն մը որ մէջս է, ընկեր քայքայուած կաղմուածքիս, պահակ մը՝ որ կը յականէ

զիս անմոռենջ, թոյլ կուտայ մոռացումի խարէութեան վայելքն ունենալ ու մէկէն պոնդի հարուածով մը կը հրաւիրէ զիս սիրոյ տառապանքին :

Ամէն ջանք ապարդիւն է ալ ինծի համար : Ես ձգեր եմ զբաղում, գործ՝ ու իր ստուերին նման Շուշանին կը հետեւիմ . . .

Բայց իրօք սէր մըն է ունեցածս . տարակոյս մը կ'առնէ զիս երբեմն : Առաջին անգամն է որ ասանկ բուռն զգացումի մը կը հանդիպիմ, հիւանդութեանս ախտաժէտ արդիւնքներէն մէկն ըլլայ գուցէ, դիւրանցիկ բան մը :

Կը յիշեմ որ Վէրթէրը կարդացած եմ աշակերտութեանս շրջանին . Վէրթէրի զգացումներուն յար եւ նման են իմիններս . Վէրթէր կը սիրէր նշանուած աղջիկը . . .

Ի՞նչ պիտի ըլլաս դուն Արտակ . կորստեան հովերուն դիտիկոր ստրուկ մը . . . դիւրախաբ հողի :

Յետոյ՝ կը սեւեռիմ ժամերով : Անսովոր, ծիծաղելի այլ սարսափելի է ժամերով առարկայի մը սեւեռիլ և չի տեսնել զայն, ժամացոյցը հարցուփորձել, անոր յառիլ երկար ու չի կարենալ կարդալ ժամանակը, ուրիշներու պատահած է նմանօրինակ բան մը : Սակայն կայ բան մը, զոր կը տեսնեմ յար ու անով կը զբաղիմ . . . Շուշանը :

Զայրութն ալ հետս է :

— Վարդա՛պետ, հիւանդութենէդ վերջ բարկասիրտ դարձար կ'ըսէր անցեալ օր Վանահայրը ինծի : Իրաւունք ունէր :

Խորունկ է իմ տրտմութիւնս ու բարկութիւնս սաստիկ :

Ես անձնասպանութեան դիմող Վէրթէրին կը նմանիմ ու անոր պէս կաճի մէջս մելամաղձոտութեան ունայն բաղեղը :

Վերթէր սպաննեց ինքզինք վատ օր մը . իսկ ես
չունիմ քաջութիւնը մահուան նետելու ինքզինքս՝, ինչ-
պէս որս մը՝ գազանին առաջ . . .

Չէ՛, անձնասպան ըլլալ իմ գործս չէ . անէանա՛լ,
զրկուիլ արեւէն, կեանքէն ու այրող սէրէ մը : Յետոյ
կրօնականի մը անձնասպանութիւնը մեծագոյն մեղան-
չումն է Աստուածային օրինաց դէմ, եկեղեցիէն ալ
նզովուած :

Եթէ այդպէս է ինչո՞ւ աղջիկ մը սիրել, եկեղեցին
կարգիլէ ամուրի եկեղեցականին սէրը : Կը սխալիմ,
եկեղեցին չէ . առաջին դարերուն ամուրի կրօնաւոր չի-
կար . յետնագոյն ժամանակի չարագործ հայրապետներն
էին որ ամուրի եկեղեցականութիւնը հաստատեցին :

Մարդկային կազմուածքին դէմ տրուած այս վճիռը
կը մերժեմ ես . հիմա ատելով կ'ատեմ ամուրի եկեղե-
ցականը : Բայց ես կամքովս ընդունեցի այս սեւերուն
տակ ծածկել ամէն զգացում :

Ճիշտ չեմ խորհիր : Պարտաւոր եմ արդար ըլլալ
տառապանքիս խորութեանը մէջն իսկ :

Երբ մարդ՝ տղայ է դեռ, եկեղեցւոյն պերճանքէն
կուրացած՝ անոր շքեղանքին մաս կազմել երազէ, յան-
ցաւո՞ր է :

Յետոյ հազար երազներէ, փառքէ ու քիչ մըն ալ
միսթիքական հոգիէ տարուած եթէ մտնէ վանական
կեանքին մէջ, ինքը չէ ոճրագործը :

Պատիժը գիտակցօրէն գործուած ոճիրին փոխարի-
նութիւնն է . քիչեր գիտակցօրէն վանք գացած են կու-
սակրօն ձեռնադրուելու համար :

Կուգայ վանական մենիկ կեանքը : Սուրբերու չոր
հոգիներովը սնող տղան կտրուած է աշխարհի հազոր-
դակցութենէն : Ամէն բան կրօնի, հոգւոյ, հանդերձեալ

կենաց շուրջ կը դառնայ ու անոնց սուլորութեամբ՝ ուսանողը կը սկսի ակամայ ատել աշխարհը: Ահա արդէն իսկ հողին կապտուած:

Այ սնկարելի է քայքայել տարիներէ ի վեր ստեղծուած ու սնած ազդեցութիւններն այն պահուն՝ երբ պատանին ազատ կը համարին ընդունիլ կամ ոչ՝ կուսակրօնութիւնը:

Վանքը թող չի տար քակել այն կապերը՝ որոնք մեր հողւոյն սանձերն եղան երկար ատեն:

Իսկ երբ հազնինք վերարկուն, ահա աշխարհի հետ դէմ առ դէմ: Իմ թշուառութիւնս այդ օրէն սկսաւ, յամրաքայլ ու ծանր թշուառութիւն մը, հիմա կը զգամ:

Երեք ճամբայ կայ մեզի, կամ շնալ այլոց կիներուն հետ, ինչ որ կ'ընեն կուսակրօնները ընդհանրապէս, այսպէս գիտեմ, կամ լքել վերարկուն, իրաւ անկարելի այլ երջանիկ յիմարութիւն կը փորձե՞ս զիս, կամ տառապիլ անօգուտ, անհետեւանք սիրոյ մը մէջ ու խորխի մընման այրիլ...

Ասոնք կը խորհիմ երբ սէրը սիրտս կը պրկէ:

Ան երբեմն ալ կը շոյէ զիս, որովհետեւ սիրոյ այս տառապանքին մէջ կը զգամ խիստ կարճատեւ այլ բուռն հաճոյքներ ալ երբ Շուշան ժպտելով ինձի նայի, կամ խօսի հետս. յետոյ սիրոյ երազները այլազան են, խռովիչ...

Ահա ցնորանքներէս մէկն ալ. Շուշանը գուշակած է բան մը զգացումներէս, երբ արշալոյսին՝ ժամուն դրան կամարին տակ տատրակներուն կեր տալու պատրրուակով իրեն կը սպասեմ կամ օրուան մէջ քանի մը անգամ կ'երթամ խոհանոց, փուտտուն և այն տեղերն ուր կը յուսամ գտնել զինք:

Չեմ կարծեր, որովհետեւ անբիծ հոգի մը ունի. աւելի անբիծ քան անձրեւներէ սրբուած և արեգակին քաղցր շոյտէն համբուրուած երկինքի այս լիճը որ լուսամուտովս կը շրջանակուի :

Բայց ինչո՞ւ Շուշանը վանքին մեծ դրան առջեւ երբեմն ձեռքը դունչին, հեռուները կը խորասուզի ու կ'երազէ :

Բա՛ւ է : Այս յուզումները պիտի կործանեն զիս, ուժ պէտք է փորձութեան իժին դէմ : Հիմա աղօթքս, ա՛լ զօրավիգ չըլլար ինձի . ընթերցումներու տուած եմ ինքզինքս, կը կարդամ Ս. Բարսեղի և Փիլոնի վարուց մասին ֆրանսերէն ուսումնասիրութիւն մը : Երբեմն գասերու կ'երթամ . կը պատահի որ դասարանին պատուհանէն Շուշանը տեսնել կարծեմ, այն ատեն ձգելով դասս վար կ'իջնեմ, դեգերելու անօգուտ կերպով ամէն կողմ, պտտելու իր ետեւէն . ապա տժգոյն, յոգնաբեկ ու դողահար կ'ելլեմ սենեակս . . .

Դարման չունիմ . ամէն բան առժամնայ է, ես չեմ կրնար, չեմ կրնար վանքի մը ստուերին և խոհանքին մէջ ուռճացող գեղանի աղջկան մը պատկերը աւրել աչքերէս :

Որբերուն երգը ինձի կը հասնի ահա . իմ հողւոյս մէկ արձագանգն է ան, տրտում և յուսահատ . . .

Կը հազամ . . . երթամ սլքտկալ բակին մէջ :

ԺԷ.

Ապրիլ . . .

Եղիազարին քով միայն մխիթարութիւն կրնամ գտնել պահ մը : Քանի մը խօսքով փարատեց թոքախտի մասին սնուցած կասկածներս :

Թերեւս ծածկեց բուն իսկ իր մտածումը, հետեւաբար ճշմարտութիւնը, բայց իր խօսքերը այնքան հայրական են, ազնիւ որ չեմ կրնար ախորժ չի զգալ : Անդրադարձաւ նաև շիոթ և մտազբաղ վիճակիս, առիկա հիւանդութեանս հետեւութիւնը համարեց, բայց ժպիտ մըն ալ տեսայ դէմքին վրայ, իրեն համար անսովոր էր այդ ժպիտը :

Արդեօք գուշակած է հոգւոյս մէջ աճող հզօր զգացման էութիւնը : Թափանցող է Եղիազարը, բայց կանուխ է իմանալու համար իմ մէջ սնող՝ փափուկ ու թաղծադէմ մանուկը, ան չի կրնար տակաւին տեսած ըլլալ բոցը որ կայրէ զիս :

Ուրկէ՞ գուշակէր. տրտմահար եւ տմոյն դէմքէ՞ս, որ մտածումներս արտայայտելու աղէկ գործիք մը չէ. խօսքերէս, ապաքինողի մը մեղմ եւ անոյժ բառերէն

ոչինչ կրնայ հետեւցուիլ. թերեւս՝ սեւեռումներէ ու մտախոհ վիճակէս, հիւանդութիւնս և անոր թեթեւ շարունակութիւնը՝ հազը, կողի ցաւերս կրնան պարտկել զանոնք :

Կերեւայ սիրահարները կասկածոտ կ'ըլլան եւ սովորական վիճակէ մը իսկ պատրաստ՝ զարտուղի հետեւութիւններ հանելու եւ տանջուելու :

Երբեմն Շուշանի պարզ մէկ նայուածքը յուսալ կուտայ ինձ . . . ի՞նչ բան յուսալ՝ անոր անկարելի համակրանքը, նոյն իսկ սիրտն ունենալու յիմարական երազը :

Երանի՛ Եղիազարին . գրչագրի մը կամ փոքր նկարներու առջեւ կը մուռնայ աշխարհը, անոր յարուցած բոլոր կիրքերէն կը մերկանայ կամ թէ այդ աշխարհը կը դիտէ իմաստասէրի անշահախնդրութեամբ, ինչպէս ես կ'ընէի ապաքինութեանս առաջին օրերուն :

Աշխարհէն ոչինչ սպասելով, անոր իրերուն մասին իր դատումները ճիշդ են, թէեւ յաճախ զուրկ չեն հին դառնութեան մը տուած խորշումներէն :

Իր ներքին կեանքը՝ երփնագրութիւնները, գեղագրուած մագաղաթն ու մանրանկար պատկերները կը լեցնեն :

Շիկագոյն մագաղաթի վրայ շինուած Աստուածածնի նկար մը գտեր է խորանին տակ գտնուող գետնափորէն . օրերէ ի վեր այս նկարով կը զբաղի ու Մասունքի մը նման կը գուրգուրայ վրան : Պատուելու համար զիս, ցոյց տուաւ ինձ զայն՝ մերկացնելով մետաքսեայ մանիշակագոյն թաշկինակէն :

Սիրուն բան մը կերեւայ . կապոյտ խորքի մը վրայ Ս . Կոյսը Մանուկը գրկած՝ նստած է գահի մը վրան : Որդին ժպտելով, աչուկները մօրն է ուղղած, մինչ կիսաբաց շրթները բան մը կ'ըղձան : Կարմիր ցփախ մը

գլխուն, չարածնի ժպիտով մը կը նայի մայրը տղուն :
Երկու կերպարանքներն ալ ազնուական են . անծանօթ
արուեստագէտը ներշնչուած մէկը ըլլալու էր :

Պզտիկ Սաչելու թիւն մըն ալ գտեր է . ամպամած,
մթին միջոցի մը մէջ ժայռի մը վրան կանգնած է
Սաչը՝ իր զոհին մոխրագոյն մարմինով . դաւազին է
ոգեւարող Յիսուսին դէմքը, Սաչին ստորտը կայ
գանկ մը երկու բաղկոսկրի մէջտեղ . միշտ նոյն անո-
ղոք, անպատկառ քրքիջը կելլէ գանկին խաւար աչքերէն
ու փշրուած քանի մը ակռայներու պարապէն : Ասիկա
պատկերին չարաշուք եղերականութիւն մը կուտայ :

— Բանի մը զարմացած եմ վրայ բերաւ Եղիա-
զարը, այս նկարներուն մէջ՝ գոյնը երկրորդական տեղ
մը կը բռնէ, դէմքի և անդամներու գիծերը անկատար
են, ճիշտ չեն, բայց արտայայտութիւննին կատարեալ է :

Վարի եկեղեցին նկարներ կան՝ որ լաւ գծուած են,
բայց բնաւ տպաւորութիւն չեն ձգեր . ուրեմն գոյնը և
գծի ճշդութիւնը չեն որ գործին արժէք կուտան յա-
ճախ հապա զգացումը յատկանշող, ցայտեցնող քանի
մը էական գծեր, զորս աչքը տեսնելու և ըմբռնելու
վարժ ըլլալու է :

Երբ իր ախորժալուր խօսքերը վերջացուց, անգամ
մըն ալ նայելով շիկագոյն մագաղաթին վրայ՝ Աստուա-
ծածնի ժպիտին մէջ կարծեցի նշմարել Շուշանին ժպիտը
բայց՝ Մանուկ-Յիսուսը տրտմեցուց զիս : Իմ սիրոյ ուժ-
գին այլ անգոր զգացումս էր որ կը վիրաւորուէր,
որովհետեւ ես չէի կրնար օր մը հրճուանքն ունենալ իմս
եղող կնոջ գրկին մէջ տեսնելու քաղցր մանկիկ մը :

Յանդճճն մտածում . . .

Անձկութեամբ նայեցայ Եղիազարին . իր թափան-

ցող և ուլունքի պէս կապոյտ աչքերը նորէն կը ժրպատէին հայրական ներողամտութեամբ թաւ յօնքերուն տակէն :

Ելայ դուրս սպրդելու, որովհետեւ երջանիկ ծերունին նորէն մխրճուեցաւ գաւազանագրքի մը յաւելուածին մէջ՝ ուր անձանօթ աշուղի մը սիրոյ տաղերը կային :

Բակէն անցնելու ատեն՝ ժամուն դրանը առջեւ Շուշանը տեսայ. քանի մը գառնուկներ դսպել կը ջանար, անասուններէն մին անոր նուրբ մատները կը հոտոտէր : Կանգ առի, կրելով զգացում մը որ կ'արգիլէ մարդուն իր սիրոյ առարկան վայելել : Այդ քնքոյշ, ոստոստուն, պիսակաւոր գառներուն հանդէպ լեցուեցայ յիսով, իբր թէ անոնք ըլլային իմ ապերջանկութեանս պատճառ :

Ես կ'ատէի գրեթէ անիծելով այդ հէզ անբանները ու մանաւանդ այն մէկը՝ որ Շուշանին մատները կը հոտոտէր. եւ նախանձը կը կրծէր զիս . . .

Նոյն միջոցին որբերը Վանքին մեծ դռնէն ներս թափեցան. մթնշաղն ու զուարթութիւնը կը ծածկէին իրենց անսիոփ, պատառատուն երևոյթը. Խաչեր կ'աքացէր Մանասէն :

— Վարդապետ պարտասած կ'երեւիս, կը հեւա՞ . . .
ինձ մօտենալով վրայ բերաւ Ալեքսանդրը :

— Այո՛, հիւանդութենէս վերջ . . . այսպէս եմ ալ :
Վեր վազեցի : Հազի բուն, երկարատեւ նոպայ մը կողերս ցնցեց :

Վեհարանին մէջ՝ Վանահայրը իր տատրակներուն ոտքին մանր ուլունքներ կը կախէր, պարբերաբար համբոյրներ տալով անոնցմէ էգին . . .

Տխուր չէ՞ այս բոլորը :

ԺԸ.

Ապրիլ . . .

Զատիկի արձակուրդը անցնելու համար, որքերը քաղաք մեկնեցան :

Քանի մը անձնուէր ընտանիք եկան մեզ առաջարկել հիւրընկալութեան այդ ձեւը : Տղոց համար սիւփանք մը պիտի ըլլայ ընտանեկան խնամքը ու թերեւս իրենց ցնցոտիներէն նորոգուած վերադառնան : Ալեքսանդրն ալ գնաց :

Վանքին մէջ քանի մը հոգի կը մնանք . Վանահայրը, Շուշանը, Եղիազարն ու միւսները :

Այս կրկնակ մենութիւնը հաճոյքով կ'ընդունիմ . ինքզինքս քիչ մը աւելի ազատ պիտի ղգամ հետապընդող ակնարկներէ . չեմ ուզեր որ ղգան կամ գուշակեն ինչ որ վանքի մը որմերուն մէջ կը թաւալի լռին եղբերգութենէ մը աւելի հզօր թափով . լա՛ւ է որ մարդ միայնակ տառապի . . .

Կրած փոփոխութիւնս զարմանալի է, ես որ երբեմն կ'երազէի քաղաքն ու անոր շարժումը, հիմա առանձնութիւնը կ'ուզեմ, կը սիրեմ . սիրոյս հետ միակ ըլլալ իմ միակ իղձս է :

Ուր է երջանկութիւնը՝ երբ մարդ այնքան յարա-
փոփոխ է իր բարեբաստութեան ըմբռնման մէջ...

Առաջ յարատե շշուկ մը կար. փեթակի մը բզզոցն՝
ու նոյն իսկ ձայներ կը լեցնէին մենաստանը. թող դադ-
րին անոնք, ես կուզեմ լսել ու անձնատուր ըլլալ սի-
րոյս երազին ու ձայներուն, անոնք կը թաւեն լեցնելու
ամէն ամայութիւն:

Յետոյ ազատօրէն, համարձակ պիտի կրնամ վա-
յելել Շուշանը:

Առաջին մէկ երկու օրերս արդէն մանկունակ
զուարթութեան մը մէջ անցուցի. դացի Շուշանին ու
մօրը քով, խօսեցայ հետերնին ու խնդացի ալ:

Սակայն՝ կայ բան մը ուրկէ կը նեղուիմ. առաջ
չեչտակի կրնայի նայիլ ուրիշներու աչքին, հիմա հե-
տզհետէ անկարելի կը դառնայ ասիկա: Շուշանին չեմ
յառիր, թէև աչքերս միայն զինք կը խնդրեն, թերևս
մատնուելէ կը վախնամ, որովհետև ակնարկներս անոր
կրնան խօսիլ ինչ որ լեզուս կը լռէ:

Ի՞նչ կրնար ըլլալ սակայն՝ երբ յայտնուէր սէրս...
պիտի պատահէր այն՝ որուն սոսկմամբ կ'ըզձամ. իյնալ
ոտքերուն առջև, բռնել իր պատրիկեան մատները համ-
բուրել, համբուրել և ներողութիւն խնդրել:

Վարդապետ մը հասարակ ազջկան մը առջև ծնրա-
դիր... նորօրինակ է ասիկա ինձ համար, պատահա՞ծ
է այդ տեսակ բան մը երբէք:

Յետոյ՝ քանի մը օր առաջ կը սեւեռէի ժամերով,
հիմա անհանգիստ, կասկածոտ, յարաշարժ եմ. վրդո-
վուն վիճակ մը՝ որ տեղէ տեղ կը ասանի զիս: Ո՛չ, տե-
ղէ տեղ չէ. ես Շուշանը կը հետապնդեմ, կը փնտռեմ
անգիտակցաբար, բնազդօրէն:

Ասոնք ի վերջոյ ուշադրութիւն պիտի արթնցնեն,

նկատի առնուին, քննուին, ճշդուին խոհանոցին կամ գոմի մը անկիւնը, վանքէն քաղաք տարուին և մինչև Պոլիս գտնեն իրենց արձագանգը :

Ի՞նչ բաներով պիտի լեցուին մեր օրաթերթերը, բռնութեան թաթին տակ ապաստանող թուղթի այդ լայն էջերը :

Վարդապետը սևետուհիի մը դեռասի աղջկան կը սիրահարի . . . վանքին վեջ :

Այս պիտի ըլլար զգայացունց վերնագիրը աչքի զարնող մեծ տառերով դրուած ու զգուելի կախման կէտերով վերջաւորուած : Օրաթերթի մը թարմութիւնն ու հրատարոյրը աւելցնող բան մըն է կարծեմ յայտնութիւնը, չէ՞ Արտակ :

Ու ո՞վ գիտէ ինչպէս հազարաւոր մարդիկ, բռնու ու կործանող տառապանքի մը այդ արձագանգին առջև պիտի ծիծաղին կրկնելով՝

— Վարդապետ, սիրահարութի՞ւն, ահա թէ ուր ինկած է կուսակրօնութեան բարոյականը . . .

Կրկին ու կրկին պիտի կարդան ու նորէն խնդան, սրամիտ գռեհկութիւններ կուտակելով յետագայ մանրամասնութեանց վրայ՝ զորս խեղկատակ ու կատաղի թղթակից մը կրնայ երեւակայել :

Այսպէս անսպառ նիւթ մը պիտի ելլէ իմ սեփական թշուառութենէս, ուրիշներուն իբրև ժամանցի նիւթ :

Չէ՞ եղած որ ես ալ ծիծաղած ըլլամ նմանօրինակ պարագայի մը առթիւ :

Նսական է մարդը, ու մեր անճնական տառապանքէն դուրս ամէն բան կրնայ հեզնուիլ . . .

Զուարթ տրամադրութեամբ մը ելայ այս առտու : Բացի պատուհանս ճիշդ այն պահուն երբ նախիրը դաշտ կը քշէին : Զլապինդ այծերն և ուլիկները զիրար կը հալածէին՝ երբեմն կանգ առնելով սկսելու համար եղջիւրներու կարճ այլ հերոսական մենամարտ մը : Կը սիրեմ այծերը, ինքնատիպ են և ազատութեան սիրահար : Յետոյ ոչխարներու սպիտակ ու միազանգուած հօտը գլխիկոր ու դանդաղ կը հօսէր շրջապատուած լուսագէս ու մայող գառնուկներէն, ապա երազուն կովերը կը հետեւէին անոնց, երկարասրուն ու դեղեւող հորթերով . գոմէշները վերջապահներն էին սև, զազրելի ու դանդաղ :

Հաճելի էր տեսնել այս անասնական զանգուածը ու մանաւանդ լսել մայիւններու, պոռոչի ու թինդող բոժոժներու յարածուն ընդխառնումը՝ որ խոնաւ, տակաւին միզամած գարնան առաւօտին մէջ՝ աւետուող հեռաւոր արեւն ու աւիշներու զարթնումը կողջունէր :

Այսպէս՝ մինչ դաշտերու արահետներուն վրայ դան-

դաղող կենդանեաց գնացքին կը հետեւէի աչքերովս, ահա գոմի վարի դուռնէն դուրս թռաւ ահարկու ու անսանձ ցուլ մը, որ միջոցին մէջ մոյեգին պուռոջ մը նետելով՝ սուրաց դէպի հօտը:

Աղաղակով ու շարժումներով լի այս նկարը յոյզով լեցուց զիս, իմ հրճուանքս գրեթէ մանկական էր, կը խնդայի, ծեծելով պատուհանին փայտերը:

Բլուրներու ետեւէն քիչ յետոյ կը ծախէր հրաշէկ և հզօր սկաւառակը արեւին, տակաւ կը տժգունէր երկինքի կապոյտը՝ մինչ անդերու հողին վրայ ծփուն մէզը կանսորանար և ես նշմարեցի յամբաւար գութանը, յծկան սպիտակ եզներու ճիգը, սրճագոյն փեռեկումները հողին:

Գարուն է ալ. կը հաւտամ որ եկաւ, եկա՛ւ որովհետեւ ծառերուն վրայ արդէն իսկ կը զգացուի շունչ մը որ արմատներէն կը բարձրանայ մինչև ծայրը կատարներուն. կենդանացնող աւիշն է ան:

Կը շիկնին բարտիներու սլացիկ ճիւղերն, ու գետեզրի ուռիներուն վարսքը՝ կլապտաններու հետ կը շփոթեմ: Թերեւս պարտէզի որմերուն ետև դալարիքի կանաչ այտերուն տակ, դեղին և սպիտակ ծաղիկներ աչք բացած են:

Ասիկա Պոլսոյ ձմերավերջը չէ՝ երբ փետրվարի յետին օրերուն յանկարծ գարունը հազար կողմէ ձայն կուտայ ու բիւրաւոր ծաղիկներու մէջէն կը նայի:

Հայաստանի համար ամէն բան ուշ կուգայ... Բայց աւելի հաճոյալի է սրտիս ասիկա ու ես հիմա կը սկսիմ աւելի սիրել դժնդակ ձմեռուան մը յաջորդող արեւու, կապոյտի և կանաչի այս օրերը:

Սոնաւ էր օդը և ես ծանրօրէն կը շնչէի. այդպէսով կը վտանգուէր առողջութիւնս սակայն ինչ հոգ, երջանկութիւնս բաւ էր ինձի:

Երջանիկ և զուարթ ինչո՞ւ... Թերեւս անոր համար որ ինէ Շուշանը կը նայէր այդ գարնան առաւօտին :

Բնութեան երկունքին մէջ՝ կը զգամ իմինս ալ որովհետեւ երիտասարդ եմ, թէև պարտասած ու տկար : Զունենամ այս վերածնող բոլոր բաներուն մէջ՝ իմ ալ յարութեանս յոյսը...

Առաջին անգամ ըլլալով քանաստեղծութիւն մը գրելու փափագն զգացի առտուն...

Կէս օրէն յետոյ երբ խոնաւութիւնը նուազեցաւ, գացի շիրմաքարերէն մէկուն վրայ նստիլ վերարկուած բազմոց ընելով :

Հա՛ւ է ասանկ հանգչիլ բաց օդին մէջ՝ երբ արեւին թափանցող ջերմութիւնը քանի մը սարսուռներ տալէ վերջ՝ ոսկորներուդ մէջ կը թափի :

Յամբօրէն երազանքի մը անձնատուր եղայ՝ գոցելով աչքերս :

Արեւուն դեղին լոյսը արիւնազոյն կը ներկէր կոպերս ու ես պահ մը անոնց կարմիրին վրայ ալապաստրէ քանդակի մը նման Շուշանի դէմքը տեսայ :

Փակ պահեցի աչքերս վայելու համար սիրոյ յաւէրժական այդ նկարը : Քրքիջ մը սթափեցուց զիս : Փոքրիկ սափոր մը ձեռքը տնտես կարօին հետ կատակելով, գետեղրը կ'իջնէր :

Նայեցայ իր հասակին, խարտեաչ մազերու հիւսքին, հպարտ քայլերուն : Երբ անհետացաւ վազեցի իր անցած ճամբուն վրայ, վերադառնալու համար նորէն իմ տեղս :

Ետիս դարձայ, աւագ խորանին արտաքին սապատներ քովս ի վեր կանգնած իր նեղ, երկար լուսամուտներովը՝ աղեղնաձև ժանեկաւոր յօնքերու տակ. աչքս

ինկաւ նաև հնօրեայ գերեզմանի մը մութ խաչքարին վրայ :

Երկուքն ալ խոժոռ ու սպառնալից թուեցան ինծի . միոյն ստուերին ու միւսին ծանրութեան տակ պիտի հանգչի ամէն բան օր մը . . .

Արեւը կանհետէր շոգելից հորիզոնին վրայ , հեռաւոր լեռներու ստուերին ետին . ու արդէն իրիկուան հետ կը տրտմէի նորէն , որովհետև գիշերուան մենութենէն կը սկսիմ վախնալ ես :

Աւելի ճիշդ՝ ուղածս չեմ գիտեր . ցերեկները գիշերուան կը սպասեմ , իսկ մութին՝ երբ խորտակուած ու հրէշային , խուցս դառնամ Շուշանի լուսամուտին տակ երկար դեգերումներէ յետոյ՝ աղօթարանի կապոյտ շողերն կ'երազեմ ու կուլամ . . .

Ի.

Ապրիլ . . .

Եկեղեցիէն կը դառնամ :

Խթումի արարողութիւնները կարճ սաղմոսերգութեամբ մը լրացուցի, մինչ հիմա հարիւրաւոր տաճարներու մէջ բիւրաւորներու բազկատարած ներկայութեան՝ Յարութեան խորհուրդը կ'երգուի :

Որքա՛ն լաւ էր ինձի համար անոնցմէ միուն մէջ ըլլալ, ծծելու խունկը ու վայելելու համար ջահերու ոսկիին տակ ծաղկող դէմքերու ժպիտը :

Բայց այս իրիկուն ի՞նչպէս աղօթեցի ես, տէր Աստուած :

Հիւանդութենէս ի վեր երրորդ անգամն էր որ Եկեղեցի կ'հրթայի. կարծեցի գոնէ այս անգամ հոն մխիթարութիւն գտնել, բայց աղօթքի բառերն բան մը չեն բերեր, յետոյ այդ մենութիւնը, անբացատրելի մթնոլորտը, թափուր խորաններն ու անոնց առաջ քթթող հսկումի կանդեղները կ'ընկճեն զիս :

Զիլերու, ծնծղայի ձայներուն, բաղմախուռն ամբոխի մը ժխորին, աղաղակներուն պէտք կը զգամ ահա :

Սէրը երբեմն նեկտար մըն է որ ցնորանքիս մէջ
ինքնաբաւ կը դարձնէ զիս, կը կարծեմ՝ երջանկութիւնը
լիօրէն վայելէ մինչև մահուան օր մը, բայց յանկարծ՝
թոյնի պէս ան կ'ապականէ արիւնս սարսափներով հա-
մակելով զիս. դժողքի մը գաղափարէն կը դողամ ես :
Չեմ հաւտար դժողքին՝ այլ անոր դողն ունիմ երբ Ե-
կեղեցին եմ, խորանին դէմ, Աւետարանին առջև :

Այս երրորդ անգամն է որ սէրս գալարուն, պաղ
սողուն մը կըլլայ զիս զգետնելու համար : Այո՛ պաղ ու
գալարուն օձ մը . . .

Փամուն մէջ սիրոյ վրայ խորհիլ տուող շատ բաներ
կան : Ինչո՞ւ աշխարհը եկեղեցիէն ներս մտած է կամ
եկեղեցին աշխարհի մէջ ինկած :

Աստուածածնի պատկերը Շուշանը յեշեցնել կուտայ
ինձ միշտ, միշտ : Սիրտս կը խոցուի, այլ Ան՝ կարծես
նոյն պահուն մազերը երկու հիւսքի, դշխոյի մը խրոխ-
տանքով յամրաքայլ քովէս կանցնի՝ մանկամպիտ ու
թաղծաղէմ :

Կը նայիմ իր ետեւէն, ժպտելու ատեն չեմ ունե-
նար որովհետև ահա կրօնականի իմ հոգւոյս դէմ ե-
կեղեցին կը հանէ իր բոլոր սաստերը : Դասին մէջ իսկ
շանթահար ըլլալու երկիւղը կունենամ :

Արդար պատուհասում. թող Սրբոց, Երանելիներու,
եկեղեցական սուրբ Հարց զայրութիւնը շղթայազերծի գըլ-
խուս, ինչպէս մրրիկը ովկէանի մը մենաւոր և անօ-
գուտ խութին վրայ . . .

Ես կը նախընտրեմ այդ վախճանը. անիկա նուա-
զագոյնն է չարիքներուն՝ զորս կեանքը դարանած է
ինձ դէմ երիտասարդութեան և սիրոյ սնքոյրին տակ :

Սակայն խթում է. Չատիկը պիտի ծագի վաղն
իսկ Հայաստան աշխարհին վրայ :

Ի՞նչ կայ ինձ համար: Կը յիշեմ, Մնունդին խորհեցայ ցաւերուն վրայ աղգիս. այն ատեն ըմբոստութիւնս կ'եռար մեր թշուառութեան և աւետուած փրկութեան եզրերուն անհաշտութենէն. իսկ հիմա՞, երբ մերկ խուցիս մէջ՝ անմիտ օրագրի մը այս էջերը կը մրտտեմ, ինչո՞ւ նոյն վեհանձն թռիչքով չեմ խանդավառիր:

Բան մը եսական ըրաւ զիս. սէ՞րը: Բայց լսեր եմ և փորձովս գիտեմ որ սէրը գթած ու ազնուական կը դարձնէ հոգին:

Ես բան մը չեմ ուզեր կեանքէն երկար ատենէ՛ ի վեր; նախասիրութիւններս հրաժեշտ առին ինէ, վառքի տենչանքն ալ մարեցի և ուրիշներու յաջողութիւնը անտարբեր կը ձգէ զիս:

Աւելի կը սիրեմ մարդիկը. իրա՛ւ աւելի կը սիրեմ... Որովհետեւ քանի մը անգամ ինձ այնպէս թուեցաւ թէ կ'ուզէի երթալ, գրկել ու մաքուր համբոյրով մը համբուրել որբերը, վանքին մարդիկը, նոյն իսկ աղքատ հօտաղներն ու իրենց անասունները...

Սէրը մաքրալոյս արեւ մըն է որ մռայլ ովկէանի մը, կեանքին վիհերը կը լուսաւորէ, զանոնք շքեղացընելով:

Ուրեմն ինչո՞ւ այս սուրբ երեկորին, տակաւին խաւարը չ'իջած, անձրեւակոծ օրուան մը մեկնող մըրմունջներուն հետ իմ սիրտս ալ չի յուսայ...

Նորէն կը հազամ ու միշտ ձախ կողս կը կոտտայ: Կը հասկնամ. ֆիզիքական այս տառապանքը կը գառնացնէ զիս: Կ'ըսեն թէ երկարատեւ հիւանդութիւն մը՝ ենթական եսամոլ, անհանդուրժելի, կը քոտ կը դարձնէ:

Իմ պարագաս ալ ա՛տ է թերեւս. յետոյ մենաւոր

եմ սիրովս միասին, որովհետև ան՝ զոր կը սիրեմ
տարակոյսի նշոյլն իսկ ունեցած չէ հատնումիս մասին,
ու մինչ ամէն մարդ այս երեկոյ կրնայ իր երջանկու-
թիւնը ճանչնալ ականարկի մը կամ համբոյրին մէջ՝ ես
զանոնք զուր կ'ոգեկոչեմ ու կը տառապիմ . . .

Բայց՝ ահա Վանահայրը կը պոռայ: Անկուշտ ա-
նասունի մը ձայնն ունի այս մարդը, ես կը սարսուամ
իր ձայնին սաստկութենէն . . . այնքան՝ քայքայուած եմ:

Պէտք է երթամ իրեն հետ Խթումի ճաշն ուտելու:
Ուտե՛լ . . . ի՞նչպէս երբ մէջդ կայ բան մը որ կ'ա-
ճի ու սնունդդ կ'ըլլայ, քեզ ուտելով . . .

ԻԱ.

Ապրիլ . . .

Զատիկի արձակուրդը արդէն կը վերջանայ և ես գոհացում գտած չեմ. ի՞նչ բանով կրնայի գոհ ըլլալ :

Առաջին օրերը քաջայերական թուեցան ինձի. կը յուսայի Շուշանը աւելի մօտէն վայելել, ժամերով խօսիլ իր հետ և ո՛վ գիտէ թերեւս բաներ մը ըսել . . . չըսել բայց հասկըցնել :

Այսօր իմ անանկութիւնս կայ միայն : Զի կրցայ երկարօրէն խօսիլ հետը. քանի մը բառ ու ահա միշտ վերջացան ըսելիքներս, իբրև թէ զրկուած ըլլայի բազմակողմանի ծանօթութիւններէ ու իմ խօսելու փափագս մարած ըլլար առյաւէտ : Կը կենամ իր մօտ յաճախ, սարսուալի ու տրոփուն սրտով, յիմարութիւններ կ'ըսեմ մէջ ընդ մէջ, անանկ խօսքեր զորս կատեմ, իմ թշնամիներս կը նկատեմ որովհետև, սէրս միայն իրմով զբաղիլ կը սիրէ . . . բայց ինչո՞ւ կը լռէ իր առարկային առաջ :

Շուշան մանկունակ անմեղութեամբ մը պատասխան կուտայ, կարծես գութով լեցուած կը նայի դէմքիս,

ու քիչ վերջ տիրող լուսթենէն նեղուած կերթայ: Ես կը մնամ քարացած, մտածման բարիքէն զրկուած մարդուն դատարկ ուղեղով:

Բան մը դիտեցի սակայն Շուշանին վրայ, հիմա աւելի մելամաղձոտ է, թէև միշտ լուրջ ու երազուն եղած է ան: Անշուշտ վանքին ազդեցութիւնն է, այս մենարանին որ բնութեան շքեղ ծոցին մէջ տխուր է, մահահոտ, անցաւորին խոհանքովը յագեցած:

Բնութիւնը իր շքեղանքին մէջ իսկ տրտում է երբ կեանքին երգը չի բարձրանար անոր վրայ: Եկեղեցին աղբիւրը կ'ըլլայ հաւատքին և բարւոյն այն ատեն, երբ մարդկային կեանքը՝ կեանքով կը նուիրագործուի:

Հոս՝ այս գմբէթներն ու շինութիւնները, բակը, շիրմաստանն ու կանաչ դաշտօրէն, զանոնք գրկող կապոյտը, միսթիկ խորհուրդներու նկանակը միայն կուտան ինծի ծամելու: Ես, ատոր սահմանուած կրօնական երբ կ'ուզեմ նետել ու կոխտակել զայն՝ հապա ի՞նքը արբունքի հասած աղջիկ, գեղանի, առոյգ, ինչո՞ւ չի խորհէր կենսալի քաղաքին ու կրակոտ տղոց վրայ...

Առտուները ժամուն սիւնակապ դրան խորշին մէջն է, տատրակներով դրազած, իրիկուան դէմ շիրմաքարի մը վրան կը գտնեմ զինք ձեռներէն մին քունքին, մխրճուած երազանքի մը մէջ որ դաշտերուն վրայ կը կորսուի: Երթամ հարցնելու անոր նիւթը հողին, քարերուն և ծառին, ծաղկանց կամ եթերին... Ի՞նչ կը խորհի, որո՞ւ վրայ... Իմ վրայ թերեւս... չի՞ կրնար ըլլալ:

Երէկ Եղիազարի սենեակէն մէկնելէս վերջ նորէն շիրմաքարի մը վրան նստած գտայ զինքը:

— Բարեւ՛ օրիորդ Շուշան...

— Բարև Հայր Սուրբ :

Ոտքի ելլել փորձեց, չի ձգեցի :

— Օրիորդ վերջալո՞յսը կը դիտէք . . .

— Այո՛ . . .

— Գեղեցիկ է տեսարանը . . . աղուոր են դաշտերը ,
լա՛ւ է պտոյտներ ընել ասանկ օդով . . .

— Այո՛ . . .

Այսչափ : Հակառակ խօսելու կամքիս պապան-
ձու՛մը կապեց զիս :

Այդ պահուն ամէն բան կը մերժուէր մտքիս , լե-
զուս կը շարժէի բերնիս մէջ՝ այլ իր շարժումը յօդա-
ւոր ոչինչ կը ծնէր :

Լուսթեան վտանգը զգացի . պիտի ձգէի՞ որ թըռ-
չունը հեռանար . . . ինձի համար պատեհութիւններուն
վերջինն էր ատ , որովհետև արձակուրդի յետին երեկոն
էր , որբերը պիտի գային մէկ երկու օրէն :

Սակայն ի՞նչ ըսել . չէի կրնար խօսիլ : Անկարելի ,
անկարելի էր սիրոյ օտար եղող մարզերուն վրայ յա-
ծիլ : Իսկ սէրս հապա ինք ինչո՞ւ չի խօսիր վերջա-
լոյսին դէմ երազող այս ծաւի աչքերուն , ինչո՞ւ հո-
վիկի մը փայփայանքովն ու ողորդող մրմունջով չի ըսեր
իրեն՝

— Կը սիրե՛մ քեզ . . .

Անշուշտ պիտի ապշէր , շառագունիւր ու գահավէժ
խուսափելի ճիչով մը որ մատնէր ամէն բան :

Բայց կասեցնել զինք՝ իմ ձեռքս է . այո՛ կասե-
ցընել նայիլ իր աչքերուն մէջ անանկ մը որ սէրս
դաշոյնի մը պէս իր սիրտն ալ խրի , և խոր ու մռայլ
ձայնով մը նորէն կրկնել

— Բեզ կը սիրե՛մ Շուշան . . .

Յետո՞յ . . .

Սիրոյ յիմարութիւնը անվախճան չի կրնար ըլլալ ,
պէտք չէ պարտկել անկարելին , անհունը՝ գծորոշ մարմ-
նոյ մը ու մանր ուղեղի մը խուցին մէջ :

Իմ կիսափուլ շինուածքիս մէջ չեմ կրնար ծածկել
սիրոյ հզօր շունչը :

Սակայն բան մը չի կրցայ ըսել ու չպիպի կրնամ
երբէք . . .

Ձեռք գիտեր որքան մը մնացինք լուռ , ես կանգ-
նած , գետնամած աչքերով , ձեռնափայտով մը խաղա-
լով գետնի հողերուն հետ , ինք նստած , նայուածքը
դէպի գետակը ձգած : Մէկէն ոտք ելաւ , սարսուացի ,
ու ապշահար անգամ մը երեսս նայելէ վերջ գնաց
մինչև վանքին երկաթապատ դուռը ծանրաքայլ , անկէ
ներս ուժգին փախուստով մը անհետացաւ :

Երկարօրէն ետեւէն նայեցայ . ինձ այնպէս կը
թուէր թէ ան միշտ նոյն գահավէժ վազքով կերթար
այլ չէր հասնէր , ու ես իր վախովը լեցուեցայ :

Երբ բիւրեղային թափանցկութեամբ և թեթեւօրէն
չիկնող եթերին դարձայ քիչ վերջ , բոլոր իրերը անսո-
վոր գեղեցկութեամբ երեւցան ինձի . . .

Ձիւերու դաշն թինդերը կը լիցնէին միջոցը , ան-
դերու հեռաւոր մէկ կէտէն գամբռ մը խռպոտ հաչիւն
մը կը նետէր մերթ ընդ մերթ :

ԻԲ.

Ապրիլ . . .

Այս արձակուրդը կը սկսի ճնշել վրաս . թող զան
որբերը ժամ առաջ , հիմա միակ փափագս այդ է : Եւ
արդէն չեմ գիտեր ինչո՞ւ ուշացան , վագանսը լրացած
է , կ'երեւայ Պ . Ալեքսանդրը ծուլութիւն կ'ընէ :

Երկու շաբաթ առաջ մենութիւնը կը փնտռէի
իր գովքը հիւսելով , անոր քաղցրութիւնը զգալ կը կար-
ծէի , ինչպէս անոր բերած սիրոյ յաւերժական ժամե-
րուն անձուկովն ալ լեցուած էի : Իսկ հիմա նորէն
ժխորին կը դառնամ , որովհետեւ այն՝ որուն վրայ կենդ-
րոնացուցած եմ կեանքս ու զգացումներս ոչինչ տուաւ
ինձի :

Խնձ աղջիկ . ի՞նչ կրնայ տալ . ես չ'ուզեցի բան
մը իրմէն , մտնր յայտնութիւն մի իսկ չի կրցայ ընել՝
զգացնելու համար սիրոյ աղիտաւոր օրէնքին աւերը մէջս :
Այո՛ ինչո՞ւ սպասել . . . երբ ոչինչ տրուած է :

Սէրը քիչ մարդ այսքան կոյր և ապերախտ է ը-
րած . իմ մէջս են կորստեան դառն սերմերը , ես իսկ
ճնայ զանոնք , այլ իմ ցնորանքիս մէջ՝ կորոնեմ յան-

ցապարտութիւնը իրերուն ու մարդոց: Այս ամէնը ոչինչ կը փոխեն իրականութենէն. թող բանականութիւնս, եթէ մնաց, ծամէ անօգուտ՝ իմ դատակնիքս կամ անմեղութեանս ջատագով կանգնի. բան մը չի կրնար փոխուիլ եղածէն:

Ես կը սիրեմ Շուշանը. սիրտս չքմեղանք չունի... կը սիրեմ զինքը անանկ մը որ խելագարութեան խարազանին տակ ոռնացող դատասպարտեալն իսկ՝ պիտի գթար վրաս տեսնելով զիս:

Թերեւս սիրոյ պարզ էութենէն տարբեր բան մըն է իմինս. բարդ եւ մինչև հիմա ակամայ սանձուած զգացումներու յորդում մը որ մէկէն փշրելով կուսակրօնի կեղծաւոր կեանքիս անուրները, կիյնայ մաքուր և աստուածային էակի մը վրայ՝ որուն արժանի չեմ:

Շուշան անգիտակ է սիրոյս. այնքան անգիտակ որքան դէմքը շրջանակող ապիշում մազի թելերէն մին՝ իր այտերուն փափկութեանը: Եւ ես աւելի վատ ու ոճրապարտ եմ, որովհետև կուղեմ բաներ՝ որոնց գոյութեան կասկածն իսկ չի կրնար երեւակայել ան ու թերեւս սրբակեացի մը տուած պատկառանքով կը մօտենայ ինձի...

Բայց ես ինչո՞ւ դաշտերուն մէջ, գետեզրը կամ նոյն իսկ տաճարին ստուերոտ ու զանխուլ մէկ անկիւնը չեմ կրնար խօսիլ իր հետ սիրոյս մասին. խօսիլ, համոզել զինք ու վճռելէ յետոյ, մթին գիշեր մը վանքէն հեռանալ, անոր դրան առջև լքելով այս սև վերարկուն. յետոյ ամուսնանալ...

Եղած են յանդուգն ու սրտի տէր աղջիկներ որ մահուան տեղ կեանք բերեն. թերեւս Շուշանն ալ անոնցմէ է: Քաղցր ու վեհերոտ արտաքիններու տակ, կ'ըսէր Տուրինեան, պահուած են յաճախ ամէնէն վրճուական ու անվեհեր հոգիները...

Այն ատեն : Քանի մը ամիս գայթակղութիւնը շրջան պիտի ընէր գուհիկ մարդոց ու թերթերու շատխօսիկ , ծուռ բերաններուն մէջ : Կ'ատեմ օրաթերթերը , գարշահոտ շտեմարաններու կը նմանին , ուր առանց ընտրանքի ամէն բան կը դիզեն :

— Կը բաւէ համբերող եւ անփոյթ ըլլալ . . . Կ'ըսէր Օրումեանը իր ժողովրդավարութեան դասերուն մէջ , ի վերջոյ ամէն բան կը մոռցուի :

Բայց ես վախկոտ եմ : Ամէնուն տրուած չէ յանդուգն հարուածներու ճաշակը . չէ թէ գործը , հապամտածումն իսկ զիս դողի կը մատնէ : Ծիծաղելի է այս վիճակը կը զգամ , որովհետեւ կուսակրօնութիւնը ձգած եւ կամ անոր մէջ իսկ աշխարհիկ վայելքներուն անձնատուր եղած դասակիցներ կը հեզնեն այս բոլորը . ե'ս միայն պիտի չի կրնամ խզել այն կապերը , որոնք վարդապետը կը զրկէն կեանքէն , կեանքին իսկ դիմաց . . .

Զո՛ւր ալ չէ որ մարդ անցեալ մը կ'ունենայ . պարապ չէ որ ինքզինքին պատմութիւն մը կը շինէ , ինչպէս ուրանալ այդ պատմութիւնը , փշրելով կուսակրօնութեան հանդիսաւոր յանձնառութիւններն ու ժողովրդանուէր ցանկութեան ուխտը :

Ինչո՞ւ կը տառապիմ ուրեմն : Սիրոյ բոլոր լուսաւոր ուղիները խոր , անյոյս անելներ են ինձի համար . լա՛ւ է որ կորսուիմ անոնց մէջ , սանձելով տենչանքիս բոցերն , վերարկուիս մթին ծալքերուն մէջ ամփոփելով անձս ու սեւ գիշեր մը տառապեալ հոգիս թողլով Ամենակալի ահեղ դատաստանին . . .

Շատ կը հազամ նորէն : Քանի մը օրէ ի վեր կողերս անդադրում կը ցաւին և առատօրէն կը թքնեմ . միշտ ալ լորձունքս կը քննեմ . . .

Զգեմ գրիչս , թէեւ գրելը սփոփանք է , ու երթամ վանքին մեծ դրան առջեւ , ճամբուն վրայ Շուշանին սպասելու :

Ապրիլ . . .

Որքերը եկան : Լըռին մենարանը ահա կ'արթննայ մանուկներու զուարթ ձայնով : Ինչքան դորովանքով կը նայիմ այդ աղմկարար տղոց . առաջ որքերու ձայնը չէր բաւեր լեցնելու նոյնիսկ բակը , իրենց ներկայութեան ունեցած էի միշտ թաղծութեան տպաւորութիւնները , որոնք յատուկ են վանական խուցերու : Այսօր ամէն բան նոյնն է , նոյնն է վանքը , որքերն ալ նոյն , բայց բզղիւն մը , տեւական շշուկ մը կայ շուրջս ու գոհ եմ :

Այս տպաւորութիւնը արդիւնքն է իմ սպասող անձկութեանս՝ որ իր սիրոյն մէջ նաւարեկ , դարձեալ կը դառնայ դէպի իր հին կեանքին : Բայց կարծեմ որքերը աւելի ուրախ են , զիրենք փոխուած գտայ . կաղդուրուած կ'երեւան :

Արդեօք դժգոհանքով չի մտա՞ն վանքին մեծ դուռնէն ներս , ատիկա կը զգամ ես , որովհետեւ միշտ իրենց քաղքի յիշատակներուն վրայ կը խօսին , կը յայտնեն ամօթխած շեշտով մը այն գգուանքները՝ որոնց առարկայ եղաւ իրենց զրկուած որբութիւնը :

Քանի մը օրէ ի վեր տղոց կը խառնուիմ զբօսանքի պահերուն, հետեւելով իրենց կարծիքներուն, շարժումին և պատմութեան :

Նուէրներ առած են . զգոյշ հպարտութեամբ կը նային իրենց զգեստին, կօշիկներուն, ազնիւ քաղաքացիք որ իրենց չունեցածէն իսկ բաժին հաներ են ասոնց :

Սաչերն ալ չի կենար, անանկ մանրամասնութիւններ կ'ըսէ, որոնք զիս չեն հետաքրքրեր . անմեղօրէն աղջնակի մը վրայ կը խօսի որուն ընկեր եղեր է, և որ իրեն տուեր է ինչ որ չքնաղ և խանդակաթ փոքրիկ մը կրնայ շռայլել ասանկ սիրուն մանչուկի մը, անմեղունակ սիրոյ մը միջոցաւ . . .

Այդ զեղումի պահերէն դուրս, ան միւսներուն նման անտարբեր չերեւար . անկիւն մը կը կծկուի, սուզուելով երազանքի մը մէջ՝ որուն առարկան չեմ գիտեր, կամ թէ հոն է, քաղաքը, զինք հիւրընկալող տանը մէջ . . .

Զի՞ կրնար ըլլալ որ պզտիկ մը սիրահարի փոքր աղջկան մը :

Պատահած է նմանօրինակ դէպք մը . ընկերներէս մին, կարինի առաջնորդական անդապահ Սուրէն վարդապետը պատմած է ինծի անմեղունակ սիրոյ յուզիչ դրուագ մը : Որքան կ'ուզէի որ այդպէս եղած ըլլար, քանի որ ալ ես հակառակ կոչումիս ձայնին կը սիրեմ : Երկու անքնական, չէ՛, աններելի սէրեր : Ուրեմն ես ալ այնքան անմիտ եմ որքան թերեւս Սաչերը իր սիրոյն մէջ . կամ թէ ան ալ ինծի չափ իրաւունք ունի սիրոյ մը . . .

Կրկին անմտութիւններ կը թափեմ . իմ սէրս յիմարտութիւն կը խմցնէ ինծի . ես չեմ այն տարաբախտ մարդերէն որ իրենց թշուառութեան ու կորուստի

անելին վրայ՝ բաղդակից մը կը փնտռեն, հոգ չէ թէ մանուկ մը ըլլայ ան...

Վանքին մէջ ինչ գատ ամէն մարդ երջանիկ է :
Պ. Ալեքսանդրը կ'ըսէր երէկ,

— Բաղաքը լաւ օրեր անցուցինք... բայց Վարդապետս, քեզ աւելի նիհար և տժգոյն կը տեսնեմ. տկար կ'երեւաս, չի խնամե՞ս ինքզինքդ... Պոլիս դառնալու միտք չե՞ս ըներ :

Նայեցայ իր տառապած մարդու աչքերուն, յուզումէս կը դողայի, մինչ ան շարունակեց անակնկալ կերպով նիւթէն շեղելով :

— Ե՛րբ արդեօք աշխարհիկ կեանքը վանքերէն ներս պիտի մտնէ. պիտի գա՞յ ազատութեան այն օրը, երբ վանքերը տիպար ազարակներու վերածէինք շրջակայ գիւղացիներուն համար : Պիտի գա՞յ այդ օրը...

— Չեմ գիտեր Պ. Ալեքսանդր, բայց աղէկ գիտե՞ս որ աշխարհիկ կեանքը վանքերէն ներս չէ մտած...

— Ինչպէ՞ս... հարցուց՝ զարմացմամբ երևա նայելով :

— Բան չիկայ...

Չի գիտեր, խեղճ մարդիկ չէք գիտեր որ աղջկան մը սիրով կայրիմ : Բայց վե՛րջը այս զրկումներուն : Զգալ, ըղձալ անլուր ուժգնութեամբ, ա՛հ սիրտս կը գարնէ որովհետեւ զինքը յիշեցի ահա, հիւժիլ ու շուրջդ ամէնքը միջավայրին պատիր թելադրութեամբ զգաստացած, չիմանան այդ բոլորը, չի դուշակեն :

Կարելի՞ է տանիլ գաղտնիք մը մինչև ծայրը, ո՞րը գացած է... «Չիկայ գաղտնիք որ չի յայտնուի» կ'ըսէ Ս. Գիրքը, բայց ահա հոս ամէնուն մէջ եմ, կը սիրեմ Շուշանը, կ'անձկամ անոր կուրծքին, դէմքին, շունչին, ոտքերու դպրտիւնին, մարմինս կը մաշի, ու մէկը չի

գար այս մենութեանց խռովայլի մէկ վայրկեանին թեւիս հայիլ, մրմնջելու ականջէս վար՝

— Վարդապե՛տ... Արտակ, գիտեմ որ Շուշանը կը սիրես...

Ատ բաւ է որ ես անոր գիրկը նետուիմ լայահառաջ, աղէխարչ ձայնով, բրածեծ տղու հեծեծանքներով... Այդ բոլորը բաւ են ինծի համար իբրև խոստովանանք ու քաւութիւն:

Վանահայրը բթացած է, Ալեքսանդրը թերեւս անփորձ մը, բայց կայ մէկը, Եղիազարը, որ կրնայ նայիլ հոգւոյս խորը, որովհետև թափանցող է ան, գիտէ լուծել գրի, կենդանիներու եւ պատկերի մանրամասն գաղտնիքներն. իմ դաղտնիքս պարզ է, շատ պարզ... պարզ է արդեօք... ուրեմն ի՞նչպէս չի կրնար կարդալ:

Ատելի է մասնագիտութիւնը, ան խորաթափանց հոգին անանկ անօգուտ նիւթերու մէջ կը մխրճէ՝ որ այլեւս անկարելի կ'ըլլայ անկէ տարբեր տեղ նայիլ:

Եթէ ե՛ս երթամ Եղիազարին յայտնել, միակ ելքն է ատիկա և ան միակ մարդը: Բայց ի՞նչ կրնայ տալ ինձ. խրատներ, դասական իմաստութեան խօսքեր, նկարասէրի ու երփնագրողի իր կեանքէն սիրոյ դժբաղդ դրուագներ, կամ աշխարհը սկեպտիկի մը հայեկով դիտողի յորդորներ... Բան մը չեն կրնար բերել այդ բոլորը, ես այդ ամէնուն վրայ կը թքնեմ:

Սիրահարին սիրտը չի կրնար ամոքուիլ. իմաստութեան յորդորը էն մեծ ոճիրն է իմինիս պէս սիրոյ մը դէմ, որովհետև իմաստութիւնը դարերու առապարներէն եկած ծերունի մըն է, զառամ ջատուկ մը, անզօր՝ երիտասարդի մը սիրոյն առջեւ...

Բայց ո՞ւր է իմ ուժս: Ահա որ կը դառնանամ նորէն, կատաղութիւնը ակուայներս կը խտղտացնէ,

խաճնել կ'ուզեմ. կրնայ ըլլալ որ անոնց տակ թոյն մը
ապասէ . . .

Դարձեալ կերգեն որբերը, որբերը բակին մէջ երգ
մը կերգեն. ծանօթ է ան ինձի, բայց յիշողութիւնս չի
կրնար ըսել թէ ո՞րն է: Երթամ տղոց շարժումին խառ-
նուելու:

Դուրսը գարուն է, ծիծեռնակները ժամուն դրան
կամարակապին անկիւնը բոյն կը շինեն ու գետինը
չոյելով կապոյտին մէջ կը սլանան: Ամէն կողմ կանա-
չութիւն է ու ծաղիկ:

Որբերու հոգին լեցուած ըլլալու է աղուոր բանե-
րու յոյսով, անոր համար անոնք այդքան աշխուժով
կ'երգեն:

Երթամ: Ասիկա այն պահն է, երբ Շուշանը սիրա-
կան գառնուկի մը՝ իր ափով դալարիք ու ծաղկեալ
ճիւղեր կուտայ . . .

Մայիս . . .

Ս. Բարսեղի եւ Փիլոնի մասին գրուած ուսումնասիրութիւնը կարդացի :

Հոգեւոր կեանքին իրենց նուիրումը զմայլելի է մեծահոգի մարդիկ, որ աշխարհէն հրաժարեցան նուիրուելու համար մենաւորի խոկման ու զրկումներուն : Սակայն երկու զարմանալի խոստովանութիւններ ուշադրութիւնս գրաւեցին սուրբերու անձնակենսագրութեան բաժնին մէջ :

Ս. Բարսեղ կ'ըսէ «հետացայ փառաքի բնակութեան իբրեւ չարեաց վառարան, բայց ինկզիմս ձգեչ չի կրցայ :» Փիլոն սուրբը աւելի որոշ է՝ «Ձգեցի ծնողս, բարեկամ եւ հայրենիք, նուիրուելու համար Աստուծոյ ծառայութեան եւ յաւիտեական ճշմարտութեանց վայելեան. զո՛ւր ճիգ, կիրփեմ մոռորեալ եւ խածուած միտքը, կամփիմ ի հիմուկս, կը հակեր աշխարհայիմ բշուառութեանց եւ ընդհակառակն շատ անգամներ մտածուեմ մեկնութեան մեջ ոգեւորեալ արքայի մը տեւալ :»

Ինծի համար ի՛նչ աղուոր չքմեղանք այս քանի մը տողերը . . .

Երկար ատենէ ի վեր ասանկ սիտիանք մը չէի ունեցած . այդ թանկագին տողերուն մէջ վերջապէս կը գտնէի անգիտօրէն՝ այլ յարատեւ հետամտուած մխիթարութիւն մը :

Ուրեմն՝ որքան ալ կամքը զրահուած ըլլայ ու մարմինը անապատականի քուրձերով տրտմի, մարդը աշխարհին ու կիրքերուն նայելէ չպիտի դադրի : Կրօնքի պատգամներն ու եկեղեցւոյն բանադրանքը անդօր են, երբ երիտասարդին աւիւնը կը խօսի :

Չեմ գիտեր ի՞նչպէս այդ տողերուն ազդեցութեամբ վախկոտ ուղեղս լուսաւոր ու ջերմին դարձաւ : Սկսայ կացութեանս, զիս շրջապատող իրերուն ու մարդոց յատակ իմացումը ունենալ, մանաւանդ մտածումներ ստեղծեցի, շքեղ ու անպարտելի ասպարներու նման մտածումներ, անվեհեր մտածումներ : Ու անոնց դէմ խոնարհեցան հոգեւորականի իմ ուխտերս նկուն և պարտասած :

Տաղանդաւոր բաներ ըսի վեհերօտ Արտակին, իսկ հեզնութիւնը՝ վերարկուիս սեւ երեսին իր թոյնը հոսեցուց :

— Այ բա՛ւ է պոռայի . . .

Աչքերս արցունքով լեցան, գոհունակութիւնս այնքան մեծ էր . ինծի թուեցաւ թէ կրնայի մեծ գործերու, գոնէ մեծագոյնին ձեռնարկել . գիշերի մը յաջորդող արշալոյսէն առաջ, մթնշաղին, փո՛յթս որ մռայլ կամ ծիրանազգեստ ըլլար, հպարտ ու ազատ պիտի մեկնէի Վանքէն . . .

Անշուշտ փրկութեանս վաղորդայնին իրիկունը ամէն բան Եղիազարին, Ալեքսանդրին և Վանահօր պիտի յայտնէի ըսելով,

— Բարև՛կամներ, վաղը կը մեկնիմ... հրաժեշտ կուտամ Վանքին ու ձեզի... ներեցէք իմ թերութիւններու ու մարդկօրէն նայեցէք Արտակին վրայ... անունս Արտակ չէ՛ ալ... ես Արամ կը կոչուիմ, իմ երբեմնի անունս, իմ երբեմնի առնական ու շքեղ անունս Արամ էր...

— Ի՛նչ... յիմա՛ր ես Վարդապետ... ո՞ւր կ'երթաս...

— Կ'երթամ...

Նախ կատակ պիտի կարծուէր վճիռս, զուարթութեամբ ընդունուելով. անկեղծ ու յամառ պնդումներու վրայ կասկածանքով երեսիս պիտի նայէին: Լռութեան պարտկածը իրենց դէմքին վրայ պիտի կարդայի, որովհետեւ անոնց նախապէս ապշած դիմազիծը, յիմարի մը առթած արգահատանքն ու տարակոյսը պիտի հագնէր ապա:

Կեանքիս մէջ ե՞րբ պիտի կրնայի նմանօրինակ երջանկութիւն մը ունենալ:

Ուրիշներու յիմարութեան երկիւղը ներշնչել՝ այլ ինքն իր մէջ նայիլ բիւրեղի մը անապակ խտակութենէն, բանականութեան մը վրէպը կասկածեցնել՝ հզօր զգալով հոգին քան երբէք, և միտքը անվկանդ՝ ճշտարշաւ արեւի մը շափ...

Քաղաքէն պիտի գրէի քանի մը պարզ բառերով հրաժարագիրս. հրաժարագիր մը առանց բացատրութեան, առանց կեղծաւոր յերիւրանքներու... Յետոյ պիտի գայի Անուշէն՝ Շուշանին ձեռքը խնդրելու:

Ատեն մը ինքզինքս նորապսակ երեւակայեցի, հարսանեկան փափուկ անկողնին մէջ, Շուշանին հետ գրկափարուած... զաւակներու հայր...

Հիմա որ այս տողերը կը գրեմ՝ տակաւ կ'արթըն-

նամ երազէ մը . երա՞զէ մը թէ՛ հնօրեայ ջատուկի մը
թալիսամաններուն կախարդող զօրութիւններէն :

Ահա կը հազամ, նորէն կը հազամ ու տխրելով
կը տխրիմ, որովհետեւ անզօր եմ ճակատագրին
դէմ . . .

Երթամ իմ սեւ տրամութիւնս պտտցունել դալար
դաշտերուն վրայ . դուրսը գարունը վայրկեան առ
վայրկեան կ'աճի . կ'ուզեմ աւելի հզօր զգալ մահս ,
կեանքի խօլական ու ամենարուեստ փթթումին դի-
մաց . . .

ԻԵ.

Մայիս . . .

Հիւանդութենէս ի վեր առաջին անգամ ըլլալով՝ պտոյտ մը ըրի գետեզրը և դաշտերուն մէջ :

Մայիսի հրաշալի օր մը . արեւը վերէն մետաքսեայ շղարշի մը պէս կը սփռուէր կանաչ դաշտերուն վրայ : Վարդագոյն ծաղկած են ծիրանիները , սալորին ձիւնասպիտակ է , ու ինչ որ կ'արբեցունէ մթնոլորտը , փշատի մանրիկ ու գորշ տերեւներու մէջէն խնդացող ոսկի ծաղիկն է :

Անցայ ցանկորմերու քովէն , գետեզրի փափկատերեւ ուռիներուն տակ դեգերեցայ ընդերկար , յետոյ ելլելու համար բաց դաշտերուն մէջ : Կուրծքս այս մթնոլորտին անվարժ կ'երեւար , դժուարաւ կը չընչէի , դողահար էր մարմինս ու գլուխս գինովութեան նմանող բանի մը անձնատուր :

Երկար դիտեցի Վանքը արմկող բլուրներու կանաչ կողերը , ու անոնց մէջտեղ ցցուող կարմրորակ գըմբէթը : Ամէն բան փոխուած , փոխուած բնութիւնը՝ նոյնպէս ես որ լուսաւոր ու բարի օրուան մէջէն կա-

կուղ խոտերուն եւ դեղին ծաղիկներու վրայէն կ'անցնէի
ամօթահար :

Եղաւ երբ՝ աշխատաւոր մշակներուն կը մօտենայի ,
երէկ բան չի մղեց զիս անոնց քով . չանդրադարձայ
նաև այն ծրագիրներուն վրայ , զորս օր մը՝ նմանօրի-
նակ պտոյտի մը միջոցին , Վանքին հարստութեան հա-
մար յօրինած էի :

Նստայ վարսադիտակ ուռիի մը տակ՝ առուին
եզրը , անորոշ , գրեթէ աննիւթ երազանքի մը անձ-
նատուր , մինչ հօտաղը չեմ գիտեր բլուրներու որ
դարուվարէն ինձ կը զրկէր սրինգի երգ մը , ճարա-
կող հօտէն ելլող մետաղական հնչիւններու հետ : Ուն-
կրնդրեցի եղանակին . դէմքս ծոթրինաբոյր հովիկի մը
մը տուած միտ դրի երգին , մարգարտածաղիկի թեւեր
հովին յանձնելով :

— Կը սիրէ՞ զիս , այո՛ . . . ո՛չ . . . բայց գրեթէ միշտ
այո՛ . . .

Երկարօրէն նուագեց հօտաղը՝ ու ես երկարօրէն
անձնատուր եղայ իմ տարփանքի առարկայիս : Մտա-
ծումիս աղջկան շատ յարմար էր այդ սրինգին երգը .
սիրոյ տաղ մըն էր անիկա , շինական սիրահարի մը
աննենգ ու խռովայի սրտին մէկ էջը . անոր մեղմ ու
ծաւալուն ելեւէջը , յառնող աւիշներու , բոյրերու , կա-
նաչութեան , արեւին գաղջ կաթէն թորող լազվարդին
հետ՝ հոգւոյս մէջ կը թափէր :

Կը հեւայի , արբեցողի նման արբչիւ էի : Երգը
դադար առաւ , ու ես կը շարունակէի դայն լսել դեռ
երկար :

Մէկէն գորովանքի անանկ ինքնացայտ կոհակ
մը ելաւ մէջս , այնպիսի յոյզ մը լեցուց սիրտս որ
փռուեցայ գետնին վրայ՝ և դէմքս թաղելով մարմանդ-

ներուն մէջ, ձեռքերովս սկսայ թափահարել կանաչու-
թիւնը: Հողին, բնութեան հետ նոյնանալու, անոր մէջ
անէանալու պապակ մը եկաւ վրաս, սեւ հեծեծանք մը
կուրծքս լեցուց ու արցունքներս հոսեցան . . .

Չեմ գիտեր որքան լացի, երբ մատի մը հպումը
զգացի ուսերուս վրան. Շուշանին վրայ խորհեցայ. անխ
անտարակոյս Ան էր փափկածղօտ ուռիին տակ, գլխուս
վերեւ, որ շիկնած ու քնքշօրէն դողահար՝ գիս կ'ար-
թնցնէր:

Ամօթն ու վախը գիս հողին գամեցին. շարունակեցի
մնայ հին դիրքիս մէջ, խեղդելով լացս: Յետոյ յամբօրէն
վեր առի գլուխս, ցաակեցի, շորս կողմ նայեցայ. վա-
ղելով ծառերուն քով՝ թուփերու ետին անցայ փնտռե-
լու համար անիկա՝ որ եկած էր կենալու. գլխուս վերեւ
ու տեսած էր դեղին կոճակները մարգարիտներուն ինչ-
պէս անոնց ճերմակ թերթերը . . .

Յուսարեկ՝ իջայ գետեզր զովացնելու համար ճա-
կատս: Վարդագոյն շողիներով լեցուած օդը ջուրերու
խաղացքին մէջ կը թափէր իր ոսկիի, ծիրանիի ու վարդի
գոյները, մինչ դէմի դաշտերուն կանաչը յարաշարժօրէն
մթազնելով, երբեմն լուսաւոր ծփանքով մը կողոզուէր:
Այս ամէնը իրականութիւն էին, կամ իրականութեան
երազը, ես կը տեսնէի զայն՝ այդ երազը, ու յանկար-
ծական վախով մը կը լեցուէի թէ մի գուցէ մէկէն վերջ
գտնէր ան:

Հնուէն, մրգաստանի որմերուն ետեւէն կուղար
ծանրաշարժ հօտերուն վերադարձի աղմուկը եւ աւելի
բարկ, աւելի կծու կ'ըլլար հոտեւան փշատներու հոգին:

Վերադարձայ: Վանքին մեծ դրան տակ տեսայ
զինքը. Յիսուս-Փրկիչ՝ դուն գիտես թէ երբէք սիրտս
այդքան հզօր բարախած չէր: Կը սեղմէի վերարկուխ

ծալքերը կուրծքիս վրայ զուր տեղը: Ինձի այնպէս կուգար թէ, սիրտս ծեծող անձնիւր հարուած՝ անկէ դուրս կը ցատկէր երթալ զգետնելու համար Շուշանը, յետոյ անոր առջեւ քրքիջով մը կայնելու, կամ աղերսալից պատմելու համար բոլոր վէպս անոր...

Կքեցի գլուխս, հազիւ բարեւելով անցայ քովէն, իր զարմանահար ակնարկներուն տակ:

Անկողնիս վրայ փռուած՝ շատ լացի այս երեկոյ: Այնպէս կուգայ ինձի որ լորձունքիս հետ այսօր կարմիր քան մըն ալ թուքի... արդեօք թոքախտաւո՞ր եմ:

Մայիս . . .

Այս երկրորդ անգամն է որ Շուշանն ու իր մայրը քաղաք կ'երթան: Հիմա թերեւս աւելի քիչ կը խօսիմ հետը, բայց իր հեռաւորութիւնը չեմ կրնար տանիլ, արդէն Վանքին մէջ իսկ զրկուած եմ իրմէ:

Միշտ աչքս ճամբուն վրայ է. գետեզրէն անդին ուղիներու երկարութեանը վրայ կը մաշին իմ ակնարկներս, երբ կ'երթամ ժամերով արեւին տակ, շիրմաքարի մը վրան նստիլ:

—Ե՛րբ պիտի գայ . . .

Վանահօր հարցուցի այս բացակայութեան պատճառը, մայրը հրաման առնելու ատեն ըսեր է որ Պոլսէն եկած բարեկամ մը տեսնելու կ'երթայ: Վանահայրը ասիկա ըսելու ատեն, ինչո՞ւ նշանակելի ժպիտ մը բերաւ կարմիր ու ատելի դէմքին վրայ: Գուշակա՞ծ է . . .

—Ցա՛ծ կնիկ, թերեւս Շուշանը նշանելու կը տանիս, այս կասկածն ունիմ: Բայց որո՞ւ կրնայ նշանել, ով կրնայ տիրանալ այդ չքնաղ ու աղքատ աղջկան. անմիտ հարցում. ամէն մարդ, կօշկակար մը ահարկու

ձեռքերով՝ կարճ խելքով, առտուրնէ մինչև իրիկուն պատանքցու կտաւներ ծախող՝ խանութի աշկերտ մը, գրիչի մը կտորով հազար անմտութիւն շարող գրագիրին մէկը:

Ով որ ալ ըլլայ, նոյնիակ մտքով ու դրամով հարուստ մը, ես իր թշնամին եմ, մահացու ոտխար. ահա արդէն իսկ կը զգամ լեզի բանի մը խելութիւնը՝ որ ասկութիւնն է բոլոր մարդոց հանդէպ. ալ գէշ կը տեսնամ աշխարհը, դաժան, չարասիրտ, իմ բոլոր աղէտներս իրմէ կուգան:

Առաջին անգամ երբ Շուշան մեկնեցաւ Վանքէն, ուրիշ մտածում չի կրցայ ունենալ, պիտի նշանուի ըսի, մանաւանդ որ վերադարձին՝ Անուշ գաղտուկ մը կը խօսուըտէր միւս անտեսուհիին հետ, ի՞նչ բանի վրայ կրնար խօսիլ. թերեւս ալ շատ անգամ ան աշդպէս խօսած էր ու ես չէի նշմարած, բայց հիմա սէրը զիս կասկածոտ եւ իրատես կ'ընէ, ես բնագլորէն կը հաւատամ նշանաբանի մը կարեկիութեան, եթէ արդէն իսկ իրագործուած չէ: Անդճ կիներ ատկէ զատ ուրիշ բան չէր կրնար ընել սակայն, ո՞ր մայրը սեւաղգեստի մը վրան պիտի խորհէր...

Այդպէս է. բայց ահա կը տառապիմ ես, կը տառապիմ...

Այնպէ՛ս կը տառապիմ եւ նախամնծով կը լինամ որ, ամէն անգամ երբ Շուշանի լուսաւոր գիծերն անցնին իմինիս մաշած թխութեանը առջեւէն, յիմարութիւն կը խմեմ, լուսնոտի մը սարսուռներով կը կատղիմ, ինքզինքս ոճիր գործելու կարող կը զգամ:

Դաշոյն մը կը բաւէ. նուրբ, սուր, ափիս մեծութեամբ դաշոյն մը, թող ըլլայ ճաճանչաւոր խաչ մը, օրհնեալ ջուրի մէջ ընկղմող մանր խաչերուն վտրբա-

գոյնը, անձանօթ ոտխներուս ճակտին բանալու համար կարմիր ճեղք մը, ինչպէս աղէկ ձմերուկի մը վրան. լաւ է գիւտդ չէ՞ Արտակ. ձմերուկին վրայ սայրասուր գործիով խիստ վէրք մը ստեղծել: Չե՞ս վախնար հէգ սիրտըս եւ ազազուն անգամներս չէ՞ք դողար, ո՛չ կ'ըսեն, երբէք... Չգել որ նման ստեղծագործութիւն մը կոպիտ թեւերու մէջ խամրի, ամոյն դաւակներ ծնի: Իրա՛ւ այս պահուն բան մը կ'ըլլամ, գլուխս կերերայ ինքն իրեն ու կ'ըզգամ որ դէմքս խածնող մը կայ... յիմարու-թիւնն է:

Այս բոլորը ենթադրութիւններ են, անոտի երազներ թերեւս: Նոյն բանն է, երբ ամիսներ վերջ իրագործուին. այն ատե՛ն, չեմ գիտեր՝ թերեւս մոռնամ կամ մեկնած ըլլամ:

Երթալու, հեռանալու եմ ասկէ քանի որ ամէնուն բերնի ծամոց եղած չէ գաղանիքս. արդէն Եղիազարը գիտէ ամէն բան, երէկի իրեն տուած այցելութիւնս ապշեցուցիչ յայտնութիւն մը եղաւ ինծի համար:

— Մեկնելու ես ասկէ Արտակ, ըսաւ ինծի, որովհետեւ կլիման չի յարմարիր քեզի...

— Քաղաքի բժիշկն ալ նոյնը կ'ըսէ, պատասխանեցի:

— Ի՞նչ հիւանդութիւնդ կրկնակ է, շարունակեց:

— Կրկնա՛կ, պոռացի երեսին, ոտքի ցցուելով, մատնուելու մեծ վախով մը համակուած:

— Այո՛. դիս իբր մեծ եղբայր մը ընդունէ. ինչո՞ւ ծածկեմ, երկար ժամանակէ ի վեր դիտած եմ կեանքդ եւ կ'ըսեմ թէ գէշ զառիվարի մը վրայէն կ'երթաս...

— Ինչո՞ւ...

— Հիւանդ ես ու կը սիրես...

— Աա՛հ...

Այս եղաւ միակ բացագանչութիւնս. նետուեցայ իր

ծունգերուն առջեւ, ու գլուխս թաղելով գիրկին մէջ՝ սկսայ հեկեկալ :

Յետոյ ոտքի ելլելով գոչեցի,

— Հիմնովին կը սխալիք, չեմ սիրած երբէք՝ բայց հիւանդ եմ, կարծեմ թոքերէս արիւն կուգայ... բայց կ'աղաչե՛մ այդպէս լուրեր մի տարածայնէք... մի, մի՛ կ'աղաչեմ, ես ի՞նչ ընեմ այն ատեն, անդարձ պիտի կորսուիմ...

Ու նորէն լայ սկսայ անյուսօրէն սեւ, սրտակեղէք հեծեծանքով մը, ձեռքերովս ճակատս ու դէմքս գոցած :

— Մածկելու պէտք չիկայ, կարծուածին չափ անտուղեակ չեմ յուզումներուդ. ամիսներէ ի վեր հալիլդ կը տեսնեմ, այսօր առիթն է որ քեզի ըսեմ բոլորը. Վանահայրն իսկ զարմանալի կը գտնէ վիճակդ եւ չարութեամբ կ'ըսէր անցեալ օր ժամէն վերջ՝

— Արտակը սիրահարուած մարդու մը կը նմանի...

— Ապահովցուցի զինքը թէ՛ հիւանդութեան արդիւնքն է մտամոլոր վիճակդ. Վարդապետ Պոլիս մեկնելու ես, Որբանոցը հոգեվարք է, Վանքն ու շրջակայ Հայութիւնը չեն կրնար զայն ապրեցնել, կեդրոնէն ալ նպաստ չի դար, ամէն բան քիչ օրէն պիտի քայքայուի : Բեզի կը մնայ կարելի եղածին չափ շուտ մեկնել : Լուրջ դարմանի կը կարօտիս, շա՛տ լուրջ, ուրիշ բանի վրայ մը տածելու ատեն չէ. յետոյ զղջալը գուր է...

Այս խօսքերը խաղաղեցնող դեղի մը նման ազնիւ էին : Անկարելի էր ստել, անճնատուր եղայ Յղիաղարին, պատմեցի բոլորը, մինչ ան փոքր մագաղաթի մը աղտելը կը մաքրէր խոնաւ լաթի մը կտորով : Ոստաներս հիմա չեմ յիշեր, անկապ էին, կեղտուր. ատեններէ ի վեր մէջս կուտակուած զգացումներու ու մտածման թերտա պատկերները գծուցի իրեն շատ արագ,

հեւ ի հեւ, երբեմն կիսաւարտ ձգելով նախադասութիւն մը՝ հազալու համար երկարօրէն, մերթ շնչասպառ կանգ առնելով բառի մը վրան: Իր ալեւոր և հայրական դէմքէն կը հետեւցնէի թէ, Եղիազարը իմ կցկտուր խօսքերէս ամբողջ սիրոյս վէպը կը կազմէր շատ յըստակորոշ, նման՝ նոյն պահուն իր ձեռքին մէջ՝ կեդտերէն մերկացած «քարկոծ Ս. Ստեփաննոս»ի նկարին: Շատ խօսեցայ, նոյն իսկ աւելորդ, անխոստովանելի բաներ ըսի. սիրտս սնգամ մը բացած էի, պիտի պարպէի դայն, թերեւս թեթեւութիւն գար վրաս:

— Տե՛ս սա զարդագիրը, ԺԳ. դարու Աւետարանէ մը մնացած միակ էջն է. աղուոր չէ՞...

— Այո՛ մրմնջեցի...

Ատելութեամբ լեցուեցայ մէկէն. այս մարդը սէրս ու վիշտերս կը հեզնէր ու այն զիրար կտցահարող, գունահագեղ ծաղկըներով ընդելուզուած թռչուններու խումբը հրէշներու նման երեւցան աչքիս... Կ'ուզէի խլել այդ մագաղաթի անշնորհք էջը, խածատել, ոտքով ճզմել...

— Երթա՛մ Պ. Եղիազար, ըսի, բայց խնդրեմ, շատ կաղաչեմ, հօր մը պէս ներողամիտ եղէք ըսածներուս համար, ու մանաւանդ մոռցէք զանոնք, որովհետեւ շատ մը չափազանցութիւններ ալ կան մէջը...

— Չէ՛ վարդապետս, բոլոր ըսածներդ շիտակ են, մի՛ սրտնեղիր երբ զարդագրին հանդէպ հիացումիս՝ քեզ ալ մասնակից ընել ուզեցի. գիտե՞ս ծերութիւնը... Բայց կը կրկնեմ՝ նախ աւողջութիւնդ... վերջը անօգուտ կ'ըլլայ...

Բակին վրայ նայող նրբանցքին մինչև ծայրը ընկերացաւ ինձի, մէկ երկու բարեկամական հարուած տալով, ուսիս: Լաւ մը սրբեցի աչքերս սանդուխներէն իջած պահուս. բակին մէջ՝ ուր տղաք աղմկալի խաղ

մը կը խաղային, քանի մը բառ փոխանակեցի Պ. Ալեք-
սանդրին հետ :

— Հա՛յր Սուրբ, այսօր աղէկ կը տեսնեմ քեզ :

— Աղէ՛կ . . .

— Այո՛ շատ աղէկ, դէմքդ գունաւորուած է :

— Թերեւս Պ. Ալեքսանդր . . .

Այդ պահուն Վանքին մեծ դռնէն կուղային այ-
ծերը, գառներն ու ոչխարները. միջնօրօրսը քանի մը
վայրկեան անտանելի աղմուկով ու մայիւններով լեց-
ուեցաւ, մինչ աամուկ բուրդերէն ելլող հաճոյալի բուրում
մը ողողեց բակը. քիչ մը վերջ լռեց ամէն բան. տղաք
ալ չէին խաղար : Յետամնաց գոմշուկ մը, չեմ գիտեր
ինչո՞ւ առանց որոշ գոհունակութեան, երբեմնի զուար-
ճալի բառախաղ մը յիշեցուց ինձի :

Յամեցող գառնուկ մը՝ ժամուն դռնէն դէպի խո-
հանոյ կը վաղէր մայելով. ատիկա այն անասունն էր
որ տերև ու ծաղիկ կուտէր Շուշանի ամիէն. հովիւը
գաւաղանը արձակեց անոր ոտներուն, գառնուկը ցա-
ւազին մայիւնով մը փախաւ ներս . . .

— Է, է, մի՛ զարներ վայրենի, պոռացի, ու ձայնս
խեղդուեցաւ յուզումիս մէջ :

Յետոյ վաղեցի դուրս, դո՛ւրս, նստելու շիրմաքա-
րի մը վրան, երկարօրէն յառելով միթարին մէջ հազիւ
գծագրուող ուղիին, ուրկէ պիտի ծագէր Շուշանս . . .

Իէ.

Մայիս . . .

Եղիազարին հետ ունեցած յուզումնայի խօսակցութենէս վերջ՝ վիճակս չէ բարւոքած :

Մխիթարուիլ կարծեցի սիրտս մէկուն աւիր պարպելով, սակայն քանի մը ժամուան սիտիանքէ վերջ՝ գտայ սովորական վիճակս, հիմա՝ երբեմն ալ կասկած կ'ունենամ թէ մի գուցէ ծերունին յայտնէ ամէնուն՝ ամէն բան . . .

Կը ճանչնամ Եղիազարի հոգին՝ ինչպէս ոսկեայ սկիհի մը պարունակութիւնը, բայց իմ մտածմանս ու զգացումներուս տէրը չեմ ես. ժամանակէ մը ի վեր սանձս ինէ դուրս ճակատագիր մը կը վարէ. մնա՛ւ երբեմնի փառաւոր կամքդ Արտակ . . .

Եղիազարը կարծես գիտնալով անձկութիւնս՝ միշտ կայցելէ ինձի, աշխատելով զուարթութիւն ճարել. կը զգամ իր ազնիւ ճիգը՝ ու երբեմն դիտումնաւոր ժպիտ մը կը ստեղծեմ շրթունքիս ծայրը :

Երբ հատնին իր սրամիտ խօսքերը, այն ատեն՝ ձեռագրերուն վրայ կ'անդրադառնայ, նկարներու

ու անոնց գծագրիչներուն անունը կուտայ աղապատանքով :

Մեկնելէ առաջ՝ առողջութեանս համար յուսադրիչ մէկ երկու բառէ վերջ՝ կը կրկնէ միշտ :

—Արտա՛կ մեկնելու ես, լաւ ես բայց խնամքի կը կարօտիս . . .

Կը կարօտիմ շա՛տ խնամքներու ու թերեւս ալ եւ ոչ մէկ խնամքի . . . Արդեօք Եղիազարը չի՞ խորհիր իր հոգւոյն ճշմարտութեան մէջ՝ իմ մօտաւոր մահուանս վրայ : Հիւանդներու հետ խօսելու կերպ մը կայ . գերեզմանի մօտ գտնուողին իսկ՝ գարնան պտոյտներու ու փրցուելիք վարդերու վրայ կը խօսին . . . գիտեմ այդ ամէնը :

Մեկնելու եմ ասկէ, խոստացայ Եղիազարին հեռանալ Վանքէն, կեդրոնական վարչութեան ղրկուելու հրաժարագիրս ալ պատրաստած եմ : Ի՞նչ նպատակներով եկայ հոս ու ո՛րքան անսխառունակ է այս վերջաւորութիւնը . . .

Բայց այս ամէնը, Եղիազարին պատկառելի ու բարեկամ խօսքերը, մեկնումի յոյսերս, հիւանդութիւնս որ յամբօրէն կը գրաւէ թոքերս, որովհետեւ արիւն կը թքնեմ ու գիշերները հազի նոպայներ կ'անցունեմ ոչինչ են՝ սէրս կը շահապետէ ասոնց վրայ ու իր առարկան կուզէ, կը պահանջէ, իր անուշ առարկան՝ որ ահա արդէն իսկ շարաթ մը կ'ըլլայ՝ եւ հոս չէ . . .

Մինչեւ ե՞րբ նստիմ շիրմաքարին վրայ, որուն մօտ ուզեցի մայրամուտի մը՝ Իրեն մերկացնել հոգիս . մինչեւ ե՞րբ յետամնաց թռչուններուն հետ դառնամ յուսաբեկ՝ խուցիս մենութեանն ու մութին մէջ թաղել սարսուռն էութիւնս . . .

Յոյս չիկայ գիտեմ . . . բայց պիտի նստիմ խաւա-

րին մէջ գիշերն ալ՝ եթէ չի վախնամ Վանահայրէն , որբերէն . պիտի դուրսը նստիմ՝ որովհետեւ դողողներու երաժշտութիւնը յիշատակներս կ'օրօրէ ու քաղաքին կողմը վառող լուսածոր աստղ մը՝ հողւոյս սեւ բոցին կը ժպտի , անոր ակնարկներուն նման . . .

Կը սպասեմ Շուշանին , որ քաղաքն է . հո՞ն է , կրնայ մեկնած ըլլալ . անկարելի է ասիկա՝ որովհետեւ հոս են իրենց գոյքերը :

Ծերուկ տնտեսուհին ալ այս յապաղումին պատճառը չի գիտեր , բայց վստահեցուց զիս որ մէկ երկու օրէն մէջտեղ կ'ելլեն :

Մանկութեանս օրերուն՝ եղած է որ սպասուած բանի մը հրապոյրը ժամերս երկար ու տաղտկալի ընէր . հիմա սպասումին անձուկը կուտէ զիս , կը կըրծուիմ եւ ինչպէս ժամուն թանկ կտաւները որդերէն , կամ կարմիր պղինձը կանանչ ժանգէն :

Ինձի ծանօթ չէ անոնց երեւնալու պահը , բայց կը կարծեմ որ ամէն յամեցող վայրկեանի հետ՝ հեռաւոր արահետին վրայ պիտի ծագի Շուշանի լուսաստուերը՝ ինք գեղանի եւ արագաքայլ , ետեւէն՝ մայրը յոգնաբեկ ու դժգոհ . . .

Ի՞նչպէս ըլլար որ մէկէն անցնէին բոլոր ժամերը ու ան երեւար . . .

Անկարելի յիմարութիւն մըն է այս , բայց ես յիմարութիւնը կը նախընտրեմ ու կը ճաշակեմ սիրոյս առաջին օրերէն ի վեր . . .

Շուշանի պատկերն ալ յամրօրէն կը կորսնցնեմ : Նստած մեծ դրան մօտ , սպասումէն յուսաբեկ , պարտասած յաւուճներէս՝ կը գոցեմ աչուրներս , իր պատկերին նուիրուիլ կուզեմ . երեւակայութիւնս կը մերժէ ինձի տալ այդ պատկերը : Այն ատեն հնարքներու դի-

մելով, հիւանդութեանս օրերը միտքս կը բերեմ. Եկեղեցին, բակն ու խոհանոցը, գետեղրի դալար անդերուն մէջ կը փոխադրուիմ, ծանօթ չրջանակներու մէջ անոր պատկերը վերստեղծելու համար. չար ու անիծուած միտք չի գործեր, թերեւս ալ կը քայքայուի մասնիկ առ մասնիկ...

Երբ ամէն հնարք անզօր ըլլայ, այն ատեն յուսահատութիւնս ալ կը բեկի լարուած դերձանի մը պէս ու ալ սիրոյ գինովութեանը կապաւինիմ:

Այդ լքումի վայրկեաններուն է որ յանկարծ մէջս կ'իյնայ ան. կը տեսնեմ գինքը շքեղ ու բաղձալի. հազիւ վայելքին հպած՝ ահա նկարը կը սուզի մէգին մէջ...

Այդ բոպէին՝ մէկէն ատկութեան եղիճը կը վերածի մէջս, ինչպէս այս տապանաքարերուն անկիւնը դաժան փուշը. Շուշանի նշանածը կը տեսնեմ զազրագէմ, գարշկի, իր մեծ քիթով, մտտ շրթունքներով, գիշատիչի աչքերուն վրայ՝ նսեմ ճակատով մը:

— Ա՛խ, ի՞նչպէս մեծ, լորձնոտ բերնովդ պիտի համբուրես իր աղուոր դէմքը, դո՛ւն անասուններուն էն գձուճը, ինչպէ՛ս իր ճկուն մարմինը այդ փայտահարի թեւերուդ մէջ պիտի տրորես... լռէ՛ սիրտս, ըսածս գիտեմ:

Ես ալ գեղեցիկ չեմ, բայց բոլոր մարդիկ ինէ տգեղ են...

Ալ չեմ կրնար գրել. բա՛ւ է ու շատ իսկ այս օրագրի անշահ կտորը, յետոյ ի՞նչ բանի կրնայ ծառայել...

Գիտեմ՝ երբ հիւանդանոցի մը անկիւնը տաժանելի հոգեվարքէ մը վերջ մեռնիմ՝ աշխարհքէն մուցուած, օրաթերթի մը շահագործման նիւթ պիտի կազմէ...

Վարդապետի մը օրագիրը հետաքրքրական է չէ՞. մանաւանդ վարդապետի մը սիրոյ օրագիրը, հազուա-

գիւտ է ատանկ բան մը, յետոյ նոր զգայնութիւն ու կիրքի ի լոյս չի հանուած տպաւորութիւններ կրնայ քաղուիլ անկէ... Այս էջերէն տող մը իսկ պիտի չուսնան...

Երթամ Սաչերին քով՝ երէկուրնէ ի վեր տկար է, զօրաւոր գլխու ցաւով մը՝ խեղճ փոքրիկը անկողին է ինկած...

ԻԸ.

Յուզնիս . . .

Սաչերին հիւանդութիւնը կը ծանրանայ. տենդը կ'աւելնայ երբեմն ու յանկարծ կը դադրի: Ասոնք լաւ նշաններ չեն:

Մեղմօրէն կը հեծէ երկարատեւ ու միօրինակ ձայնով մը՝ որ աւելի ցուրտին ու անօթութեան մատնուած անասուններու մղկատցին կը նմանի:

Չուզեր խօսիլ, իմ բոլոր կարեկից հարցումներուս հազիւ կը պատասխանէ: Իր ազազուն մատուրները ճակատին վրայ են միշտ, հոնկէ դուրս հանելու համար ցաւը՝ որ զինք անկողին է նետած:

Ի՞նչ կրնայ ըլլալ այս հիւանդութիւնը. անողոք բան մը կ'երեւայ, իր տագնապները կը տեսնեմ ես Սաչերի արդէն իսկ քամուած դէմքին վրայ:

— Բժիշկը անհրաժեշտ է կ'ըսէր Պ. Ալեքսանդրը. իմ կարծիքս ալ նոյնն է՝ սակայն Վանահայրը կը կրկնէ միշտ,

— Տէ՛ որք ըսածդ դիմացկուն է, անհող եզիր Արտակ վաղը ոտքի կ'ելլէ . . .

Հակառակ Վարդանի այդ դժկամութեան՝ արդէն քաղաք ղրկեցինք ծառայներէն մին, հիմա բժիշկին կը սպասեմ վայրկեանէ վայրկեան :

Չարագոյժ նախազգացումը ինծի մահ մը կը հաւաստէ . Սաչերի մահը, թերեւս իմինս ալ :

Ն'ս, ալ ուրիշ բանի վրայ չեմ կրնար խորհիլ . դեղեւուն՝ այլ կենսալի բանականութիւնս դէպի սեւ գիծ մը կը վազէ . մահուան ճամբայներ կը տեսնեմ միայն, թէեւ ամօթալի է վարդապետին համար՝ կեանքի արշալոյսին հակող անմեղ հոգիի մը վերջալոյսին նայիլ :

Պիտի խնամեմ Սաչերը, իմ պարտքս է կարելին ընել . բայց ի՞նչ կ'ընեմ ես ինքզինքիս համար, կամ ուրիշները կը խորհի՞ն իմ վրաս . բոլոր նոր առած դեղերս անօգուտ կ'անցնին :

Երէկ իրիկուան դէմ, որբերու ննջարանին մէջ՝ երբ Սաչերի սնարին քով նստած էի, մէկէն սենեակին դուռը բացուելով՝ Շուշանը հեւասպառ, քրտնած ներս մտաւ . տեղէս վեր ցատկեցի, չեմ գիտեր սիրտս ի՞նչպէս կաղաղակէր այդ պահուն : Աղջիկը զարմանահար յետ յետ գնաց, անմեղունակ ժպիտով մը :

— Դո՞ւն ես Շուշան . . . ո՞ւր էիր . . . այս ո՞րքան բացակայութիւն օրիորդ :

Յետոյ կատակելով աւելցուցի՝

— Է՛ք քաղաքը ի՞նչ ըրիք տեսնեմ . . . ինչո՞ւ գացիք . . . բարեկամներ եկած էին Պոլիսէն . . .

Յառեցայ իրեն . նախ շիկնեցաւ, ապա տժգոյն տեսայ ղինք :

— Այո՛ հայր սուրբ, ազգական մը ունէինք . . .

— Լա՛ւ, լա՛ւ . . .

Երջանկութիւնս պատմել դժուար է . կարծես դարու մը կարօտ կառնէի իրմէն :

Շոյելով Սաչերի չոր եւ այրող ճակատը, սովածի անկշտութեամբ կը նայէի Շուշանի խարտեաչ մազերուն, սպիտակ դէմքին, աչքերուն՝ որոնց թուխ թարթիչներէն բիւրեղեայ կապոյտ լոյս մը կը սահէր, կիյնար վրաս երբեմն. ու ես դողահար կըմպէի այդ լոյսը, վայելելով ծաղկենկար տպածոյէ շրջագլուխսէն ցայտող իր դաշն գիծերը: Անոր մարմինէն ելող այդ շնորհին հետ՝ ինծի կը հասնէր նաեւ լեվանտի բոյր մը, որ կը սարսուացնէր բոլոր անդամներս, ջիղերս խողըտացնելով: Մեզմ՝ այլ աւելի արագ կը դառնար սրտիս զարկը... կը զգայի ատիկա:

Հրաշալի էակ, աւելի գեղեցիկ կ'երեւիս, աւելի շնորհալի քան Աստուածամայրը՝ զոր Եզիազարը անգամ մը միայն ցոյց տուաւ ինծի...

— Ուրեմն բարեկամներ տեսնելու գացեր են կ'ըսէի իւրովի: Շուշանը չի կրնար ստել, ես կը հաւատամ իրեն եթէ ստէ իսկ: Բայց ե՞րբ հայ աղջիկ մը կրցած է իր կեանքի կն մեծ դէպքերէն մին յայտնել համարձակ: Փոյթս, ան քովս է հիմա, կը տեսնեմ զինք, բաւ է ինծի այդ քանը:

Տեսնելով այս աղջիկը, աւելի լաւատես դարձայ Սաչերի հիւանդութեանը մասին. Սաչեր նուազ նիհար երեւաց ու իր հեծեծանքը յուսահատութիւնս չէր պրկեր այլեւս:

Շուշան բաւական մը նայեցաւ Սաչերին, ճակատը շոյեց, խանդակաթ բառեր աւելցուց՝

— Չէ՛ Սաչեր աղու՛րս, վաղը պիտի աղէկնաս, բան մը չէ, նայէ՞ տաքութիւն ալ չունիս...

Սաչեր շեշտակի կը նայէր Շուշանին. իր գորշ աչքերը արտայայտութիւն չունէին, կամ թէ անոնց յառուժմը ներքին աւերող ցաւի մը միօրինակ, կատաղի աշխատանքը կը պատմէր:

Յանկարձ՝ Շուշան հակեց գլուխը, թոթուեց կուրծքին վրայ, ձեռները աչքերուն տարաւ, շրթներուն անկիւնները բեկում մը ունեցան. խուսափուկ հեծկտուք մը լսեցի ու տեսայ թէ կը փախէր...

— Շուշան, Շուշան կանչեցի ու իր ետեւէն դուրս նետուեցայ մինչև որբերուն դասարանին առջև, սանդուխին գլուխը. հոն բնազդաբար կանգ առի: Պ. Ալեքսանդրը և որբերը դասարանէն դուրս եկան ապշահար. կարծես աղէտ մը պատահած էր:

— Ոչի՛նչ, պատասխանեցի ամօթով, Շուշանին ետեւէն վազեցի որ բժիշկը գալուն՝ անմիջապէս հոս դրկէ...

Վարժապետը ժպտելով՝ ներս հրեց տղաքը:

Լքուա՛ծ ու հէզ որբեր, այսպէս ձգած եմ զիրենք, մինչդեռ իրենց տառապանքը հոս բերաւ զիս:

ԻՅ.

Յուզնիս . . .

— Դժբաղդ պզտիկս . հէգ Խաչեր . . .

Բժիշկը եկաւ , քննեց ու եզրակացուց՝

— Ծանր մէնէնժիթ մըն է Վարդապետ . . .

— Բժիշկները հիւանդութենէն աւելի մահը կը ճանչնան՝ ըսի յուսարեկ , յետոյ կրկնեցի , մէնէնժիթ՝ չէ՞ Տոքթոր , ու բաւական մը յառեցայ բժիշկի իր սուր դէմքին՝ որուն վրայ սև ակնոցներ՝ կարգիլէին անոր ակնարկը որոշել :

— Այո՛ մէնէնժիթ . դեղ չեմ կրնար տալ , միշտ պաղ ջուրով թրջեցէք գլուխը . իսկ դո՞ւք Վարդապետ . . .

— Վիճակս գիտէք . . .

Նորէն քննեց զիս . զարկաւ ցուցամատովը կուրծքիս տախտակներուն , քունքը երկարօրէն փակցուց սրտիս՝ ու միշտ նոյն հեզ ու անտարբեր ձայնով յարեց՝

— Դադէ՛ք ասկէ , կարելի եղածին չափ շուտ հեռացէք Վանքէն . . .

ձերմակ թուղթի մը վրայ դեղերու անուաններ շարելով երկարեց ինձի , մինչ ես կ'ըսէի ,

— Բժիշկ, ես իմ հիւանդութիւնս շատ չեմ զգար, որովհետեւ աւելի ծանրն ու յոռեգոյնը կայ: Չի խօսեցաւ:

Իրեն մինչև Վանքի մեծ դուռը ուղեկցելէ վերջ՝ վազեցի ելայ Խաչերին քով:

Փոխն ի փոխ հիւանդին քով կը հսկեն Անուշն ու պառաւը: Երբեմն Շուշանն ալ կուգայ. Եղիազարը քիչ անգամ այս կողմ կանցնի իր սենեակէն՝ սակայն երկարօրէն կը նստի հիւանդին քով. միայն Վանահայրն է որ անտարբեր կը մնայ այս ամէնուն:

Վանքին կեանքը լռին է, սակայն լի տխուր գործունէութեամբ. ամայի բակէն որբերէն մին կը վազէ երբեմն ձեռքը շիշ մը, կամ անձեռոց մը բռնած. յաճախ կիներն են որ երազաքայլ կերթան հոս ու հոն:

Անշուկ կ'անցնին ժամերը. չեն անցնիր՝ մենք կանցնինք: Որբերը յանցաւորներու երեւոյթով կը պըտըտին. ալ չեն երգեր, թէև երգերու ու հաճոյքի եղանակն է աս. կուգան դրան անկիւնէն կը դիտեն Խաչերը ու կը փախին:

Հիւանդութեան տասներորդ օրն է աս. տղուն վիճակը աւելի ծանրացած կը տեսնեմ: Արդէն նիհար, հիմա ափ մը դարձաւ, գիշեր թէ ցերեկ կը հեւայ կամ բարձրածայն կ'աղաղակէ:

Աչքերը շիւ կը նային, յաճախ սարսափով մը զանոնք կը գոցէ լոյսին դէմ. կը կծկուի վերմակին տակ ու երկար կը մնայ տաժանելի սարսուռով մը՝ խօսելով անհասկնալի, հատկտուն բաներ:

Գիշերները կը զառանցէ. ինծի համար դժնդակ է լսել իր զառանցանքը: Երբեմն անանկ կը թուի թէ՛ ես եմ զառանցողը, որովհետեւ զօրաւոր ջերմով մը ես ալ իր հետ կը սառապիմ:

Երէկ գիշեր երկար ու աղեխարշ նըուիւններէ վերջ,

քանի մը կտրատուած ձայն հանեց. յետոյ գլուխը ուժգնօրէն վեր բարձրացնելով՝ պրկեց շրթները, ճակատէն մինչեւ վիզը ջգային սարսուռ մը ինկաւ. այն ատեն կրկին թաւալեցաւ բարձին վրայ:

Այդ սենեակը պառկող տղաքը չեն քնանար, գիտեմ ես ատիկա. երբեմն իրենց թոյլ հառաչանքը կը լսեմ, կամ վախին ազդեցութեան տակ ամփոփուող անդամներու խոհեմ շարժումները կը տեսնեմ:

Խաչեր սկսած էր մենախօսել...

— Կուգան մայր... կուգան... հայրս սպաննեցին... ինչո՞ւ զարկին. ահա մարմինը մեր պարտէզի աւաղանին քով. չի շարժիր... մեռած է մայր, ինչո՞ւ մարդիկ կը մեռնին... կուլան մայր...

.

— Մայր, մայր... ահա ծուխ կ'ելլէ պարտէզներու մէջէն... կարմիր բոցերը կալերուն վրայ...

— Ամբողջ Հայ ազգը որք է կ'ըսէիր... ճիշտ է: Ինչո՞ւ որք կը մնան փոքրերը...: Երբ հայրս ողջ էր, դուն լալով կը սիրէիր ժամուն դուռը կայնող որբերը...: Հիմա Վանքն եմ... ե՞րբ պիտի դաս համբուրել գիս... այս որբանոցը... հոս չեմ կրնար ապրիլ ես... մայր: Քեզի գալ կ'ուզեմ... ազուր է դէմքդ մայրիկ... քիչ մը նիհար կ'երեւիս... կը մտածես իմ վրաս ու կուլաս... ես ալ քեզ կերազեմ ու կ'ուզեմ... Վանքը տխուր է... կը վախնամ ես իր ժամէն, հոն ճերմակ մօրուքով խոժոռ սուրբեր ամէն գիշեր ժողով կ'ընեն, թափօր կազմելով կ'երգեն... ես Վանքին սենեակներէն կը սոսկամ... սատանայները կը բնակին...

.

— Տեսայ ես... սատանայ մը տեսայ սեւ դէմքով,

կրակէ աչուըներով . . . Այ սուր ակռայները կը ցուցնէ . . .
ճերմակ ակռայները :

— Մայրիկ վանքը լուռ է . . . մեր փողոցը շատ
պզտիկ տղաք կը խաղային գարնան իրիկունները . . .
գիտես մա՛յր երբ ծիծեռնակ մը՝ մեր գլուխներուն քրտ-
ուելով կը սուրար՝ մենք կը պրռայինք ետեւէն իյնալով . . .
Վանքին մարդիկը քիչ կը խօսին . . . չեն խնդար . . .
Վանքին մէջ լալու շատ բան կայ . . . Նուարդ . . .

Լուսից :

Խորհեցայ թէ ո՞վ կրնար ըլլալ այդ Նուարդը .
քաղաքի ազջիկն էր հարկաւ . . .

Թող շարունակէր գառանցել . ես որ կը հսկէի իր
մօտ Ալեքսանդրին հետ , կ'ուզէի որ չի լուեր . . .

Ցայգուն՝ մահամերձի մը մահճին վրայ խուժող
լուսթիւնը չի կրնար տարուիլ . . . Վանքերու մենու-
թեան մէջ արտասուելու շատ բան կայ՝ հրեշտակային
տղայ :

Լուռ էր . չեմ գիտեր ի՞նչ ծանր , շնականօրէն
լիրբ , կսկծայի բան կար այդ անձայնութեան մէջ . կար-
ծես Վանքին ամայի ու համր անկիւնները պիտի խօսէին
միտքերան ու քրքջային , սատանայներ չեկան արդեօք
ուխտաւորի խուցերուն մէջ , կամ սուրբերը ժամուն մէջ
ժողով չէ՞ին ըներ նոյն պահուն : Ե՛ս ալ անոնց գոյու-
թեան կը հաւատամ :

Վարժապետին տրեւակէզ , կնճռոտ ճակատը անընդ-
հատ կը կծկուէր , աչքերը տամկութեամբ լեցուեր էին :

Մեր անկարողութեանը մէջ՝ կը բաւականանայինք
վերմակն ուղղելով ու Խաչերի ճակտին թաց լաթեր
դնելով :

Անոր ակնարկը այդ պահուն շիլ , զօրաւոր ու ցայ-
տուն էր , բիբերը ընդլայնուած . ազագուն կոկորդէն

հեւքը դէպի բերան կը խուժէր, հոն անորոշ ու խուլ կոծի մը փոխուելով . . .

— Որքերը արթուն են մրմնջեց՝ Ալեքսանդրը ա-
կանջիս :

— Գիտե՛մ, ըսի մեքենարար :

Երկարօրէն յառեցայ լամբարին . անոր բոցը զգայ-
նիկ թաղանթի մը նման կը սարսուար հակելով հոս
հոն, ուղղուելով, քթթելով շարունակ : Ի՞նչ հանդիտու-
թիւն այդ առկայծ բոցին, հիւանդ տղուն ու իմ միջեւ .
երեքս այ պիտի մարինք . . .

Եսս՝ մէկէն ուժգին զարթնում մը ունեցաւ . . . Ին-
չո՞ւ հսկել մահամերձ այս տղուն սնարին քով, երբ մար-
մինդ ու հոգիդ կը գալարուին վիրաւոր սողունի մը նման :

Ու ահա իմ սեփական մահուանս տեսիլը խօսեցաւ
ինձի : Տեսայ ինքզինքս ժամուն մէջ, սեւ մահաբեմի
մը վրան՝ երկու սպիտակ մոմերու մէջտեղ՝ դէմքս մա-
հատիպ, մեղրամոմէ տգեղ դիմակի մը պէս :

Վարդապետական ծանր ու ոսկեղրուազ զգեստներ
էի հագած, որոնցմէ դուրս ինկած տժգոյն ձեռներս
խաչածեւ, ոսկեպատ կարմիր աւետարանին վրան կը
հանգչէին . արիւնի սեւ բիծերով աղարտած շրթունքիս
վրան՝ շատ տմոյն նշխարք մը կը դողար :

Կիներ ու աղջկանց խումբեր կուգային համբուրե-
լու ձեռքս . լալազին մէկ երկու փոքրեր կը փախէին
քովէս, ու ի վերջոյ Շուշանը կ'անցնէր մարտիրոսունիի
լուսաւոր, վէս ու տրտում գնացքով, համակ սպիտա-
կազգեստ, ձեռքը դեղին առէջներով շուշան մը . . .

Լեղապատառ ոտքի ցցուեցայ . . . Սոսկալի է մահ-
ուան վրայ խորհիլը, բայց աւելի սոսկալի ու դժնդակ
է երբ ապրող էակը իր մահը կը տեսնէ . . .

Զգացի որ ճակատս կայրէր, յետոյ յամբօրէն՝ անկէ

սկսան թափիլ պա՛ղ, սառի չափ ցուրտ քրտինքի շի-
թեր...

— Ի՞նչ ունիք Հայր սուրբ... կը դողաք... Ի՞նչ
եղաւ որ կը դողաք այդպէս...

— Բան չիկայ... յողնած եմ... հանգչիլ կ'ուզեմ
Պ. Ալեքսանդր... Սաչերը հանգստացաւ քիչ մը, անանկ
չէ՞...

— Գացէ՛ք ես կը հսկեմ. դուք հանգիստի պէտք ու-
նիք...

Անցայ կամարաւոր, մռայլ ու լռին նրբանցքներէն :
Սանդուխին գլուխը թուղթ մը երկարեցաւ ինծի . անսահ-
ման մթին միջոցով շրջանակուած ստիասկ էջի մը
վրայ, սեւ խաչի մը տակ, որոշապէս կարդացի՝

Հանգիստ՝ Արսակ Վարդապետի

L.

Յուսիս . . .

Երէկ իրիկուան մօտ՝ խաղաղութիւն եկաւ Խաչերին վրայ. կարծեցի թէ բարեկաւութեան կը դիմէր :

Մահը ասանկ սեւ խաղեր ունի կ'ըսեն, երկար կը մաքառի մեր կաղմուածքին հետ եւ զայն քայլ առ քայլ աւերելէ վերջ, երբ գիտակցի իր տիրապետութեանը, կը քաշէ ճանկերը հողւոյն վրայէն, կեանքին ներելու համար՝ որ անգամ մըն ալ գիտակցօրէն ժպտի իրերուն եւ մտերիմներու . . .

Վերջալոյսին՝ երբ դուրսը բլրակի թփուտներուն ու անոնց առջեւ փռուող դամբաններուն վրայ դեղին մշուշ մը կ'իյնար, Խաչեր որ երկու ժամէ ի վեր կը մրափէր՝ քացաւ աչքերը, ժպտեցաւ հիւանդի վատուժ, անշահախընդիր ժպտովը, դիտեց լուսամուտները՝ որոնց ետին պղնձի թոյրեր կը սարսուային, ու մեղմօրէն ըսաւ՝

— Առտո՞ւ է . . . Ի՞նչ աղուոր առաւօտ . . .

Կրկին աչքերը փակեց, դարձաւ մէկ կողմ, սուղուելով երազի նմանող բանի մը խորը. քաղցր էր այդ երազանքը, քանի որ անընդհատ շրթները կը դողային՝ ու բերնին մէկ անկիւնը մանր ժպտ մը կ'առկայձէր :

Տակաւ հիւժած դէմքը երանութեան մը հետ՝ հալած մեղրամոմի երանգը կ'առնէր, ու թարթիչները շատ երկար կը թուէին խորը ինկած աչքերուն վրայ:

— Խաչեր, աղուո՛րս, ըսի, չե՞ս ուզեր քիչ մը բան դնել բերանդ, կաթիլ մը կաթ, մածուն քիչ մը. եկուր գլուխիդ թաց լաթը փոխեմ:

Անուշն ու ծերուկ տնտեսուհին խոհուն կը նայէին այս վայրկեան առ վայրկեան հալող դէմքին վրայ եւ իրենց նայուածքը ցաւագին էր, զիս զարմացնելու աստիճան: Ի՞նչ կար ատանկ դժնէ դէմք մը առնելու, կը խորհէի. երբեմն սա կիները ի՞նչ աստիճան անշահ են:

— Խաչեր քչիկ մը կաթ, կրկնեցի:

— Ձգեցէք զիս... ինչո՞ւ երազս կը խանգարէք... արթննալ չեմ ուզեր... այնքան լա՛ւ է հոս... ախ ձեռք մի դնէք վրաս, երկաթի պէս ծանր ու պաղ է մասներնիդ... ձգեցէք պիտի թռիմ...

Մթնշաղ էր սենեակին մէջ. լոյսզուարթի խնկահոտ շաբաթ գիշերը յուշիկ եկեր էր:

Նստանք անկողինին շորս կողմը. ես բոլորովին վստահ էի թէ քարելաւում մը կար հիւանդին վրայ. կը լռէինք. ականջ կուտայի կուրծքիս բունն ու անհաւասար հեւքերուն, մեղմ ու երաժշտական շնչառութեան մը մէջէն, որ շատ մօտէն կը հասնէր ինձի, թերեւս Շուշանէն:

Այն ատեն խորհեցայ դուրսի ամրան խաղաղ, օժանոտ գիշերին վրայ, երբ մռայլ ու դողահար սաղարթներուն տակ, առուն կարօտի անվերջ երգեր կը հիւսէր...

Որքա՛ն լաւ էր առուններուն եզրը ըլլալ, դեգերիլ ասուերներուն մէջ անօգուտ և ըստ բաղտի. չի կայի՞ն արդեօք վարդենիներու տակ համբուրուող սիրելիներ հեռաւոր տեղեր, երջանիկ երկինքներու տակ...

Փոքր լամբարը վառեցին : Կիներէն ծերունին միայն մնաց . Շուշանն ու մայրը մեկնեցան , որբերը հանդարտօրէն , գողունի եկան սպրդիլ իրենց վերմակներուն տակ :

Պառաւը՝ ձեռները գողնոցին մէջ , մրափող գլուխը կը հակէր , կ'ուղղուէր երբեմն ընդոստ բանալով աչքերը . անոր դէմքը ինծի աւելի տառապագին թուեցաւ այդ պահուն , տժգոյն թխութամբ դէմք մը՝ որուն վրայ տակաւին ազնուական բան մը մնացեր էր :

Պ . Ալեքսանդրը գիւրք մը կը թղթատէր , կարծեմ Բաֆֆիի «Խենթը» :

Ալ խաւար էր դուրսը , ու գիշերուան խաղաղութեան մէջ՝ աստղերու լուսնոյ նայուածքին տակ կ'արթըննային դօդօշներու մեծակառոյց համերգները . անդորր ու նիրհող սենեակին մէջ անհունէն երկարող սուր այլ անոյշ երգ մը կ'իյնար՝ յարատեւ ու միօրինակ թրթռացումով , քիչ քիչ կը կասէր . այն ատեն եռանդուն խմբերգ մը , լեցնելով միջոցը , կուգար հոսիլ մեր ականջներուն մօտ :

— Զո՛ւր . . .

Ծերուկ կինը ցնցուեցաւ՝ ու գաւաթով ջուրը մօտեցուց հիւանդ տղուն բերանին :

— Պա՞ղ էր Խաչեր , դաւակա . . .

Պատասխան չիկար . ծծեց տենդէն չորցած չրթները ու խորասուզուեցաւ . . .

Քիչ վերջ աչքերը բացաւ . անոնք չեմ գիտեր բիւրեղային ի՞նչ փայլով մեր վրայ ինկան , պարզապէս սարսափելի էին , բիւրբը ընդլայնուեցան գրեթէ տիրելով ծիածանին ու սառնենիին . գլուխը վեր ցատկեց գորտի մը պէս , մարմինը ցնցուեցաւ անկողինին մէջ ու կողորդէն՝ ջրամոյն մարդու մը նման , խեղդուկ հռնդիւններ դուրս ինկան :

— Եկան . . . եկան . եկան մայրիկ . . .

— Ո՞վ Սաչեր, մարդ չիկայ. Տէ՛ր Աստուած, մարդ չիկայ գոչեցինք միաբերան :

Մերունին վրան հակեցաւ զինք հանգստացնելու համար. այն ատեն Սաչեր բացաւ շրթները, աղաղուն թեւերը վերմակէն դուրս հանեց, մեղրամոմէ մատները պրկեց՝ ու բռնելով կնոջ թուշերէն, ուժգնօրէն զանոնք քաշել սկսաւ :

— Մի՛ ըներ անուշա, հոգիս՝ մի՛ ըներ, մեղմօրէն պաղատեցաւ տնտեսուհին :

Ան չի լսեց աղաչանքը, ոչինչ կը լսէր՝ ու նոյն անասունի, ցուցափեղկի մէջ դրուած խամաճիկի մը աչքերուն անայլայլութեամբ նայելով կնոջ դէմքին, կը պրկէր անոր միսերը :

Յանկարծ՝ խաւսափուկ աղաղակ մը թռաւ սենեակին մէջ :

— Եկան . . . ազատեցէք զիս . . . կ'երթամ մայր . . .

Ինկաւ բարձին վրայ : Այն ատեն՝ սեւ մազերու մէջէն քրտինքի խոշոր կայլակներ իջան դէպի ճակատը, քունքերուն վրայ, անոնցմէ սահելով դէպի կորացած շրթներն՝ ու ծնոտին անկիւններէն անյայտացան վիզին ստուերին մէջ. ակռայները միացուց, բացաւ քանի մը անգամ, թեւերը մեղմօրէն թափահարեց վերմակին վրայ, ձգտեց, լքեց . . .

— Վախ ես վրո՞ւմ . . . ու պառաւը հեկեկալիւր կործանեցաւ Սաչերին վրայ :

Ան ատեն պատահեցաւ բան մը՝ զոր գուշակել անկարելի էր : Որբերը բոլորն ալ իրենց վերմակներէն դուրս խոյացան հեծկլտալով . . .

Ես չի կրցայ լալ : Դողահար՝ աղօթք մը կարդացի ու հեռացայ . . .

ԼԱ.

Յուճիս . . .

Թաղեցինք Սաչերը :

Վանքը մէկը սպաննեց : Փոքրաթիւ ու մահաշշուկ
թափորով մը հետեւեցանք դադաղին՝ մինչև խոնաւ ու
սեւ փոսին նդերքը :

Բոլորը կուլային , երբեմն կիներուն ծանր ու եր-
կարատեւ հեծեծանքը կը զարնէր լուսթեան թեւերուն .
այդ ըոպէին՝ ես յիմար վախը կ'ունենայի թէ մի գուցէ
այդ ձայներէն յանկարծ Սաչերը կանգնէր իր դադադ-
փուն դադաղին մէջ , որովհետեւ իր բաց դէմքը մահուան
դժնէութիւնը չունէր , հապա արշաւներէ դարձող յոգ-
նաբեկ տղու մը երազային քնանդորրը :

Ինչո՞ւ կը վախնայի որ անիկա մահուան սպիտակ
վերարկուն թօթափէր . չեմ գիտեր , հակառակ հաւատ-
քիս , մեռելներու յարութեան պատկերը միշտ դողա-
ցուցած է զիս , այդ պահը աւելի դառն է ինձի համար
քան մահուան օր մը . . .

Փոսին մօտ՝ պահ մը ակնարկս Շուշանին վրայ ին-

կաւ, ու ինծի անանկ թուեցաւ որ զինքը առաջին անգամ
ըլլալով կը տեսնէի :

Մուցայ ըսելու թէ՛ քանի մը խոշոր գառնուկներ ալ
հետեւեցան դագաղին՝ ու բրդոտ երկու շուներ, թա-
ւաստեւ պոչերնին կախ, դունչերնին հողին առնթեր և
ծանրաքայլ : Տրտմալի մտերմութիւնը մարդուն եւ անա-
տունին՝ այս մենաւոր միջավայրին մէջ :

Վանահայրը հազիւ մինչեւ Եկեղեցի իջնելու սիրտ
ըրած էր : Երբ վերադարձանք՝ մէկը ուժգնօրէն կը պո-
ռար, կը հայհոյէր :

Ինքն էր, Վարդա՛նը . վահարան ելանք, աննկարագ-
րելի վիճակ . դէմքը ներկուած էր տաք եւ կարմիր
գոյնով . աչքերը կը դառնային իրենց ճարպոտ շրջանա-
կին մէջ, փքոցի մը նման կը հեւար, կը պոռար ու
կողբար անդադար :

Իր քով, թաւշեայ բազմոցին վրայ՝ գրեթէ անշունչ
ինկած էր ծիրանեգոյն տատրակներէն մին՝ մինչ միւսը,
գլուխն իր մսեղ կուրծքին մէջ թաղած կը հակէր ընկե-
րոջը վրան, թոյլ ու հիւանդագին միջիւն մը արձակելով :

Վանահայրը կ'ոռնար միշտ,

— Ամէ՛ն բան առին ձեռքէս, ամէն բան, կիմա-
նա՞ք դուք որ հոս եկեր էք . գացէ՛ք՝ չեմ ուզեր մարդ
տեսնել, նայեցէ՛ք, ա՛ս ալ սպաննեցին . ի՞նչ ունէի . կին,
տուն տեղ շունիմ, ասիկա կար միայն, ա՛խ տատրակս,
հողիս ի՞նչ եղար, ո՞ր վայրագ որսորդը զարկաւ քեզի . . .

Վանահօր բարկութիւնը հետզհետէ սպառնական
կ'ըլլար, ու իր մօրուքը հովերուն խաղալիք քուրջի մը
պէս կը շարժէր :

Յանկարծ փլաւ . դէմքին լայն միսերը դէպի վար
կախուեցան, աչքերը այլանդակ երեւոյթ մը ստացան

բացուելով . սկսաւ տղու մը պէս հեծկլտալ՝ տարածուելով բազմոցին վրայ :

Չափահաս մարդու մը , մանաւանդ տարէց Վարդապետի մը լացը տեսած չէի : Ծիծաղելի ու զզուելի էր այս մարդը . հրեշտակի պէս մանուկ մը որդերուն յանձնած էինք ու ինք տատրակը կուլար :

Այդ միջոցին ակնարկս վիրաւոր թռչունին վրայ ինկաւ նորէն . կոկորդին աղուափետուրէն արիւնի կաթիլներ կը մզուէին ու դէպի կտուցը կը քալէին . պզտիկ քանի մը սարսուռներ ալ ունեցաւ , ձգտեց տոտիկներն ու մնաց :

Իրա՛ւ որ Վանահայրը երկար ատենէ ի վեր կը խընամէր այս կենդանիները , իր ամբողջ հարստութիւնն ու երջանկութիւնը կը կազմէին այդ զոյգ մը թռչունները , թերեւս իրաւունք ունի լալու , խորհեցայ :

Հեռացայ վեհարանէն , սանդուխին ստորոտը տեսայ Շուշանը կարմրած աչքերով ու դողահար . աղէկ մը նայեցայ վշտահար իր դէմքին ու անձայն հեռացայ :

Այս ամէնը ինձի երազներ կը թուին :

Բայց իրականութիւն մը՝ աշխարհի վրայ աւելի իրական չէ եղած երբէք : Ես հիւանդ սիրահնար մըն եմ , Քաչերը մեռաւ , տատրակն ալ , ու որբերը թշուառ են՝ ինչպէս Եղիազարն ալ տէրը նկարի գաղտնիքներուն . այս ամէնուն մէջ երազային ոչինչ կայ :

Ոտքս հողին վրայ է եւ մարմինս տակաւին չի յանձնեցի դագաղի մը թեւերուն : Չեմ գիտեր , թերեւս այս բոլորը իրականութեան երազն է . իրերը նոյնը չեն ինձի համար , իմ մէջս ամէն բան կանդրադառնայ անանկ մթնոլորտով մը՝ որ երազին յատուկ է , իմ հողիս իսկ յատուկ՝ որովհետեւ տկարանալով , հետզհետէ

կը կանգնիմ կեանքի եւ անդենի սահմանին վրայ .
երազը կեանքին ու մահուան սեմին վրայ հանգրուան
մըն է, միուն իրականութեամբ եւ միւսին անստուգու-
թեամբը լի :

Պոլիսէն նամակիս պատասխանը չի գար տա-
կաւին :

Մեկնի՛լ կուզեմ . . .

ԼԲ.

Յուշիս . . .

Խաչերի թաղումէն ի վեր՝ զիս ալ կը հալածէ մահուան մը գաղափարը :

Չեմ կրնար այդ սեւեռուն ստուերէն զատուիլ . կարծես մէջս է ան , կամ վերարկուիս էութեան հետ նոյնացած : Մահը քովէս կը քալէ , կը նստի դէմս հանգիստի կարճ ըրպէններուն , մասնակից կ'ըլլայ ճաշերուս . քառերուս մէջ կը զգամ ես իր պաղ շունչը :

Հիմա երկու հոգի եմ ես . անոր համար բնաւ չեմ անհր :

Սէրս ալ լքեցի . Շուշանի համար ունեցած հատնումս թեթեւցած կը զգամ . իր տեսքը հազիւ մանր սարսուռ մը կուտայ ինձի . իմ եւ անոր միջեւ մէկը կայ՝ մահը :

Ամէն ըրպէ , յետին վայրկեաններու սարսափին ու կեանքի գեղեցկութեան երազին մէջ կը տատանիմ :

Ես կատեմ մահը . կատեմ՝ ինչպէս երբեմն ատեցի Շուշանի նշանածները . անոնք հիմա ինձի համար սիրելի

ու ազնիւ մարդիկ են՝ իմ անծանօթ սիրելիներս՝ որոնց խաղաղութեանն ու բարութեանը կը ցանկամ միայն :

Մէջս հետզհետէ կը զօրանայ ապրելու տենչը . ամէն իր աւելի կարօտալի եւ գեղեցիկ է ինձի համար . պապակն ունիմ կեանքին , ու որքան անդամներս դողահար դառնան , թոքերս դատարկ ջրամբարներու պէս խօսին՝ այնքա՛ն կարօտով արեւին կը նայիմ :

Պիտի մարի՞ս օր մը յաւէտ , տրտում աչքերէս արե՛ւ , կամ պիտի տեսնե՞ս մէջս դեգերող քանի մը կայծերուդ մոխրանալը՝ մահուան քամիէն :

Ես չեմ ուզեր սիրել . կամ հիմա դիւրին է ինձի ուրանալ սէրս . բաւ է որ ապրիմ . . . Լա՛ւ է մենաւոր ու բոկոտն՝ արեւին տակ դեգերիլ հեռաւոր ճամբայներու եզրը , անցորդներէն , հողէն կամ վայրի մացառներէն մուրալով պատառ մը սնունդ . . .

Կեա՛նքը , կեա՛նքը . . . Արտակ հիմա կը զգաս անոր գինը :

Եկեղեցի կ'երթամ ստէպ՝ զիս հետապնդողը աղօթքի մը կամ սաղմոսներու ձայնով վանելու : Թեթեւութիւն կը զգամ . կեանքի տաճարին մէջ՝ մահուան ստուերին վրայ մոռացոնքը կ'իյնայ , բայց ահա՛ այդ անմարդաձայն , զովաստուեր կամարներուն տակ հեծեծանք եւ քրքիջներ կը շատնան , ու ամէն բան դատակնիքս կը վճռէ . բոլոր բարի կամ չար դէմքով առաքեալներն ու սուրբերը դատաստանի ատեանը կը կազմեն՝ դուրս գալով իրենց որմանկիւններէն ու խցիկներէն :

Աստուածային արդարութեան ձայներն ու դատաւորներն են , որոնք նզովք կը կարդան , անէծքներուն էն դառնահամը կը թափեն իմ վրաս . ի վերջոյ ամրադաշն , վայելուչ , խորապէս խորհրդաւոր սաղմոսներ

կ'երգեն, զորս չեմ լսած, սակայն ինձի անձանօթ պիտի չըլլան...

—Այ չեմ սիրեր, մեղայ՛ն ամենատուրք արարիչդ, մեղայ՛ն...

Այսպէս կաղերսեմ լալահառաչ:

Կը նայիմ շուրջս. անսովոր բան չիկայ ժամուն մէջ՝ ամէն բան իր տեղն է, նոյն իսկ կը նշմարեմ թէ եպիսկոպոսական աթոռին ընդելոյզ սատափներէն մէկ քանին ինկեր են:

Այլ իրերը յամբարար կը սկսին մթազնիլ. բոլոր որմերէն, անոնց անկիւններէն մռայլ ու կապոյտ ժպիտ մը կ'ելլէ խուռնկերու ծուխին պէս. այդ ժպիտը կը լեցնէ խորանն ու կամարները, յարարորսք քրքիջի մը նման կը պտուտքի ամէն կողմ ու իբրեւ էութիւն մը կը սկսի բարբառիլ ինձի:

Կը հասկնամ իր լեզուն, Անեղին ժպիտն՝ է ան. բայց ինչո՞ւ այդքան տխուր է նախախնամողին ժպիտը:

Այդպէ՛ս պիտի խնդայ Ան Գերագոյն դատաստանին օրը՝ բոլոր անոնց որ աղջկան սիրոյ մը անձնատուր եղան:

Երբ դուրս կ'ելլեմ գաւիթէն՝ ալ չեմ կրնար քալել, չեմ ալ կրնար պատասխանել Եղիազարին՝ որ անութիւն տակ քանի մը մազաղաթ կը հեռանայ. այդ միջոցին, ամէն իր կ'ընթանայ կամ կը դառնայ իմ քայլերու հակառակ ուղղութեամբ:

Կ'երթամ անկողինիս վրան իյնալ, հազալով անզօր՝ այլ խորունկ հազով մը, ու աւելի յաճախ արիւն կը թքնեմ...

Կիրակի Վանքին ուխտի օրն է. արդէն շրջակայներէն ուխտաւորները խուճբ խուճբ կը հասնին. լեցուած են թաղերը, գետեզրը վրաններ կը բարձրացնեն, կամ բացօդեայ կ'ապրին շատեր:

Բոլոր այս շարժումը, ժպտող դէմքերը, երգի ծածանող շեշտերը ինձի համար չեն... ես կերտեմ՝ կամ քնաչրջիկներու անփութութեամբը կը դեգերիմ:

Այ ձգեմ գրիչս, հաղը կը խեղդէ զիս:

Բայց ահա եկաւ. ա՛խ մա՛հ, մահուան չար էութիւն, ի՞նչ կ'ուզես ինչ երբ այդպէս ցցուելով դէմս կը շարժես չարածպիտ դէմքդ:

— Սահմանումներուդ ճակատագրին տէրն եմ, կ'ըսէ ինձի:

Հա՛ւ, այդպէս թող ըլլայ. բայց մեր մէջ կռիւը անազորոյն ուժով պիտի մղուի մա՛հ. սիրոյ մէջ պարտուած՝ յաղթական պիտի ելլեմ քու դէմդ: Պատրաստ ես ոգորումի չէ՞ Արտակ...

Այո՛... բայց՝ լաւ չէ՞ մահով յաղթել մահուան...

Յուշիս . . .

— Հա՛յր Սուրբ Շուշանս նշանեցի . . .

— Հա՛ . . . լա՛ւ . . . որո՞ւ . . .

— Քաղաքէն գրազիր մը, վարդի պէս տղայ, տննի-
վեր, շահն ալ տեղը . . .

— Կը շնորհաւորեմ . . . գոհ ես անանկ չէ՞ . . . եր-
ջանի՛կ . . .

— Է՛հ, պարտքս էր կատարեցի. հա՛րկաւ

Առտուն կանուխ՝ այս խօսակցութիւնը կը դառնար
իմ և Շուշանի մօր միջեւ բակին մէջտեղ, երբ հազիւ
մէկ քանի ուխտաւոր կիներ սափորներով կ'երթային
գետեզր :

Անուշի քովէն հեռացայ անբանի մը պէս կրկնելով՝

— Շուշանը նշանուած . . . վարդի՛ պէս տղայ . . .

Կը սպասէի այդ լուրին, անհամբեր իսկ էի զայն
լսելու. անիկա պաշտօնապէս վերջ մը պիտի դնէր իմ
յոյսերուս, և յետոյ կրնար քաջալերել նաև սիրոյ թու-
լացումը որ մէջս աւելցաւ Սաչերի մահէն ի վեր. գո-
հունակութեան պէս բան մը ունեցայ ու ազատօրէն շըն-

չեցի քանի մը անգամ. յետոյ սառնօրէն քննել սկսայ թէ լուրը ինչո՞ւ յուզում չի պատճառեց ինծի և թէ ի՞նչ կար որ ես այդ լուրին վրայ կը նայէի իբր ինէ հեռաւոր անձի մը կեանքին կապուած եղելութիւն:

Այս բոլորին իբրեւ չքմեղանք կ'ըսէի՝

— Յուզուելու կարողութիւն չի մնաց վրաս, քայքայուած, լմնցած եմ, կը շրջիմ իբրեւ բանական ըստուեր մը հողին վրայ. հայելիին մէջ սոսկումով միայն կրնամ նայիլ ինքզինքիս:

Երբ որբերուն յարկաբաժինը ելայ՝ Պ. Ալեքսանդրը հարցուց՝

— Վարդապետ Պոլսէն պատասխան եկա՞ւ...

— Ո՛չ... թերեւս մէկ երկու օրէն առնեմ:

— Ազգայի՛ն գործ... ինծի այնպէս կուզայ որ քու մեկնելէդ վերջ՝ մենք ալ պիտի գրուինք, ատոր կը սպասեմ... ես ալ կը տառապիմ հոս՝ վարդապետս...

Չեմ գիտեր ինչո՞ւ խնդալս եկաւ այդ վերջին խօսքերուն վրայ, հազիւ ինքզինքս կրցայ զսպել, մինչ Վարժապետը խստօրէն երեսս կը նայէր:

Յետոյ անխօս, առանց բառ մը արտասանելու իջայ վար, դուրս ելայ Վանքի մեծ դուռնէն ու սկսայ դեգերիլ դաշտերուն մէջ:

Պուրակներու ստուերները խեղդած են ամէն բան. կապոյտ ու կանաչ չորս կողմը և անոնց մէջ դեգերող կարմիր գգեսաներով հարսեր: Յորեններն ու խոտերը բարձրացած են, տեղ տեղ արդէն իսկ դալուկ մը հագած կ'երևին:

Արօտավայրերն ու ցորենի դաշտերը եղերող բարտիներու սլացիկ կատարները մեղմ հովէ մը կը շարժէին՝ ու ես դիտելով անոնց տերեւները՝ ժամուն քշոցները յիշեցի. աղէկ էր նմանութիւնը, արեւին տակ պսպղուն քշոցներու յարեւնման կը շարժէին այդ գորշ տերեւները:

Առուները չորցեր են ու գետը խելօք մը կը վարէր իր ընթացքը :

Ամէն ծաղկող բան հոս իր պտուղն ունեցաւ, ետ ամուլ մնացի միայն :

Երկար դեգերեցայ. ամէն կողմ անփութօրէն երկարած մարդիկ, կիներ ժրաջան, ժպտուն, փոշեթաւալ ու պոռչտող մանուկներ գորչ վրաններու շուրջ. կրակներու վրայ ճենճերող միսերու՝ ճարպային բուռն հոտ մը մթնոլորտին մէջ :

Կանցնէի այս ամէնուն քովէն անտարբեր, վատանուն ու երկարօրեայ երազներէ ելլողի մը անմիտ դէմքովը, անկանոն քայլերովն ու շարժումներով. երիտասարդ աղջիկները ուշադրութեամբ կը նայէին ինձի, մանաւանդ արցունքէն աղտոտ դէմքերնին տակաւին թաց, ցնցոտիներով ու բոկոտն փոքր տղաք՝ կուգային շուրջս, առջեւս կը կենային՝ իրարու ձեռք բռնած, ծռելով գլուխնին, ձեռքերնին երկարելով ինձի, ի վերջոյ ապշահար՝ երեսիս ակնարկ մը նետելէ յետոյ փախելու համար : Բան չէի ըսէր, չէի ժպտիր, կանցնէի մինակ, տեսնելով, գնահատելով այս ամէնը՝ այլ ոչինչ զգալով :

— Թերեւս կը խնդան իմ վրաս, կը խորհէի անփութօրէն :

Գետեզրէն վեր ելլելով, երբ կրկին ցորեանի արտերուն քով հասայ, հովը ծփանք մը կը քսէր հասկերու կանաչ այտերուն՝ ու ետ պահ մը յառելէ վերջ, հոսանքներով խռովուած լիճերու ափունքը գտնուողի մը պատրանքն ունեցայ : Իմ առջեւս ջուրերը կոհակներու յարաշարժ պարը կը դառնային, եւ կը զգայի անոնց զովութիւնը :

Մէկէն վանքին դարձայ, տեսակ մը կարօտով յառեցայ անոր կարմրորակ գմբէթին ու զանգակատան .

այդ պահուն վախ մը առաւ զիս՝ կարծեցի թէ մէկը գետնին երեսէն քղանցքներէս կը քաշէր. մահ, մահը ինքն էր որ քայլերուս կը հետեւէր...

Արագօրէն վերադարձայ: Վանքին դրան մօտ տեսայ պարանցիկ խումբ մը աղջիկներ, անոնց մէջտեղն էր Շուշանը. երգելով թռան քովէս:

Կանգ առի. շեշտօրէն նայեցայ նշանուած աղջկան ետեւէն. իր հասակը ամէնուն վրայ կիշխէր ու դէմքը կը ճառագայթէր առտուան արեւի նման...

Զգացի որ ուղեղս կը դողար ու աչքերուս շատ մօտիկ քանի մը ստուեր կը դառնային:

Վազեցի վեր, անկողնիս վրայ նետեցի ինքզինքս անյուր հեկեկանքով մը՝ և իմ լացս մոլեկան, սև, ահառելի էր՝ որովհետև գլխուս վերև յանկարծ բարձրացաւ նախանձին շաշող խարազանը:

— Ա՛խ քեզ առին ձեռքէս, կ'ըսէի, անիծուա՛ծ ըլլան, անիծուա՛ծ... ես կը սիրեմ քեզ, կը սիրե՛մ... իմ սէրս չի կրնար մեռնիլ... Պատրանք մըն է ամէն բան... Մահն ալ չի կրնար մարել իմ սէրս, ահա ես իր դէմ զինուած իմ՝ եղունգներուս մինչև յետին ծայրը... Եկուր եթէ կրնաս, եկո՛ւր մահ... Այս սեւազգեստ կմախքը կը սիրէ՛ նշանուած աղջիկը...

Ու վերմակս կը խածատէի, անդօր մատներս քանդելու, պատռելու դէմք մը կը փնտռէին զո՛ւր,

— Ա՛ն սեւերես, աղտոտ մարդ, տէր կըլլաս աղջրկան մը որուն ուրիշ մը՝ իր կեանքը զոհեց... կը կրկնէի ու միշտ կանիծէի Շուշանին մայրը, միջնորդն ու նշանածը...

— Զին թամբել տալ կ'ուզեմ, կը մռնչէի, քաղաք նետուելու համար. պիտի երթամ փողոցներուն մէջ դեմքերելով շուկան մտնել՝ գտնելու համար մարդը, զոր չեմ

ճանչնար . բայց պիտի ճանչնամ զայն՝ եթէ ծպտուած
իսկ ըլլար՝ կամ պահուած հարիւրաւոր իրեն նմաննե-
րուն մէջ . իմ նախանձս , իմ վրէժս մանաւանդ՝ յայտ-
նատես կ'ընեն զիս . ահա արդէն իսկ՝ ես կը տեսնեմ
իր պատկերն ու ժպիտը , թեւերուն թոյլ շարժումը .
ինքն է , ինկիր վրան , յօշոտէ . ո՛չ Արտակ , յամբօրէն՝
անուշ ու գիտակից վայելքով մը արիւնին յետին կա-
թիլները ըմպէ . . . խըմէ՛ Արտակ մինչեւ որ յագնաս . . .

Հազի նոսրայ մը խեղդեց զայրութս :

Առատօրէն արիւն թքի այս երեկոյ , ու ես անոր կար-
միրին մէջ վայրկեան մը տեսայ Շուշանի դէմքը իբրեւ
փղոսկրէ քանդակ՝ բուստի մը էջին վրայ . անոր քով
անչնորհք ճիւղ մը . . . մահր :

Մահը , գերագոյն աղատարարս ու վերագոյն թըշ-
նամիս , որովհետեւ դողդոջ եւ արատաւոր հոգիս պիտի
առաջնորդէ վերին դատաստանին . . .

Գերագոյն եւ Անեղ կը ժպտիս ինձի , ու մահուան
դիմակով կը սպառնաս . . .

ԼԴ.

Յուշիս . . .

Քանի մը օրէ ի վեր՝ գրեթէ ուշակորոյս անկողին
էի ինկած : Վերջին յուզումը քայքայեց զիս . . .
Վաղը կը մեկնիմ ես վանքէն . . .

Վ Ե Ր Զ

ԳԻՆ 10 ՆՊՈՒՇ